Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования
Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе
Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу `http://books.google.com`.

Digitized by Google

Ч 187.

Digitized by Google

Digitized by Google

№ 187

Літературный додатокъ „Дѣла“

БІБЛІОТЕКА НАЙЗНАМЕНИТШИХЪ ПОВѢСТЕЙ
пôдъ редакціею И. Белея
Томъ XLV.

№ 187

ГЕТЬМАНЪ МАЗЕПА

ИСТОРИЧНА ПОВѢСТЬ

ФР. РАВІТЫ.

(Перекладъ зъ польского.)

ЛЬВÔВЪ.

Накладомъ редакціи „Дѣла“

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка, пôдъ зар. К. Беднарского.

1893.

$00.40

Digitized by Google

PRESERVATION MASTER
AT HARVARD

HARVARD UNIVERSITY
WIDENER LIBRARY

UKRAINIAN INSTITUTE
LIBRARY GIFT

Digitized by Google

I.

Въ Батуринѣ.

Заключеный межи Россіею й Польщею андрусôвскій миръ*) роздеръ Украину на двѣ половинѣ. Границю межи правобережною Украиною, котра лишилась Польщи, а лѣвобережною, котра припала Россіи, становивъ Днѣпро. Бувъ се початокъ кôнця, котрого не провижала ще анѣ Польща анѣ Украина. Але на вагливу тарѣлку політики поклала Немеза свôй мечь. Черезъ цѣле столѣтье обѣ тарѣлки не могли ввôйти въ рôвновагу, хочь уже легко можна було здогадатись, на чию сторону переважить мечь. До довгои й тяжкои політичнои боротьбы ладились двѣ сусѣдки й політичнѣ суперницѣ: Польща, горда широкими вольностями, на чолѣ зô шляхтою, образованою на взôрцяхъ середновѣчнього ґевдалізму, — й Россія, навчена въ монгольскому ярмѣ карности й послуху, выображаюча суцѣльну силу, правлену одною волею й кермовану орґанізаційною політикою Ивана Калиты. Зъ одного боку золота свобôда выродила сваволю й непослухъ, а лична бутá шляхетства не дозволяла бачити спôльнои цѣли — добра краю; зъ другого-жь боку

*) Въ роцѣ 1667 по довголѣтнôй вôйнѣ за посѣданье украиньскихъ земель. Були се часы великои „Руины“. *Прим. пер.*

*

Digitized by Google

свѣдомость цѣли й зелѣзна послѣдчость торощили разъ-у-разъ оружьемъ и проворною політикою могучость сусѣдки.

Свѣтла побѣда Яна Собѣского пôдъ прапоромъ обороны католицизма й вѣры не принесла Польщи нѣякои користи; король плачучи позволявъ вырѣзувати зъ державного тѣла найжизненнѣйшй й найлѣпшй его соки. Россія мала на цѣли одну силу державы й тому то Иванъ Грôзный зô стиснутыми зъ ярости зубами пробивавъ зелѣзнымъ посохомъ ногу посламъ, котрй звѣщали ему принижаючй договоры або програну битву, й рубавъ воєводамъ головы; а Петро закôнчивъ довголѣтню зъ вытревалôстю ведену вôйну зô Шведами — побѣдою й поклавъ засновокъ будучои величезнои будовы.

Петро Великій зовсѣмъ не створивъ нівеляційнои політики, а дôставъ ей въ спадщинѣ по великихъ князяхъ московскихъ и лишь вѣвъ вытревало дальше. Маючи въ своѣй власти лѣвобережну Украину, вôнъ стремѣвъ усѣми силами, щобъ злити ей зъ огляду суспôльного й політичного зъ усею державою, не упускаючи зъ ока й Украины, що лишилась при Польщи. Щасливй обставины лишень допомагали ему тымъ бôльше, що вмѣвъ ихъ завсѣгды повернути на свôй хосенъ. Енергічный, наглый, быстрый умъ простувавъ ему дорогу до свѣтлои будуччины далеко скорше, анѣжь противники змогли вôдгадати его пляны.

Коли початый еще за царицѣ Софіи похôдъ Голицына на Крымъ не пощастивъ ся й жертвою невдачѣ впавъ украиньскій Самôйловичь*), котрого закованого въ

*) Самôйловича обжалувавъ кн. Голицынъ за те, що нѣбы то вôнъ мавъ порадити Татараыъ выпалити степы,

Digitized by Google

кайданы выслано найперше въ Москву, а вôдтакъ въ Сибѣрь, обнявъ управу державы Петро, а за нимъ гетьманство лѣвобережнои Украины опинило ся въ рукахъ Ивана Мазепы, личного любимця царского, давно вже звѣстного ёму зъ рôзныхъ посольствъ. Бувъ се чоловѣкъ тогдѣ ще молодый, щó мавъ не бôльше сорокъ лѣтъ, гладкій, проворный, образованый въ кіѣвскихъ школахъ, православный шляхтичь, котрый зá-молоду ввихавъ ся пажемъ на королѣвскôмъ дворѣ въ Варшавѣ. Та не довго побувавъ вôнъ у Мазовіи; чи може туживъ за зеленою, ясною, веселою Украиною, чи въ наслѣдокъ пригоды, що стрѣнула ёго на королѣвскихъ покояхъ зъ паномъ Паскомъ, такожь не абы якимъ заведѣёю, — досыть, що не довго пажувавъ. Выѣхавъ изъ Варшавы й черезъ кôлька лѣтъ пôсля того выплывъ на Вкраинѣ въ голоснôй, любовнôй пригодѣ зъ жѣнкою пана Фальбовского. Черезъ ту пригоду Мазепа мало що не втративъ житье; заздрôстный мужь велѣвъ привязати ёго коневи до хребта й обдарувавши щедро нагайкою на дорогу, приказавъ нагнати вразъ изъ нимъ коня въ розлогій степъ.

Але й тутъ доля була Мазепѣ прихильна. Вôнъ пôйшовъ у Сѣчь; вештавъ ся вôдтакъ въ посольствахъ то въ Москву, то до кримскихъ ханôвъ, а наконець станувъ гетьманомъ лѣвобережнои Вкраины. За часъ гетьмановання зъумѣвъ выявити таку енергію, выслугувавъ ся цареви такимъ послухомъ у ёго заходахъ, злити Украину зовсѣмъ зъ остальнымъ царствомъ, — що зробивъ ся пострахомъ для всѣхъ, а разомъ изъ тымъ и предметомъ ненависти у всѣхъ. За те-жь вôнъ удержавъ ся

въ наслѣдокъ чого не стало для коней пашѣ й цѣла выправа звелась нѣ-на-що. *Прим. пер.*

Digitized by Google

при гетьманьскôй булавѣ та здобувъ собѣ повагу, котра що-разъ бôльше росла, а хочь въ хвили почину шведскои вôйны въ Польщи и въ Россіи, пôдписувавъ ся лише гетьманомъ лѣвобережнои Украины, то володѣвъ на дѣлѣ й правобережною, щó пôсля короткого пôдданьства турецкого вернулась до Польщѣ, та не могла вспокоитись, чи радше Польща була надто безсильна, щобы могла приборкати невдоволеный народъ. Домашна вôйна въ Польщи выкликана заходами Карла XII., вызвала до боротьбы двѣ партіи: правительственну Августа II. та шведску Станислава Лѣщиньского. Партіи тѝ такъ були запрятанѝ личными интересами й справами, що мало звертали уваги на рухавку, выкликувану разъ-у-разъ въ Украинѣ черезъ Палѣя й Самуся. На дѣлѣ порядкувавъ правобôчь Днѣпра Палѣй; вôнъ загортавъ пустѝ землѣ й заселявъ степы, утвердивъ ся въ Хвастовѣ й писавъ ся полковникомъ добровольного полка Мазепы, признаючи тымъ надъ собою начальну власть батуриньского гетьмана. Може бути, що тымъ способомъ хотѣвъ Палѣй стати ся независимымъ гетьманомъ, маючи за собою простый народъ и чималѝ заслуги тымъ бôльше, що разомъ зъ козаками ходивъ изъ Яномъ III. пôдъ Вѣдень. Однакожь до якогось часу Палѣй вѣвъ переговоры зъ Мазепою й Петромъ, котрѝ зъ огляду на боротьбу Польщѣ зô шведскимъ королемъ Карлôмъ XII., щó пересувавъ королями въ Польщи якъ на шахôвници, могли сприяти якомусь претендентови въ польскôй Украинѣ, щобы єго въ случаю потребы высунути на видне мѣсце. Однымъ словомъ плекали искру въ чужôй хатѣ, щобы єи при нагодѣ роздути въ огонь, або загасити зовсѣмъ.

Була то хвиля загального дожиданя. Щó и якъ стане ся, могли доперва выказати будучѝ подѣ. Тымчасомъ дожидались усѣ. Мазепа, хочь и бачивъ у Палѣю

Digitized by Google

суперника, чинивъ ся, що нѣбы нѣчого не бачить; Петро Великій державъ его въ резервѣ а приднувавъ шубами й сукномъ. Оба-жь королѣ польскій дожидались, коли головно рѣшить ся ихъ власна доля, й ажь пôсля того можна було имъ подумати, якъ успокоити рѣчь посполиту.

Пора такого дожиданя потревала ажь до битвы пôдъ Нарвою, де Петро Великій на-прахъ розбитый черезъ Шведôвъ мусѣвъ заключити зъ Августомъ II. зачѣпновôдпорный союзъ, котрый приневолювавъ его до деякихъ уступокъ. Въ Батуринѣ не знали ще нѣчого про програну битву анѣ про заключеный таки въ Нарвѣ союзъ. Гетьманъ стоявъ готовъ зъ 30.000 козацкого войска, не знаючи, куды перекинути ся зъ тою силою: чи на пôвнôчь противъ Шведôвъ, чи на полудне противъ партіи Лѣщиньского. Та дожиданка непокоила его, а змѣна прихильности до Россіи зазначила ся въ нѣмъ на тôлько, що почавъ голосно рéмствувати на бояръ и на Тайный приказъ. Не всѣ вѣрили тымъ нарѣканямъ тымъ бôльше, що годѣ було вѣрити въ ихъ щирôсть супротивъ того нѣмого послуху, зъ якимъ гетьманъ выповнявъ приказы царевѣ. Але дѣло заперечити не далось.

Двôръ гетьмана въ Батуринѣ почавъ оживлятись: повно було въ ньому гостей, приѣзжихъ зъ близька и зъ далека мужчинъ и женщинъ, якъ на якôмъ княжескôмъ дворѣ, на гетьманьскихъ покояхъ нѣ бракувало й попôвъ. Все те крутилось у Батуринѣ, приѣздило, вôдъѣзджало, нараджувалось изъ гетьманомъ. Здавалось, що се не двôръ малоруского гетьмана, але польского воєводы або каштеляна. Мазепа, выхованый въ польскихъ школахъ, образованый въ польскôмъ дусѣ, прихилявъ ся до захôдньои культуры й окруживъ ся польскимъ товариствомъ; навѣть гетьманьска сторóжа, сердюки, складались выключно

Digitized by Google

зъ Полякôвъ. Може кôльканацять рокôвъ важливого гетьманованя, безустаннои зависимости, безустанного похиляня передъ коронованымъ приятелемъ а ще бôльше єго любимцями зъогидили єму залежнôсть и власть, може вкорочуванье по царскимъ приказамъ правъ и свобôдъ украиньского люду велѣло єму берегтись передъ невидимыми ворогами, а може вплывали тутъ єще якѣсь инчѝ тайнѝ причины й цѣли, досыть що гетьманъ пôсля кôльканацятьлѣтнього гетьманованя окруживъ ся тою самою атмосферою й житьемъ, якимъ живъ колись за молоду въ Варшавѣ й на Украинѣ.

Въ першихъ дняхъ вересня разомъ зô сходомъ сонця гетьманъ проходивъ ся широкою алѣєю изъ якимсь попомъ и вѣвъ зъ нимъ жваву розмову. Бувъ то єзуитъ, якъ можна було вносити зъ крою єго рясы й капелюха. Они гуляли по довгôй алѣѣ, вырѣзанôй просто якъ стрѣла въ гетьманьскому саду. Ранній морозъ бѣлѣвъ и хрумтѣвъ пôдъ ихъ ногами, а оба прохожѝ то йшли помалу, то середъ алѣѣ зупинялись и вели жваву бесѣду. Пôпъ розкладавъ руками, нахилявъ ся до гетьмана, говоривъ щось, доказувавъ, а задуманый гетьманъ слухавъ, вôдповѣдавъ довѣрочнымиı словами й задумуючи ся надъ тою розмовою, покручувавъ злегка вусы. Коли перейшли такъ поволи усю довгу алѣю й середъ розмовы навернули опять до гетьманьского замку, показалась вôдъ замку на алѣѣ нова постать. Бувъ се мужчина, що доходивъ уже до пятого хрестика, убраный зъ польска, але безъ рогатôвки й безъ шаблѣ; лише за єго ухомъ стирчало величезне гусяче перо, а на оздобнôмъ ґузику контуша висѣвъ каламарчикъ зъ чорниломъ; се значило, що вôнъ займавъ ся перомъ и каламаремъ. И справдѣ бувъ се ґенеральный писарь, повѣрникъ и приятель гетьмана, Пилипъ Орликъ. Звычайно нѣхто не мавъ раннымиı година-

Digitized by Google

ми приступу до гетьмана, опрочь тыхъ лише, котрыхъ вонъ самъ до себе прикликавъ; одинъ Орликъ мавъ вольный доступъ на гетьманскій покоѣ въ кождой порѣ. Помѣтивши гетьмана занятого розмовою зъ єзуитомъ Яковомъ Зѣлиньскимъ, Орликъ хотѣвъ вернутись; вонъ зупинивъ ся на хвильку, немовь надумувавъ ся, але гетьманъ и патеръ нежданo повернулись и оба доглянули Орлика. Вернутись уже не було можна. Розмова межи ними перервалась, а погляды звернулись на писаря.

— Якась новина, отче Якове, — завважавъ зо спокойною повагою гетьманъ.

Єзуитъ зотхнувъ.

— Колибъ лишень Богъ змилосердивъ ся надъ нами й прислався добрѣ вѣсти.

Задуманый Мазепа сказавъ нѣбы самъ до себе:

— Певно мабуть Карло побивъ опять Петра. Сего я й не боюсь, але коли-бъ Петро побивъ Карла, такъ тогдѣ Польща й Украина не будуть ворогувати — годѣ вже дальше! — запряжу ихъ разомъ до одного воза.

Єзуитъ зотхнувъ боговѣйно.

— Нехай Богъ береже, щобы твои слова, гетьмане, мали справдитись.

Въ той хвили зблизивъ ся Орликъ. Мазепа зупинивъ на ньому пытаючій зоръ.

— Штафета водъ царя...

— И що-жь?

— Вонъ заключивъ миръ зо Шведами, але вашой гетьманскій милости велить бути готовымъ до походу...

— На повночь?

— У Польщу.

Та водповѣдь выкликала здивованье у гетьмана й отця Якова; они оба дивились на Орлика, немовь дожидались поясненя послѣднои царскои волѣ.

Digitized by Google

— Царь, — говоривъ дальше Орликъ — заключивъ зъ Августомъ II. зачѣпно-вôдпорный союзъ, а ваша гетьманска милость маѣте прийти въ помôчь польскому королеви противъ Шведôвъ.

Въ мѣру того, якъ Орликъ цѣдивъ поволи слово по словѣ, лице отця Якова розъясняло ся, зъ чола зникали морщины, а въ кôнцяхъ устъ закроювавъ ся усмѣхъ задоволеня.

Мазепа поклавъ руку на рамени Орлика й зô зрозумѣлымъ усмѣхомъ глянувъ ѳму въ очи.

— Колибъ лишень завсѣгды приносивъ такî добрî вѣсти, пане Орликъ!

Справа була видко чималои ваги. Генеральный писарь вôдрѣкъ задоволеный:

— Можна надѣяти ся, що вѣсти будуть що разъ лучшî.

— Ну, йди-же зъ Богомъ, пане Орликъ, и придумай тамъ якій мудрый одвѣтъ цареви, а я прийду сейчасъ.

Пôсля вôдходу Орлика гетьманъ и о. Якôвъ лишились ѳще въ въ садѣ.

— Ось и бачишь, гетьмане, — завважавъ о. Якôвъ, — що Господь Богъ не забуваѳ й на насъ.

По хвили задумы Мазепа вôдповѣвъ:

— За богато мы, отче, покладаѳмо на Бога, а за мало на себе. Коли Богъ для насъ милостивый, нехай помагаѳ намъ своѳю ласкою; а намъ треба такъ робити, якъ коли-бъ не сподѣвались вôдъ Него нѣякои помочи. Уся наша вина, що такъ не робимо.

— Та, робити то не штука, але добре робити — ось въ чôмъ штука. Саме теперь треба починати...

Digitized by Google

Гетьманъ мовчавъ зъ такою задумою, немовь свои замѣры снувавъ дальше въ тишѣ; о. Яковъ почавъ опять:

— Найбôльше тревожило мене, щобы васъ царь не покликавъ на пôвнôчь... стало ся — не покликавъ. Се велика похибка зъ єго боку, але єи вага зависить вôдъ васъ, гетьмане, — поправивъ ся патеръ.

Гетьманъ и дальше мовчавъ у глубокôй задумѣ; наконецъ середъ мовчанки сказавъ самъ про себе пôвголосомъ:

— Alea jacta est...

— Мудрî слова, — пôдхопивъ сейчасъ патеръ — дай Боже, щобы принесли вамъ славу Юлія Цезара..

Мазепа пôзнавъ ся на пôдлестности.

— Не задля славы, отче, не за-для однои славы працювати треба, але зъ обовязку спôльного вызволу.

— Часу въ насъ доволѣ, але... — завважавъ о. Якôвъ.

— Доволѣ, — повторивъ Мазепа, — але теперь осѣнь, а въ роскаль не выступлю... пôйду, коли санна посталить ся, або ажь на весну, коли мати-му доволѣ травы въ степу, щобы було чимъ кормити конѣ.

Оба бесѣдники ввôйшли въ гетьманскî покоѣ, а вôдтакъ сейчасъ по снѣданю гетьманъ велѣвъ покликати до себе Орлика и въ трьохъ замкнули ся на тайну нараду въ приватнôй канцелярiи гетьмана. Наслѣдкомъ тои нарады були писанî Орликомъ листы, котрî Мазепа пôдписавъ и власноручно вытисъ на нихъ побôчь свого пôдпису рожеву воскову печать. Листôвъ, не звѣстно для кого призначеныхъ, було два. Коли писарь генеральный спорядивъ усе якъ слѣдъ, Мазепа взявъ ихъ изъ рукъ Орлика й самъ передавъ о. Яковови.

— Нехай васъ, отче, Богъ провадить — сказавъ

гетьманъ, — вертайте до насъ изъ доброю вѣстею. Менѣ годѣ ждати тутъ и вôдкладати; покваплюсь изъ походомъ, щобы не дождатись новыхъ приказôвъ вôдъ царя, и дасть Богъ, на весну побачимо ся въ Польщи.

Яке дѣло рѣшилось межи гетьманомъ Мазепою а ѳзуитомъ Зѣлиньскимъ, того опрôчь нихъ и опрôчь Орлика не знавъ нѣхто. Одначе-жь пляны мусѣли повестись уже давнѣйше, а теперь они брались лише ввести ихъ въ дѣло, видко вважаючи сю пору за одвѣтну. Тайны не здраджувано нѣ передъ кимъ, нѣхто ѳи не прочучувавъ анѣ не догадувавъ ся; всѣ три они були надто проворнй, щобы здрадитись. Одначе зъ розмовы гетьмана зъ патромъ у садѣ можна було вносити, що дѣло въ тôмъ, абы порозумѣтись по за плечима царя Петра, абы выступити противъ него въ союзѣ зô Шведами й зъ Лѣщиньскимъ и въ той спосôбъ побѳроти грôзного непріятеля, страшного однаково для Украины якъ и для Польщѣ.

Патеръ ще того самого дня пустивъ ся въ дорогу зъ листами. Вже те одно свѣдчило, що листы були важнй и нѣ-що було гаитись.

Пôдъ вечѣръ приѣхавъ нежданo въ Батуринъ обозный судья Кочубей, котрого гетьманъ сповѣстивъ, що зô Шведами заключеный миръ. Одначе про союзъ изъ Августомъ II. и про приказъ царскій до походу, гетьманъ не сказавъ ѳму. Вѣсть та выкликала невдоволенье въ Кочубею.

— Погано та й годѣ! — завважавъ судья, — своими плечами пôдпираѣмо чужу хату.

— То ѳще дурниця, — вôдказавъ гетьманъ; — нѣхто насъ не тягнувъ за языкъ, а мы самй принялись пôдпирати; треба выдержати, але якъ хата звалить ся на насъ, ажь тогдѣ буде лихо!

Digitized by Google

— Купили бѣду та й за свои грошѣ.

— Купили та й нема кому вôдпродати, — завважавъ Мазепа.

Тема розмовы змѣнилась нежданo.

— Що тамъ у Сѣчи чувати?

— Якъ въ улику! — вôдповѣвъ судья. Хтось розпустивъ межи ними звѣстку, що Петро хоче Сѣчь зруйнувати, — ажь тогдѣ заворушилось тамъ! По всѣй Украинѣ послôвъ розбслали: Хто до Палѣя, хто до Самуся, а инчй й тутъ крутять ся, людей набирають, порохъ и олово скуповують. У васъ єще не були?

— А до мене за чимъ? Я зъ такими паливовами заходити собѣ не думаю! Выйшовъ бы такъ, якъ Самôйловичь... Хотѣли кашѣ та й наварили, а коли наварили, такъ нехай, здоровй, поѣдять. Слухали кожнои брехнѣ, а теперь розкусили, кôлько она варта. Не дурный я зъ Сѣчею єднатись и втратити ласку Єго величества; якъ пôйду зъ ними й утрачу милость, то они самй, поганцѣ, мене извяжуть якъ барана и въ Тайный приказъ одставлять. Собацѣ собача смерть! Не вмѣли шануватись, грызлись межи собою и зъ Ляхами, Богъ зна' якои вольности имъ бажалось; такъ нехай же теперь засмакують и зъ инчои бочки й навчать ся шанувати те, що втратили...

Гетьманъ говоривъ швидко; видко, що те, що говоривъ, вôдчувавъ глубоко.

— Попались мы, якъ рыба въ неводѣ; нѣ сюды нѣ туды. Ждемо лишень, коли неводъ на берегъ вытягнуть и насъ выберуть по одному. Нѣхто насъ въ неводъ не заганявъ...

— Не годить ся такъ говорити, гетьмане, — сказавъ судья, — дорога намъ мати Украина всѣмъ, а въ нещастю дорожша єще, анѣжь у щастю...

Digitized by Google

— Що тутъ балаканье поможе? — завважавъ изъ нехôтью гетьманъ, — Украина, нехай не въ гнѣвъ буде, якъ та корова влѣзла въ багнюку и встряла. Що тутъ поможе балаканье, що она намъ дорога, коли нѣхто не пôйде ей вызволяти?

— Чому не пôйде?

— Ты пôйдешь?

— Пôйду... — вôдповѣвъ генеральный судья, — але й ты йди зъ нами. На те-жь ты й гетьманъ, а я длячого не мавъ бы йти? Або-жь то нашй предки не водились за чубы зъ Ляхами, зъ турчиномъ, зъ татарвою? А защожь водились? За волю, за вѣру!...

— Ну, и здобули волю?

— Нѣ, але здобути не вырекліс!...

— Коли на вырекліс, то еще слава-Богу! — вôдповѣвъ гетьманъ. — Ты, Кочубею, говоришь мудро, се правда, але балаканье балаканьемъ. Робити треба инакше Коли багацько балакати-мемо, то насъ бояре выловлять по одному, повытягають якъ рыбу зъ невода що-грубшу и въ Тайный приказъ зашлють, — а тогдѣ що? Въ великои рыбы велика сила; якъ почне въ неводѣ кидатись, то й сѣть перерве, а сама выдобуде ся на волю; а за нею пôйде й менша. Але якъ велику рыбу выловлять заздалегôдь, такъ коло меншои не багацько-жь буде заходу: высыплять ей на купу й за собачй грошѣ жидамъ на шабасъ продадуть... розумѣешь? Коли мене хто держить за чуприну, то мушу найперше чуприну зъ чужихъ рукъ вызволити, а вже ажь пôсля того давай изъ нимъ дужатись...

Гетьманъ затримавъ Кочубея на вечерю; при медѣ розвязались еще бôльше языки. Судья обсуждувавъ еще наглѣйше невôдрадне положенье лѣвобережнои Украины, говоривъ про невдоволенье козакôвъ, про суворôсть геть-

Digitized by Google

манову, а Мазепа немовь нарочно пôддававъ рôзнѝ темы розмовы, докидуючи й самъ инколи яке пôвъ-словечко, пôвъ-гадку, зрозумѣлѝ добре для суддѣ, котрый у тыхъ пôвъ-словечкахъ добачувавъ неначе якусь заохоту.

— Лають мене за суворôсть? чи такъ?

— Оно дивно, що лають... а знають, що суворôсть не ваша.

Гетьманъ легко кивнувъ головою.

— Отсе-жь то й правда, суворôсть не моя. У мене своя голова та й знаю, щó лѣпше, але я лишень чужою рукою. Поки бачу, що козаки пяницѣ й гайдамаки, потôль и я моєи руки не вôдôйму... Погодѣмъ, судья, — прийде пора робити... Де буде вся Украина, тамъ буде й ви гетьманъ, хочь бы мавъ наложити головою...

— И я тамъ буду, — докинувъ Кочубей.

— Дай Боже, щобъ усѣ були коло мене...

Розмова дôйшла до кôнця й тема неначе сама зъ себе вычерпалась.

По хвили Кочубей опять почавъ.

— Ось, бачишь, гетьмане, я приѣхавъ до тебе зъ чимъ иншимъ, а говоривъ про те, що насъ усѣхъ займае.

— Объ чôмъ же й говорити бôльше?

— Знаешь, гетьмане, що выдаємо замужь твою похрестницю; отожь треба-бъ, щобъ ты поблагословивъ ѣи...

Здивованый Мазепа глянувъ на Кочубея.

— Богъ зъ вами! Мотрю?

— Мотрю...

— Аджежь она ще сего лѣта була въ черниць на науцѣ?

— Була... вывчилась усього, а теперь вернулась до дому.

— Ну, а вы такъ зъ доброго дива заразъ дѣвчину замужь?

Digitized by Google

— На те женщина сотворена... Черницѣ кіѣвскій намовляли, щобы вдягла чернечій строй, та не хотѣла. Не хотѣла, то не хотѣла, принуки нема, а теперь нагодивъ ся ѣй добрый чоловѣкъ, такъ нехай за-мужь иде.

— За кого-жь выдаєте?

— За Чуйкевича, сотника переяславского полка.

— Чуйкевичь? Знаю... добрый козакъ, вôдважный...

— Коли вôдважный и добрый, такъ нехай поберуть ся й живуть щасливî.

Черезъ хвилю тревала мовчанка.

— А коли-жь слюбъ? — запытавъ Мазепа.

— Теперь посватавъ ся, заручины незадовго, а слюбъ може ажь на весну.

— До весны далеко, побачимо; а теперь приѣду... я й безъ того хотѣвъ бути въ Жукахъ.

Кочубей поклонивъ ся гетьманови.

— Просимо дуже... Будь ласкавъ, гетьмане, вôдвѣдати нашу хату, будешь любымъ гостемъ, якъ завсѣгды.

Мазепа задержавъ Кочубея на-нôчь въ гетьманскôмъ замку. Розмовляли ще оба довго й ажь по другихъ пѣвняхъ пôшли спати.

Небавомъ по сходѣ вечѣрньои зôрницѣ въ Батуринѣ все поклалось на сонъ, а надъ сплючимъ гóродомъ звисало лише безкрає, усыпане звѣздами шатро ясноблакитного неба, перекликали ся сторóжѣ, розмѣщенî навкруги гетьманского замку, а ихъ голосъ зливавъ ся середъ нôчнои тишѣ зъ вôдгомономъ, котрый долѣтавъ зъ по-за валôвъ вôдъ паланокъ козацкихъ, окружаючихъ гóродъ зъ усѣхъ бокôвъ.

* * *

Digitized by Google

Въ куреня тои паланки, щó сторожила кіевского ляху, зóбрала ся громадка козакóвъ. Увесь у земли, ече якій льохъ, выкопаный курѣнь мавъ надъ самою емлею малесенькй вóконцята, чи радше сказати-бъ ры, котрыми вливало ся въ середину свѣтло дневне. адъ куренемъ знимавъ ся плоскій дахъ, покрытый зъ рху землею, зарослый стоколосою, подóрожникомъ, дѣ-ною та баркуномъ, такъ що треба було добре вдиви-ись, абы можна догатись тамки людскои оселѣ. До ку-ня вели схóдцѣ, выкопанй въ земли; за куренемъ було битыхъ у землю кóлька палѣвъ изъ зелѣзными кóльцями, о котрыхъ привязували ся конѣ. Отворы въ курѣни, що ступали вóкна, були зъ середины затканй выпхаными равою мѣшками такъ щѣльно, що анѣ одинъ промѣнь ѣтла не мóгъ черезъ нихъ продертись.

Доперва зблизившись до куреня, можна було дога-ти ся, що въ серединѣ є люди, бо за куренемъ зъ-по-даху вызирали похилень до землѣ, задуманй кóньскй оловы; а зъ середины добували ся придушенй голосы, иѣхи та спѣвы. Середина куреня була одна кóмната, трои долóвкою та стѣнами була земля, а чорна вóдъ му й сажѣ стеля, зложена зъ необтесаныхъ, суцѣль-ыхъ або лишень поколотыхъ бервенъ пóдпирала ся двома здѣлеными въ соху стовпами, щó выглядали вóдъ до-до горы наче одна маса гвóздкóвъ и деревляныхъ лкóвъ, на котрыхъ висѣла одѣжь, зброя, самопалы, ки, сагайдаки, шаблѣ, шапки, торбы та рóзнй клунки. овжь пóдъ стѣнами и по кутахъ на земли лежали та-жь бурки, шапки, дерги и т. и.

На двохъ кóнцяхъ куреня палили ся два багатя; но зъ нихъ ледви вже тлѣло, выгасало; друге, на ко-óмъ трѣщала дубова колода, осьявало червонымъ свѣ-омъ усю кóмнату, збрую й убраня. Було то понуре

Digitized by Google

свѣтло, котрому не доставало воздуха, а дымъ, що ледви выходивъ черезъ дверѣ та щѣлинки дѣръ, затемнявъ его ще бо́льше. Биля того багатя лежало черевами до́-землѣ ко́лькохъ козако́въ и вдивлялось въ одну точку. Тою точкою була, зроблена на земли шахо́вниця. Одно ѳи поле то була чорна земля, друге творили квадраты, засмарованѣ крейдою чи може бѣлою глиною. На шахо́вници лежали бѣлѣ та чорнѣ злѣпки зъ хлѣба чи зъ глины, на чорному поли бѣлѣ, а на бѣлому чорнѣ. Козаки, що́ во́дбували нѣчну сторо́жу, грали саме въ „шашки“ чи „дамы“. Они грали завзято, зъ повнымъ загаромъ и вправою, такъ що вся ко́мната повна була смѣху, выклико́въ, замѣтокъ, свисту та спѣву. Кожный робивъ свое не турбуючись про инчихъ, а все те разомъ зливало ся въ одинъ спо́льный голосъ дикости й свободы.

Одинъ изъ грачѣвъ чубатый козарлюга лежавъ черевомъ до землѣ, доторкаючись майже бородою шахо́вницѣ и вдивлявъ ся въ неи пильно, — во́нъ бувъ видко захопленый нежданымъ нападомъ и думавъ, якъ боронитись. Бувъ се кремѣзный, крѣпко збудованый, широкоплечій мужикъ; его осмаленый сонцемъ гамаликъ*) свѣдчивъ, що сей козакъ выгрававъ частѣйше на кони, анѣжь сидѣвъ у курени Другій грачь, по́дпершись ло́ктями, позиравъ то на шахо́вницю то на товариша такимъ поглядомъ, неначе пытавъ ся: „цѣкавый я, якъ выкрутишь ся?

— Таранець! — закликавъ хтось изъ окреме придивляючихъ ся зъ боку товаришѣвъ, — по́дсунь ему колѣно**) й рушай въ дамы!

---

*) Каркъ.

**) Спосо́бъ, по́дсувати противникови два „хлопцѣ“ до битя, похожій на скоки „конпка“ въ шахахъ.

Digitized by Google

Широкоплечій козакъ, не вôдрываючи погляду вôдъ шахôвницѣ, запытавъ:

— Якъ пôдсунути?

Посыпались протесты.

— Нѣ, нѣ! Не пôдповѣдай, не можна...

— Нехай самъ грає!

Таранець помѣркувавъ, якъ треба грати, й высунувъ колѣномъ до битя два хлопцѣ. Таранець вôдбивъ и здобувъ даму.

— А теперь тѣкай, вража дитино, на чорный шляхъ.

Бувъ се натякъ на поперечницю зъ чорнымъ полемъ, щô передѣляла шахôвницю на два трикутники. И справдѣ Таранець послухавъ рады, а що въ товариша грача була лишень одна дама та два хлопцѣ, то можливôсть выгранки була лише злучайна.

Коли середъ нôчнои тишѣ при дотлѣваючôмъ багатю въ курени кôнчилась партія шашкôвъ розôграною, давъ ся чути нежданно голосъ сурмы, котрый долѣтавъ до куреня невыразнымъ вôдгомономъ. Згромадженѣ при огнищахъ козаки пôдняли головы, почали наслухувати й окидали одинъ одного пытаючимъ поглядомъ. Видно одначе не перечували небезпеки, бо нѣ одинъ не взявъ за самопалъ и за шаблю й не квапивъ ся до коней. Черезъ хвилю озвавъ ся голосъ изъ надвору, направленый до куреня.

— Гей, дядьки! когось лихо несе...

Зъ середины куреня загомонѣли голосы:

— Заразъ! заразъ!

— Певно якійсь посолъ, — завважавъ хтось.

— Єсть того по самѣ уха, а користи мало.

— Опять мабуть Шведы перетрѣпали...

*

Digitized by Google

— Думаєшь, що на добре? Пожды, вôдхочеть ся, тогдѣ выставлять нашй плечѣ на трѣпанку.

Мѣжь тымъ голосъ сурмы долинавъ що-разъ выразнѣйше.

— Ну, Таранець! Твоя черга, рушай; довѣдаєшь ся, хто се й чого хоче?

Таранець припоясавъ шаблю, перевѣсивъ черезъ плече самопалъ, взявъ дергу й кульбаку й направивъ ся до дверей.

Пôсля єго выходу почала выноситись изъ куреня громадка козакôвъ. Що хвилѣ выходивъ котрыйсь узброєный и рушавъ до привязаныхъ коней. Будь-що-будь треба було матись на осторозѣ. Таранець, окульбачивши коня, высунувъ ся на передъ по-за сторожеву лінію паланки, стрѣтивъ ся зъ вартовымъ, бесѣдувавъ и наслухувавъ голосъ сурмача, котрый що хвилѣ долѣтавъ вôдъ степу. Напослѣдокъ доглянули середъ сѣрои ночи справляючу ся до нихъ темну масу, котрои рухи ледви що можна було замѣтити; за те голосъ сурмы стававъ щоразъ выразнѣйшій. Пôсля недовгого дожиданя й помѣчуваня могли вже выразно вôдрôзнити громадку ѣздцѣвъ, котру попереджавъ сурмачь, значно высунувшись напередъ.

Решта ѣздцѣвъ ѣхала купою, вôльнымъ, трохи змученымъ крокомъ. Таранець изъ-далека пôзнавъ своихъ.

— Зъ Сѣчи може? — запытавъ товаришь.

— Нѣ, тй зъ сурмачами не ѣздять.

— А однакъ нашй...

— Нашй.

Въ ту хвилю сурмачь пôрôвнявъ ся зô сторожею й зупинивъ коня.

— Зъ вôдки Богъ провадить?

— Зъ Хвастова.

Digitized by Google

— Зъ Хвастова? — повторивъ здивованый трохи Таранець, — а хто-жь се й за чимъ?

— Полковникъ Палѣй..

Таранець плямкавъ языкомъ, крутивъ недовѣрчиво головою й повтарявъ:

— Палѣй... Палѣй? Та якже, хиба до гетьмана?

— Либонь и до гетьмана... хто єго знає?

Надъѣхавъ подорожный почотъ. Заразъ высунувъ ся на передъ высокій, може шѣстьдесятьлѣтній козакъ; остальнѝ, видко прислужники-джуры, держали ся зъ навючеными кóньми трохи по заду. Лиць не можна було гараздъ розпóзнати. Козакъ, щó станувъ на чолѣ почота, привитавъ ся зó сторóжею.

— Дай Боже здоровля....

— Дай Боже... — вóдповѣвъ Таранець приѣзжимъ, приглядаючись имъ уважно.

— А пустите насъ у гóродъ? — запытавъ приѣзжій.

— Нѣ.

— Якъ же, полковника Палѣя до гетьмана не пустите?

— Нѣ; велено намъ у ночи не лускати нѣкого.

Палѣй погладивъ вусы усею жменею зъ якимсь невдоволеньемъ, але затаивъ те невдоволенье й сказавъ зъ нещирою отвертóстю:

— Такихъ я люблю! Зъ вами, бачу, можна жити й умирати по божому... А якого-жь полку?

— Сердюки.

— Похвалю васъ завтра передъ гетьманомъ... а поки, де велите переночувати — въ степу, чи може до куреня старого пустите?

— По-що-жь вамъ середъ степу таборъ розкладати? До куреня пустимо... заночуєте разомъ изъ нами,

Digitized by Google

а завтра чуть свѣтъ, на гетьманскій двôръ васъ вôдправимо.

Поки Таранець дождавъ ся пріѣзду Палѣєвого й порозумѣвъ ся зъ нимъ та зъ сурмачемъ, козаки повылазили зъ куреня, покульбачили конѣ й выѣхали громадою на граничну лінію. Таранець пôдъѣхавъ до нихъ, оповѣвъ усе, щó чувъ, и разомъ зъ инчими запросивъ Палѣя на-нôчь до куреня. Добровольничій полковникъ изъ Хвастова радъ-не-радъ приставъ и всѣ разомъ справились до покинутого передъ хвилею куреня.

Розкульбачили конѣ, привязали до коновязей и въ мѣру, якъ котрый зъ нихъ упоравъ ся, входили у курѣнь. Найперше ввôйшовъ Палѣй и сердюки, котрî цѣкаво придивляли ся добровольному полковникови. Бувъ то мужчина, сказано, майже шѣстьдесятьлѣтній, рослый, тонкій, зъ довгими звисаючими вусами, подовгастого, смаглявого, опаленого сонцемъ и вѣтрами лиця, на котрôмъ малювала ся наглôсть и вôдвага. Здвигнутî брови, передѣленî трьома глубокими морщинами, що йшли впоперекъ чола, надавали єго обличю суворый и гострый выразъ, а пôдголена на чолѣ чуприна, зôбрана на самому чубѣ въ сивый оселедець, придавали єго подобѣ неразмѣрно выдовженый видъ. Палѣй бувъ цѣкава личнôсть для козакôвъ: єго выправа зъ Яномъ III. пôдъ Вѣдень, приязнь изъ Самусемъ, битки зъ Ляхами, котрî кôнчились неузнаваньемъ ихньои державнои власти надъ правобережною Украиною, творили въ ихъ очахъ изъ него якусь геройску, майже казочну постать. Доля чи злучай спровадили того зухвалого ватажка, щó писавъ ся зъ власнои волѣ добровольничимъ полковникомъ єго Милости гетьмана Мазепы, на нôчлѣгъ до козачои паланки. Не була то будь-яка личнôсть въ тогдѣшнôй Украинѣ, коли Поляки боролись изъ нимъ або заходились на перемѣну

Digitized by Google

помиритись, а Петро Великій єднавъ собѣ єго прихильнôсть, посылаючи соболѝ шубы й рублѣ. Зъ єго поведеня й заходôвъ перечувала Польща нового кандидата на гетьманство въ правобережнôй Украинѣ, котра по боротьбѣ Дорошенка й Ханенка, по 27 лѣтнôй управѣ турецкôй, будилась опять до якогось ширшого руху на саму вѣсть про борню Палѣя зъ Рѣчю посполитою. Августъ II. прилещувавъ ся Петрови й Мазепѣ, завсѣгды на конець высуваючи просьбу, щобы помогти єму покарати зухвалу смѣлôсть хвастôвского полковника. Просьбы тѝ находили звычайно послухъ, обѣцянки давались, але Палѣй порядкувавъ по давному. Єго не займали, не зражали а навпаки потайно наущали до опору, мигаючи передъ нимъ изъ далека гетьманскою булавою, бунчукомъ и пѣрначемъ. Однымъ словомъ бувъ се чоловѣкъ пригôдный для россійскои політики, — єго вартôсть залежала вôдъ ходу політичныхъ подѣй, котрѝ вязали зô собою Карла XII., Станислава Лѣщиньского, Августа II. й Петра.

Коли курѣнь наповнивъ ся козаками, докинено на огнище нову колоду на пôдпалъ и небавомъ червоный огонь освѣтивъ понуру середину. Хто що мавъ, стеливъ пôдъ себе, дергу чи бурку; инчѝ клали ся на голôй земли обернени до багатя й позакурювавши люльки, балакали про ляхôвъ та про вôйну.

Пôсля довгои розмовы наконець хтось обôзвавъ ся:

— Спати пора... уже по пôвночи.

— Треба проспатись...

Сердюки й приѣзжѝ козаки пôднялись и пôшли вытягати кульбаки, бурки, дерги, кождый ладивъ для себе постѣль.

Постелью була земля-мати, подушкою козацка кульбака, покрываломъ — бурка.

— Пождѣть, хлопцѣ, — озвавъ ся Палѣй, — дамъ

вамъ єще на-нôчь по лигови доброи горѣлки... На добрй меды й горѣлки то й Ляхи сваты!

— Дайте, батьку, оно не завадить, — озвались голосы.

Палѣй звѣвъ трохи до горы голову вôдъ багатя.

— Гараську, а ты спишь? — закликавъ.

Покликаный козакъ забурмотѣвъ изъ кута нѣбы крôзь сонъ;

— Ба нѣ...

— А подавай сюда баклагу.

Гараško звѣвъ ся, понишпоривъ у кутѣ, вôдвязавъ приторочену до кульбаки спору барылочку й подавъ Палѣєви.

Полковникъ вынявъ деревляный чôпъ, нахиливъ баклагу до губъ, ковтнувъ кôлька разôвъ и пустивъ барыло по черзѣ. Кожный пивъ зъ однаковыми химерами, спльовувавъ и сейчасъ вкладавъ у губы люльку зъ короткимъ выгнутымъ плоскимъ цибухомъ. По скôнченôй черзѣ баклага вже значно лекша перейшла назадъ у руки Гараська; въ курени затихли розмовы й вôдъ часу до часу чути було хропôтъ поснулыхъ козакôвъ.

Таранець не спавъ; вôнъ не мôгъ заснути. Пріѣздъ Палѣя выдавъ ся єму якимсь непевнымъ. „Волочать ся по Вкраинѣ рôзни люди, — думавъ вôнъ про себе, — пора неспокôйна, сямъ и тамъ за чубы водять ся; хто зна, що за люди. Вôнъ каже, правда, що вôнъ Палѣй, — але чи те-жь єму на чолѣ написане?“

Вôнъ не выявлявъ своихъ сумнѣвôвъ нѣкому, а на случай чого недоброго не хотячи за те бути одвѣчальнымъ, бо сторожу въ палатѣ єму повѣрено, выбравъ ся крадькома зъ куреня, припопружывъ кульбаку, котрои не здôймавъ изъ коня, сѣвъ и тихо вольнымъ крокомъ вôдъѣхавъ у городъ, щобы повѣдомити объ тôмъ, що

Digitized by Google

стало ся, сердюцкого полковника Чечеля. По короткôй изъ нимъ нарадѣ, вôдъѣхавъ Таранець зъ приказомъ привести на завтра рано почотъ Палѣя въ гетьманскій двôръ.

Разомъ досвѣткомъ у курени всѣ були вже на ногахъ.

Чуры Палѣя кульбачили конѣ, розмовляли, смѣяли ся й позирали на Батуринъ, котрый выхилявъ ся зъ сѣрого раннього туману зъ поза дубового частоколу помѣжь окопами й ровами. Гомôнъ галасу, шуму й голосôвъ людскихъ долѣтавъ изъ города и свѣдчивъ, що люди й тамъ прокинулись, а въ мѣру того, якъ туманъ розвѣвавъ ся по степу, выступали надъ городомъ щоразъ выразнѣйше опукй копулы церковь, мигтѣли золочены хресты, стрѣляли въ гору высокй вежѣ дзвôнниць, зарисовувались величезны будôвлѣ, артилерійскй склады, гамазеѣ, пороховй магазины, а межи ними вырôзнявъ ся бѣлиною стѣнъ, многотою сторожевыхъ и крѣпостныхъ баштъ и величиною простору гетьманскій замокъ.

Палѣй мавъ гадку заѣхати найперше въ яку господу, переодягтись, вôдпочати й ажь вôдтакъ пôйти на гетьманскй покоѣ.

Таранець навязавъ ся єму товаришити. Коли почотъ полковничій бувъ готовый въ дорогу, тогдѣ всѣ разомъ, по парѣ поѣхали до города зъ услужнымъ козакомъ, що ѣхавъ разомъ изъ Палѣємъ на передѣ. Таранець не вôдступивъ вôдъ нихъ анѣ на крокъ и якъ лише сонце выкотилось трохи на небо, товаришивъ имъ до замку. Палѣеви выдалась та опѣка пôдозрѣною, але не мôгъ ви збутись.

Въ замку принявъ Палѣя Чечѣль завѣвъ на гетьманскй покоѣ й лишивъ ся въ товариствѣ полковника хвастôвского, поки не позвавъ єго до себе гетьманъ.

Мазепа вѣвъ княжій двôръ, окруживъ ся царскимъ

Digitized by Google

блескомъ и дававъ послухъ приѣзжимъ гостямъ не якъ гетьманъ, а якъ король. Треба було неразъ дожидатись послуху довго й безуспѣшно, бо гетьманъ не кожному дозволявъ до себе приступу.

Коли Чечѣль бавивъ Палѣя розмовою, гетьманъ въ окремôмъ апартаментѣ розмовлявъ изъ Орликомъ. Було ихъ лише двохъ. Ґенеральный писарь бувъ усе заздалегóдь повѣдомленый про все; дôзнавъ ся те жь вôду Чечеля, що приѣхавъ Палѣй и сейчасъ пôйшовъ, сповѣстити объ тôмъ гетьмана. Обозный судья саме вôдъѣхавъ у Жуки, а Мазепа сидѣвъ при вôкнѣ, бокомъ оберненый до покою, въ глубокому фотели, такъ що ледви єго було видко, й читавъ письмо про битву пôдъ Нарвою котру єму Петро власноручно описувавъ. Дверѣ скрипнули, й вôдвернувши голову, вôнъ побачивъ входючого Орлика. Видко выразъ лиця писаря звернувъ єго увагу, бо гетьманъ запытавъ ся:

— Приходишь, бачу, зъ доброю вѣсткою?

— Зъ доброю, ваша милость.

— Говори-жь, пане Орликъ.

Писарь окинувъ гетьмана хитрымъ поглядомъ зъ боку, наче хотѣвъ слѣдити вражѣнье, яке выкличе звѣстка; але лице въ Мазепы було однаково поважне и спокôйне.

— Приѣхавъ у гостину — говоривъ писарь, дивлючись гетьманови въ лице, — будучій гетьманъ правобережної Украины й поплечникъ Петра.

На тѝ слова гетьманъ звернувъ спокôйный поглядъ на Орлика й дивлючись въ єго рухливѝ, розумнѝ й хитрѝ очи, немовь говоривъ своимъ поглядомъ: „розумѣю.“

Настала пôсля того хвиля мовчанки.

— Палѣй приѣхавъ? — запытавъ гетьманъ.

— Палѣй...

Digitized by Google

— Є тутъ?

— Розмавляють изъ Чечелемъ на покояхъ.

— Бачивъ ся зъ кимъ?

— Нѣ. Таранець товаришивъ ёму невôдступно..

Пôсля хвилѣ мовчанки сказавъ гетьманъ:

— Гараздъ... треба буде приняти ёго зъ почестями... Хто зна, щó й якъ станеть ся?

Ся замѣтка невдоволила Орлика. Вôнъ сподѣвавъ ся видно инчои вôдповѣди; докинувъ увагу, що не належала нѣбы до рѣчи:

— Петро за надто ёго гладить...

Гетьманъ вôдгадавъ, на́-що стягаєть ся та замѣтка.

— Попадеть ся намъ ще не разъ у руки, — вôдповѣвъ. — Пождѣмъ на вѣсти, якí намъ привезе о. Якôвъ; ажь тогдѣ будемо могли щось робити, а теперь треба намъ гладити по Петровôй шубѣ.

Правда, Петро Великій въ наслѣдокъ заключеного зъ Августомъ II. у Нарвѣ мира звернувъ рѣчи посполитôй частину граничныхъ городôвъ, а мѣжь инчими Трехтимирôвъ, Василькôвъ, Триполье та Стайки, а неспокôйного Палѣя велѣвъ Мазепѣ увязнити, — але сталось инакше. Палѣй попавъ ся въ гетьмановí руки доброхôть, не знаючи й не догадуючись нѣчого, що въ політицѣ дѣєть ся; але поза політикою Россіи й Польщѣ гетьманъ украиньскій вѣвъ політику ще й на свою руку. Навпаки поглядови Орлика, котрый радый бувъ зъ претендентомъ до гетьманскои булавы покôнчити рахунки якъ найшвидше, гетьманъ не увязнивъ ёго. До того вôнъ мôгъ найти нагоду завсѣгды, але осторожнôсть велѣла ёму супротивъ розпочатыхъ плянôвъ щадити потайного противника. Державъ отже Палѣя на своѣмъ дворѣ цѣлый тыждень, поивъ ёго, кормивъ, але не показувавъ войскови й заборонивъ Таранцеви й Чапелеви розповѣдати

Digitized by Google

про єго пріѣздъ. Свѣдомый замѣрôвъ гетьмана Орликъ руководивъ зъ ґенеральнои канцеляріи опінівю въ козацкôмъ вôйску.

Палѣй оповѣдавъ гетьманови про свои пригоды зъ Поляками, про те, якъ ґенералъ Брандтъ на приказъ гетьмана Яблоновского напастувавъ єго, забиравъ майно, паливъ у стыртахъ збôже.

— Коли треба було вести козакôвъ пôдъ Вѣдень, то й пустки коло Хвастова дали, й шляхотство й повну торбу обѣцянокъ; — а теперь, коли я заселивъ пустки, коли завѣвъ спокôй межи народомъ шаблею, то зъ власнои оселѣ гонять геть! Я ѣздивъ на Сѣчь радитись, пріѣхавъ и до тебе — треба радити, бо насъ Ляхи, ажь не видко, въ каши зъѣдять.

— Що-жь тобѣ на Сѣчи радили?

— Тамъ крики... кажуть, що царь хоче Сѣчь зруйнувати, а козакôвъ обернути въ мужицтво.

— И кажуть, що я цареви пособляю...

— Кажуть...

— Отожь неправду кажуть... Имъ либонь здаєть ся, що оно роскôшь людей завдавати въ тюрму, душити, стинати... чи не такъ? Але коли-жь бо вы якъ мальованй, пити й галасáти вмѣєте, а боронитись навѣть проти Ляхôвъ не вмѣєте... По-щожь менѣ втыркати до васъ носа, щобъ опôсля вôдпекались вôдъ мене, якъ вôдъ чорта? Менѣ ласка Єго величества дорогá...

— Надто вже, гетьмане, озираєшь ся на ласку.

— А що-жь, чи на васъ менѣ озиратись? Вы вмѣєте лишень розбоѣ чинити та й нарѣкати на Ляхôвъ. Нарѣкайте! До того вамъ зовсѣмъ не треба гетьманскои помочи.

— Чи-жь намъ отже покласти пôдъ топôръ головы?

Digitized by Google

— Коли нема въ васъ силы боронитись, то що-жь вамъ вдѣяти инчого? А коли є сила, такъ не дайтесь!

— Ты не дай насъ! Въ тебе сила, въ тебе вôйско...

Мазепа знавъ, що Палѣй чималымъ вплывомъ тѣшить ся на Вкраинѣ; навмысне про-те говоривъ ёму про теперѣшне положенье й пôдсувавъ рôзнй домыслы, разъ длятого, щобы выслѣдити успособленье хвастôвского полковника, а подруге, щобы вôнъ тй домыслы передававъ инчимъ. На вызываючу замѣтку Палѣя вôнъ вôдповѣвъ зô спокôйною повагою:

— Я ласки Єго величества за-для васъ наражати не думаю... Коли-жь добро и щастье нашои однои матери Украины вымагати того будуть, коли вы зажадаєте моєи помочи й пôдопрете ёи силою, — тогдѣ хто знає... будучôсть не въ нашихъ рукахъ, але въ Божихъ; въ насъ лише охота, сила воля... Такъ и говори людямъ - а покй зарывай ся зъ Ляхами. Они й такъ не мають изъ за кого боронитись: зъ одного боку партія Лѣщиньского, зъ другого партія Саса; а на весну, дасть Бôгъ, то й я до васъ завитаю — порадимось, якъ намъ вôдъ спôльного нещастя Украину ратувати...

Digitized by Google

II.

На заручинахъ.

Гетьманъ угостивши й прихиливши собѣ Палѣя, заохотивъ єго до дальшои боротьбы й вытревалости. Привороженый розумомъ, лагôдностю, й добротою Мазепы, повернувъ Палѣй въ Украину, оповѣдаючи всюды про добру волю гетьманову, котрый лише зъ конечности послушный приказамъ Єго величества, щобы послухомъ и покорою уратувати хочь останки свобôдъ украиньскихъ, а своєю особою захистити Украину вôдъ крайнои руины. Однымъ словомъ зъ пробутку свого въ Батуринѣ вынѣсъ хвастôвскій полковникъ те пересвѣдченье, що одинокою охороною свобôдъ козацкихъ єсть гетьманъ лѣвобережнои Украины, котрый въ разѣ потребы може станути въ оборонѣ єи свободы.

Гетьманъ закидавъ сѣти на всѣ боки й прихилювавъ собѣ людей; говоривъ голосно, що приказы Єго величества сповняє й сповняти-ме, а мѣжь тымъ потайно, коли найшовъ ся на самотѣ зъ якою чôльнѣйшою личностію, пôдмовлявъ и заохочувавъ кожного до опору, ручаючи ся, що пôйде за волею народу. Вôдъ поры одержаного звѣту про битву й угоду пôдъ Нарвою, гетьманъ заходивъ ся разъ-у-разъ зблизити ся до вôйсковои старшины, запрошувавъ єи до себе, ѣздивъ до неи, а всюды

Digitized by Google

высувавъ на передъ гадку, щó робити, коли Шведы перенесуть театръ вôйны на Вкраину: чи держати зъ Москвою, чи зô Шведами? Чи не слѣдъ було-бъ може подумати заздалегôдь, на котру сторону мав перехилитись Украина? Однымъ словомъ було видко, що гетьманъ розводить якусь аґітацію на користь власнои мысли, котрои не высказуѥ отверто. Пружинами до аґітаціи въ вôйску вживавъ довѣреныхъ собѣ людей, Орлика й Чечеля, а самъ лише въ чотири очи говоривъ отверто; въ численнѣйшому кружку заслонявъ ся завсѣгды безоглядным послухомъ супроти Ѥго величества, а высланникамъ тайного приказу зъявлявъ майже невольничій послухъ и покору.

Зручно ведена аґітація змогла не лише выкликати загальне невдоволенье, укрѣпити ѥго въ вôйску, зъогидити истнуючій станъ рѣчей, але й намѣтити якійсь плянъ опору, котрый зарисовувавъ ся неясно супротивъ пôдданои мысли, що Шведы можуть поле боротьбы перенести въ Украину. Невдоволенье роздувало ся зъ искры въ що-разъ бôльше полумя, а всѣмъ тымъ справно руководивъ гетьманъ. Вôнъ хôснувавъ ся кожною нагодою: вôдбувавъ муштры й перегляды вôйска, братавъ ся зъ козаками й попами, спивавъ мѣдъ зъ вôйсковою старшиною й розмовлявъ про політику. Длятого-жь и запросины ґенерального судьѣ Кочубея принявъ зъ охотою й поѣхавъ у Жуки.

На тѝ вôдвѣдины выбравъ ся Мазепа не по гетьманьски, а по княжески; выѣхавъ зъ усѣмъ дворомъ въ кôлькоро саней, окруженый сердюцкою сторóжею, зô своимъ штабомъ и зъ невôдступнымъ Орликомъ и Чечелемъ, заповѣвши приѣздъ окремымъ пôсланцемъ. Отсе-жь довелась добра нагода засьяти всею пышнотою й кня-

Digitized by Google

жескимъ блескомъ, бо гетьманъ ѣхавъ саме на заручины своєи похрестницѣ Мотрѣ зъ Чуйкевичемъ.

Кочубей въ товаристѣ Чуйкевича выѣхавъ верхомъ зъ невеликимъ почотомъ козакôвъ на зустрѣчь высокому гостеви. Всѣ були святочно й богато, навѣть пышно прибранй, а одинъ изъ першихъ гарный зимовый день немовь нарошно вылиснивъ ся морозомъ и сонцемъ на привѣтъ гостей. На обозному судьѣ була богата соболя шуба, закинена на кармазиновый жупанъ на-опашки, зôпнята великою золотою клямрою, котра мигтѣла проти сонця, немовь горѣла, й оксамитова шапка польского крою зъ чаплинымъ перомъ. Зъ переду за вузкимъ поясомъ котрымъ пôдперѣзувавъ ся жупанъ, мигтѣли двѣ рукôймы пистолѣвъ, выбиваныхъ срѣбломъ и перловиною, а при боцѣ побрязкувала турецка шабля.

Чуйкевичь, молодый и бундючный козакъ, носивъ ся по козацки. На ньому була оксамитова шапка зô звисаючимъ кармазиновымъ рогомъ и сивымъ баранковымъ околечкомъ, а на жупанъ, такъ само якъ и въ Кочубея, закинена „на опашки“ черкеска зъ блакитными выльотами. Наступивъ привѣтъ, але почотъ не зупинявъ ся. Кочубей и Чуйкевичь поклонили ся шапками, гетьманъ кивнувъ имъ головою, не здôймаючи шапки, а козаки, уставивши ся при дорозѣ въ кольонну, витали переѣзджаючого по-при нихъ гетьмана радôстными окликами „гурра! гурра!“ й пôдкидали шапки въ гору. Гетьманскй санѣ, попереджень кôлькома верховыми, рушили до села. Кочубей, Чечѣль и Чуйкевичь чвалили по бокахъ саней, а за ними ѣхавъ почотъ Мазепы й Кочубея, повторялись оклики „гурра“ и лѣтали въ повѣтрю шапки, що ихъ козаки зручно ловили на списы.

Коли вже увесь почотъ зближавъ ся до села, загомонѣли дзвоны. Коло сельскихъ ворôтъ ждала на приѣздъ

Digitized by Google

гетьмана громада селянъ зъ вôдкрытыми головами, а найстаршій вѣкомъ тримавъ на пôдносѣ бохонець хлѣба зъ грудкою соли. Передъ громадою стоявъ благочинный зъ кропиломъ у руцѣ и зъ хрестомъ, прибраный въ свѣтлй ризы. Гетьманъ велѣвъ передъ воротами зупинити конѣ, высѣвъ изъ саней и зблизивъ ся до громады селянъ изъ парохомъ на чолѣ. Зсѣли зъ коней такожь Чечѣль, Чуйкевичь, Кочубей и разомъ изъ Орликомъ поступали за гетьманомъ. Парохъ покропивъ гетьмана а вôдтакъ и стоючихъ за нимъ достойникôвъ свяченою водою; пôсля того зробивъ кропиломъ знакъ хреста въ напрямку до козакôвъ, щó стояли оподалѣкъ лавою, а напослѣдокъ давъ поцѣлувати хрестъ гетьманови й инчимъ по черзѣ. Коли скôнчилось цѣлованье хреста, благочинный выступивъ зъ короткою панегіричною промовою, напрямленою просто до гетьмана; прирôвнавъ єго й до мѣсяця, щó щасливымъ людямъ присвѣчує, й до сонця, щó ихъ огрѣвае, й до звѣздъ, котрй показують середъ ночи дорогу тымъ, щó збили ся зô шляху, — однымъ словомъ зробивъ гетьмана пôвбогомъ, котрого похôдъ по земли єсть добродѣйствомъ для людей „пôдлого стану“, а закôнчивъ просьбою въ имени громады, щобы принявъ хлѣбъ-сôль. Тогдѣ зблизивъ ся староста*), поклонивъ ся глубоко до-землѣ й подавъ хлѣбъ-сôль. Гетьманъ принявъ пôдносъ власноручно, подякувавъ и вôддавъ стоючому за нимъ Орликови. На даный дзвонарямъ зъ боку знакъ опять загомонѣли дзвоны; гетьманъ изъ Орликомъ сѣли въ санѣ, инчй сѣли на конѣ и цѣлый почотъ рушивъ пôдтюпцемъ до жукôвского двора.

На двôрскому ґанку опять повторивъ ся обрядокъ повитаня хлѣбомъ-сôлью й принятя; але тутъ приймала

*) вôйтъ.

Digitized by Google

ихъ яко хозяйка, панѣ Кочубеиха зъ Мотрею. Коли выстрѣломъ зъ гарматы дали знати про приѣздъ гетьмана въ Жуки, а на деревлянôй дзвôнници церковнôй загомонѣли дзвоны, мати зъ донькою выйшли на ґанокъ и ждали приѣзду гостей. Кочубеиха убрана була въ чорну сукню, похожу на кабатъ, на спинѣ шнурована и закôнчену утяглымъ хвостомъ, зъ короткими рукавами, брижоваными кружевомъ, зъ накиненымъ на рамена козакиномъ, пôдшитымъ бѣличими шкôрками. Була се ще молода женщина — сорокъ лѣтъ бєзъ-мала й гарна; побôчь Кочубеихи стояла зростомъ, станомъ й лицемъ на неи похожа Мотря, але гарнѣйша красою, струнка якъ ланя, свѣжа якъ вишня. На нѣй була темна шовкова спôдниця, попелюша юпка, на спинѣ до стану шнурована, а на грудяхъ зъ выложеными пôлками; пристаючй до тѣла рукавцѣ були при ручнôй кôстцѣ обшитй анґажантами*). За ними стояла численна бѣла челядина, а побôчь Кочубеихи найкраснѣйша панна служанка держала на срѣбнôмъ пôдносѣ пшеничный колачь и сôль.

Стоючи они дожидались гетьмана. День бувъ красный, соняшный, погôдный, трохи морозный, а чисте повѣтье дрожало вôдъ повторяючихъ ся що-хвиля выстрѣлôвъ и крикôвъ народу й вôйска, щó витали гетьмана. Наразъ утихло все.

— Они вже при сельскихъ воротахъ, — завважала Кочубеиха.

— Чи тамъ зупинять ся?

Вже трохи нетерпелива судьиха, щó дивилась передъ себе зъ напруженымъ зоромъ, вôдповѣла:

— Адже-жь тамъ жде громада зъ хлѣбомъ-сôлью, а о. Инокентій мати-ме промову.

---

*) великими кружевными манкетами.

Digitized by Google

— Челядина шептала тихцемъ помѣжь собою, а мати й донька нудились довгимъ дожиданьемъ.

— Коли дались чути опять гарматнѝ выстрѣлы й долинули невыразнѝ въ одинъ вôдгомôнъ змѣшанѝ людскѝ крики.

— Уже ѣдуть, — завважала Кочубеиха й кивнула на бѣлу челядь.

Въ жѣночôй дружинѣ зробивъ ся рухъ. Панны почали поправляти на собѣ кабатики, козакинки, манелѣ, роговицѣ, коралѣ на шиѣ, — однымъ словомъ выконували тѝ рухи, котрыми руководила невидима пружина — вроджена кокетнôсть и бажанье подобатись.

Наконець показавъ ся на широкôй дорозѣ гетьманскій почотъ. На переду ѣхали верховѝ сердюки, а вôдтакъ у вôдкрытыхъ саняхъ разомъ изъ Орликомъ ѣхавъ Мазепа; по обохъ бокахъ саней гнало ся кôльканацять верховыхъ; за гетьманомъ вытягло ся въ довгу лінію кôлька инчихъ саней, а за тыми пôвъ сотнѣ сердюкôвъ зъ гетьманскои сторожѣ. Що хвилѣ лунала гакôвниця судьѣ а ѳи выстрѣлы, щó мѣшались изъ выстрѣлами мушкетôвъ, наповняли воздухъ переливаючимъ ся гомономъ и запахомъ пороху. Блискуче соняшне промѣньс вôдбивало ся тысячами блескôвъ вôдъ козацкихъ списôвъ, шабель та мушкетôвъ, надавало усѣй картинѣ незвычайный мигливый вôдтѣнокъ и выкликало незвычайне вражѣнье. Коли почотъ розвивъ ся въ цѣлости на дорозѣ, вырвавъ ся зъ усѣхъ грудей мимохôть окликъ подиву.

Мотрю той видъ осьявъ и приворожив. Выхованôй въ черницяхъ пôдъ суворымъ призоромъ, вôдсуванôй вôдъ мужчинъ, нежданo на видъ незнаныхъ красокъ, вражѣнь, блеску, пышныхъ уборôвъ — почала

*

Digitized by Google

жвавѣйше кружити въ нѣй кровь, палкѣйше забило ся серце, а розпалене око вôдбивало всѣ дôзнаванй чутя.

— Котрый то гетьманъ, мамо? — запытала ся Мотря.

Она не бачила хрестного батька вôдъ малку.

— Той на право... въ колпаку... въ першихъ саняхъ; а памятай, поцѣлуй єго въ руку.

Въ тôй самôй майже хвили гетьманскй санѣ въѣздджали на подвôрье жукôвского двора.

Повторились опять выстрѣлы, залунали опять нескôнченй „гурра!“ й пôсля короткои повитальнои церемонiи гетьманъ подавъ рамя Кочубеисѣ й пôйшовъ на передъ, а за нимъ усѣ пôйшли въ покоѣ.

Коли Кочубеиха представила єму похрестницю, а Мотря зблизила ся, щобы поцѣлувати гетьмана въ руку, — они обоє глянули собѣ въ очи и въ напруженыхъ зъ цѣкавости ихныхъ зѣницяхъ выразило ся здвивованье. Гетьманъ побачивъ передъ собою ставну, струнку, гарну дѣвчину, котрои груди хвилювались роскôшною дрожею, а уста розхилялись легко, немовь тужили до поцѣлуѣвъ и любови.

— Мотря? — запытавъ вôнъ.

— Не впôзнали, — гетьмане?

— Давно не бачивъ, — завважавъ гетьманъ.

Мотря схилилась до руки та ледве змогла муснути губами, бо гетьманъ пôдвѣвъ єи й унявши голову дѣвчины въ обѣ долинѣ, поцѣлувавъ весело.

— Рости на славу! — сказавъ до неи.

А опôсля звертаючись до Кучубеихи, додавъ:

— Вы гарну доньку выховали!

Похвала подобала ся матери.

Digitized by Google

На Мотрю зробивъ гетьманъ не выяснене вражѣнье. Бувъ се мужчина, котрый мôгъ вражѣнье выкликати: высокій, статный, зъ легкими, зручными рухами, вѣжливый, импонувавъ усею поставою. Правда, єму доходило близько до пятьдесять лѣтъ, але нѣхто не додумавъ-сь бы пятого хрестика, — такъ свѣжо й молодо выглядавъ гетьманъ, такимъ огнемъ жéврѣлись єго очи, а въ густôй чупринѣ не було видно анѣ одного сивого волоска. Богатый убôръ додававъ усѣй импонуючôй поставѣ Мазепы єще бôльшои величавости. Гетьманъ носивъ ся трохи зъ украиньска, а трохи зъ польска. На ньому бувъ адамашковый жупанъ въ квѣты, зôбраный вôдъ пояса ажь до долу въ згортки, зъ переду запнятый, обтѣсно прикроєный и зъ короткими рукавами; кунтуша не було зовсѣмъ. За поясомъ полыскувала емаліована срѣбна похва кинджала й польска шабля, а накинена на плечѣ багрова ферезія сягала майже до кôстокъ. Колпакъ изъ собольою опушкою й чаплинымъ перомъ, що спинало ся паранґономъ*) и жовтî сапьянцѣ доповняли богатый Мазепинъ убôръ.

Мотря, котра частенько чула про хрестного батька, сподѣвала ся побачити старця, а взрѣла гарного, повного житя и славы мужчину, щó стисъ єи руку зъ якоюсь молодечою силою й зложивъ на чолѣ поцѣлуй, котрый паливъ єи. Те перше вражѣнье було таке сильне, що найшовши свобôдну хвилю, коли въ гостиннôй кôмнатѣ повстала замѣшанина а родичѣ забавляли Мазепу розмовою, дѣвчина выхопилась и побѣгла просто на горище въ свою маленьку дѣвочу кôмнатку.

Дѣвчина-служанка поквапилась за нею, думаючи,

---

*) брилянтомъ зближенымъ до солітера.

Digitized by Google

що либонь панянцѣ потрѣбна яка услуга, але поглянувши на Мотрю, она станула наче вкопана. Лиця панянки палились румянцемъ, а очи блищали якъ два блудні огники.

— Щó вамъ паннунцю? може воды?

Мотря сѣла на канапѣ й зòтхнула зъ цѣлыхъ грудей, немовь пòсля великои втомы.

— Не треба...

— Щó сталось, паннунцю? — пытала впять неспокòйна дѣвчина, — може матуся полаяла зá-що?

Кочубеѣвна окинула служанку прошибаючимъ поглядомъ и немовь не бачучи ѣи несупокою, запытала:

— Ахъ, Дарко... бачила ты гетьмана?

Пòсля того такъ нечайне завданого пытаня настала тиша. Обѣ дѣвчины дивили ся собѣ въ очи, мовь бажали одна однòй заглянути въ душу й вòдгадати свои мысли По хвили Дарка вòдняла свòй поглядъ и стояла въ покòрнòй, выжидаючòй поставѣ, немовь ждала почути приказъ; але Кочубеѣвна не давала нѣякого приказу. Она сидѣла зъ задумѣ, дивлячись передъ себе, а зъ ѣи грудей вырвавъ ся мимовòльный окликъ:

— Якій вòнъ гарный!

Она пòднесла до чола праву руку й заслонила собѣ очи, либонь щобы зупинити й вòдбити въ змыслахъ зникаючій образъ. Дарка глянула на Мотрю зъ якимъ сь злосливымъ усмѣхомъ.

— Хто, сотникъ? — запытала зъ пòдборною простотою.

— Гетьманъ... — вòдповѣла Мотря.

Якъ у лѣтку захмарюѣть ся погòдне, блакитне небо и нежданo зòрветь ся шалена буря, такъ нежданo почала прокидати ся супокòйно дрѣмуча доси душа дѣвчины. Завтра мали вòдбути ся заручины, а доперва сегодня

Digitized by Google

якійсь голосъ пôдшепнувъ ѣй, що того чоловѣка, зъ котрымъ она маѣ звѣкувати вѣкъ свôй, не любить нѣтрохи.

Такъ длячого-жь прирекла?

Прирекла, такъ якъ прирѣкають инчй, — несвѣдомо. Въ монастирѣ, коли черницѣ зговорили ся про мужчинъ, дѣвчина чула завсѣгды лишень двѣ думки: що мужчины ѳ для женщинъ покусою до всього злого, що они ѳ проказою землѣ, що черезъ нихъ невинній жѣночй душй йдуть до пекла; щобъ захиститись вôдъ нихъ, ѳсть лише одна рада — сховати ся въ монастирскй муры, замкнути за собою кованй брамы й ними вôдокремитись вôдъ свѣта; — або выйти за-мужь, мати дѣти й любити мужчинъ. Завсѣгды ся друга думка выдавалась ѣй розумнѣйшою, доступною й бôльше принадною, анѣжь перша. Вôдтакъ уся суть монастирскои моральности й науки заключала ся въ безмежному послусѣ супроти волѣ й досвѣду родичѣвъ, у сповненю того, щó они вважатимуть добрымъ.

Була така воля батька-матери, щобы Мотря вышла за-мужь за Чуйкевйча, котрый ѣй не сподобавъ ся; та Кочубей, щó потайно заходивъ ся, щобъ одержати гетьманску булаву, и потребувавъ громадити коло сèбе й зобовязувати довѣреныхъ людей, числивъ багато на зухвалôсть сотника й ѳго приятельскй вôдносины въ Сѣчи, зъ котрои пускались усѣ ракеты, щó перелѣтали по Украинѣ. Мотря выявилась покôрною й слухняною супроти волѣ родичѣвъ, показалась покорою несвѣдомости, покорою не розбудженого ще серця.

Та нежданó прокинулось въ ѳи мысли пытанье: хто се той ѳи будучій мужь? що за одинъ? Правда, на батькôвскому дворѣ ввихало ся кôлькохъ нежонатыхъ мужчинъ, але всѣ они точь-въ-точь похожй були на себе:

Digitized by Google

дикій, одчайдушній, нехары й пяницѣ. Ѣй просто не доставало скалѣ порôвнаня; чула, що нѣщо не вяже ся до тыхъ людей, що межи ними а нею — пропасть, черезъ котру нѣхто не закине моста, але тыхъ чувствъ дѣвчина доси не могла назвати, не вмѣла выяснити. Теперь стававъ передъ нею сотникъ, немовь освѣченый якимсь свѣтломъ, котре позволяло ѣй переглянути єго на-скрôзь: она побачила выразнѣйше єго простакуватôсть, шорсткôсть; єго рухи пригадували танцюючого медведя, мова вражала рапавôстю, якъ нестругане дерево, а єго присутнôсть наповняла кôмнату запахомъ кôньского поту. Той чоловѣкъ, — шептавъ ѣй внутрѣшній голосъ, — буде твоимъ мужомъ, зъ нимъ будешь мусѣла дѣлити часъ, чутя, ложе, власне житье, все.... А щожь вôнъ дасть тобѣ?

Єи мягке дѣвоче серце тремтѣло на саму гадку, що зъ тымъ чоловѣкомъ мусить звѣкувати все житье, розцвитаючу саме весну, осѣнь безъ усмѣхôвъ, старôсть — може безъ надѣѣ й безъ радости; буде старшою слугою въ домѣ, котра пильнувати-ме инчихъ, вѣрно клопочучись тымъ, абы свого пана накормити, напоити до сыта, вôдхилити вôдъ него всяку притоку до гнѣву, бавити єго гостей и чинити ся щасливою Якто? — думала дѣвчина дальше, — отже маю я все вôддати, все — цѣле моє серце, мои чутя, мои гадки, бажаня, — и щожь дôстану за те? И наконець, щó вôнъ менѣ дати може, вôнъ, котрый любить лише свою шаблю, конѣ, степъ, битву, — котрому нôчлѣгомъ кôньска дерга, степъ то роскôть, а запахъ свѣжои крови — пахощами?

Она довго сидѣла задумана на горищу. Зробивъ ся вечѣръ. Коли середъ тои задумы почула на сходахъ шелестъ, котрый вывѣвъ єи зъ тои пôвъ-дрѣмоты, пôвъ-явы. Она стрепенулась, поправила волосье, обтягла юпку й

Digitized by Google

прибрала байдужій выразъ. Скрипнули дверѣ й увôйшла мати.

Вправнымъ, счудованымъ окомъ окинула она сидючу на канапѣ Мотрю.

— Що тобѣ Богъ давъ? — запытала мати.

— Недобре менѣ зробилось, мамо...

Кочубеиха приступила до неи й поклала руку на чолѣ.

— Горяче... — сказала сама до себе.

Мотря вôдняла материну руку вôдъ чола й поцѣлувала.

— Оно перейде, мамо... уже й такъ лучше.

Кочубеиха розглянулась по кôмнатѣ.

— А дежь Дарка?

— Я вôдослала ѳи... не треба.

— Задзвонижь на неи... вели обризнутись рожаною водою й зôйди въ кôмнаты... гетьманъ пытавъ ся за тебе.

Мотря зъ якимсь здивованьемъ и радôстю запытала мимохôть:

— Гетьманъ?

— Гетьманъ... поквапъ ся... дуже хваливъ тебе...

Кочубеѣвна схилилась и поцѣлувала маму въ руку.

— Иду сейчасъ... лиши мене, мамо.

По вôдходѣ Кочубеихи обличье Мотрѣ розъяснило ся якоюсь радôстю, на сумныхъ губахъ изъявивъ ся усмѣхъ, чорнѣ, пристрастнѣ, глубокѣ очи запалали опять. Она зблизилась до прибиральнѣ й потягла за звисаючу при стѣнѣ тасьму, що лучила ся зъ дзвôнкомъ.

Вбѣгла Дарка. Доглянувши змѣну въ выразѣ лиця Кочубеѣвны, она запытала двозначно:

— Вже перейшло?

Мотря замѣсць вôдповѣди сказала:

— Бризни на мене рожанною водою.

Digitized by Google

Дарка сповнила послушно приказъ.

— Трохи... не багато... — повтаряла панянка, — знаєшь, якъ того не люблю, потôмъ мене голова болить...

Зблизившись до зеркала, она поправива на собѣ спôдницю, юпку, зрôвнала коралѣ, пригладила волосье, вытягла пôмнятй трохи анґажанты й придивляла ся сама собѣ зъ уподобою й залюбки Дарка стояла осторонь и зô збитошнымъ усмѣхомъ приглядала ся всьому.

— Ще паннунця нѣколи такъ не прибирались до сотника...

Мотря вôдвернувшись изъ веселымъ усмѣхомъ погладила служанку попôдъ бороду.

— Ты вгадала...

И повôльнымъ крокомъ пôйшла до дверей.

Дарка стояла середъ покою, дивила ся за вôдхожою, а коли дверѣ за нею замкнулись, сказала тихо про себе:

— Щось клюєть ся...

И довго, усмѣхаючи ся злосливо, Дарка дивила ся на замкнутй дверѣ, неначе хотѣла своимъ поглядомъ засягнути дальше.

Тымчасомъ Мотря сходила спокôйна, задумана, поважна наче краля а переходячи черезъ покоѣ, трохи гордымъ але лагôднымъ и вѣжливымъ покивомъ головы вôдповѣдала на поклоны нечисленныхъ знакомыхъ, котрыхъ ѣи око доглянуло середъ зôбраного гурту. Она звернула ся въ той бôкъ, де гетьманъ, стоячи въ товариствѣ Кочубея й Орлика, вѣвъ якусь жваву розмову. Побачивши ѣи, вôнъ нечайно перервавъ розмову й зблизивши ся до Мотрѣ, сказавъ:

— Зникли намъ зъ очей панночко...

Пôдъ вплывомъ того голосу й погляду Мотря спахнула румянцемъ.

Пôсля того гетьманъ звернувъ ся до родичѣвъ.

Digitized by Google

— Не про мене тутъ рѣчь Вамъ звѣсно, на Украинѣ гетьманство зъ ласки, а ласка паньска на швидкôмъ кони ѣде; длячого по Мазепѣ не мавъ бы бути гетьманомъ Чуйкевичь.

Наразъ, немовь бажаючи перервати почату розмову, вôнъ звернувъ ся до Мотрѣ зъ лагôднымъ усмѣхомъ:

— Чого-жь тамъ, серденько, вчили тебе?

— Чого женщинѣ треба, — вôдповѣла мати.

— Всього по трохи, — докôнчила Мотря.

— Мушу й я ѳи похвалити, — почавъ Кочубей, — отцеви Иноκентіѳви почала вышивати ризу... А покажино, доню!

Мотря принесла ризу. Гетьманъ обôзрѣвъ ѳи цѣкаво, оглядали по черзѣ всѣ й хвалили.

— А може ты намъ вышиѳшь гетьманску хоругву зъ архангеломъ, щó?

— Вышию, вôдповѣла рѣшучо Мотря.

— Выший, голубко, выший.. хто знаѳ, — може намъ боротись пôдъ нею доведеть ся... може то буде щаслива хоругва...

Лице Мотрѣ засьяло якоюсь радôстю.

— О, вона зумѣѳ! — похвалила мати, — все, що побачить шовкомъ и перлами розмалюѳ.

Мазепа бувъ у найлѣпшôмъ гуморѣ; вôнъ смѣявъ ся, точивъ балясы, оповѣдавъ. Та лишившись на самотѣ зъ Кочубеѳмъ, гетьманъ споважнѣвъ нежданο.

— Знаѳшь, щó стало ся? — запытавъ ѳго.

— Белендять щось, але недобре; царь помиривъ ся зô Шведомъ, але зъ Августомъ заключивъ союзъ.

— А намъ до нихъ яке дѣло? Нехай чубять ся.

Гетьманъ позиравъ на него зъ-коса, немовь хотѣвъ вôдгадати и зрозумѣти тѝ слова. По дурному хитрый акцентъ мовы Кочубея ѳму не подобавъ ся.

Digitized by Google

— Коли-бъ лише на тôмъ скôнчило ся, то ще пôвъ бѣды; але якъ пôчнуть водитись за чубы на нашôй земли, тогдѣ щó буде?

Кочубей покрутивъ вуса, а гетьманъ говоривъ дальше:

— Або якъ нашѝ полки заженуть у Фінляндію або въ Польщу, — тогдѣ щó буде? Оджежь гонили насъ уже и въ Крымъ на татарву, а великій бувъ зъ того хосенъ для Вкраины? Коли пôйдемо далеко, то будуть намъ люди гинути й марнувати ся; коли дочекаємо ся непріятеля въ себе, то мусити-мемо кормити одныхъ и другихъ. Теперѣшнье становище украиньского гетьмана то таке, якъ того цвяха въ клѣщахъ; ты мудрый чоловѣкъ, судья, радь, щó дѣяти...

По хвили мовчанки, немовь хотячи вменшити вагу тыхъ слôвъ, сказавъ гетьманъ:

— А покѝ треба слухати Єго величества; щó скаже, те й робити; вôнъ нашь панъ, вôнъ зверхникъ.

— Знаю, — замѣтивъ Кочубей, — отъ якъ бы такъ скликати полковникôвъ на довѣрочну нараду, щó они сказали-бъ...

Гетьманъ махнувъ недбало рукою.

— Що варта ихня рада, коли они нѣколи не прохмелюють ся. Сегодня кричуть сего, завтра того. Сегодня выбрали гетьмана, завтра дôстануть по сто рублѣвъ та по шубѣ й того самого гетьмана звяжуть и якъ барана вôдôшлють въ Тайный приказъ, або самѝ зроблять зъ нимъ справу. Одна твереза голова бôльше варта, чимъ двацять пяныхъ. А зробити щось треба... не годить ся згортати руки та й ждати, поки зведуть насъ киємъ...

Вôдтакъ выразно звернувъ ся гетьманъ до Кочубея:

— Ну, скажи, щó ты зробивъ бы? Ты чоловѣкъ у

Digitized by Google

політицѣ досвѣдный, людей своихъ знаешь, по минѣ ты перша особа въ Украинѣ; щóжь ты зробивъ бы, колибъ мене не було? Знаешь, що мы всѣ залежимо вôдъ ласки Єго величества, — свобôдна Украина то пусте слово. Мене Єго величество надѣляє своєю милостю, але якъ завтра надѣляти перестане, такъ ты займешь моє мѣсце й мусити-мешь думати про добро Украины. Якъ же будешь думати? Въ котру похилить ся сторону? чи до царя, чи до Ляхôвъ?

— Одни́ мають руки въ ѣжовыхъ рукавицяхъ, а другі́ надто вже медомъ вымащені́, — вôдказавъ Кочубей.

— Мудро говоришь, та не зовсѣмъ. Зъ вымащеныхъ медомъ рукъ птахъ може высковзнути, але зъ руки, щó въ ѣжовôй рукавици, — чорта зъѣсть, коли вырветь ся!

— Іцó тамъ буде, те буде, — замѣтивъ Кочубей зъ лестливымъ поклономъ, — а ты гетьмануй намъ щасливо якъ найдовше!

— Василю! — сказавъ Мазепа, дивлячись єму въ очи, — двохъ насъ лише тутъ, отже скажу тобѣ правду: невелике то щастье бути безустанно, якъ вôлъ, пôдъ обухомъ або ждати, чи хутко тебе на верѣвцѣ поведуть на зарѣзъ. А чогожь намъ теперь лѣпшого сподѣватись? Або-жь то мы, якъ инчій розумный нарôдъ, маємо яку мету й прямуємо до неи? Куды тобѣ! Мы брикаємо якъ стадо молодыхъ лошакôвъ у степу. Скоропадскій*) молить ся до Кремля, Палѣй герцюе на свою руку, Самусь на свою, а всѣ нѣбы то люблять Украину, такъ що ради

*) Полковникъ стародубскій, котрого опôсля (въ р. 1708) козаки выбрали гетьманомъ. *Пр. пер.*

Digitized by Google

неи готовй вôддати все. Ну, и вôддають? Скоропадскій запродавсь бы самому чортови задля любови до Вкраины, Самусь зрабувавъ бы самого антихриста — задля любови до Вкраины, а Палѣй загарбавъ бы не лише всѣ землѣ коло Хвастова, але й усю Вкраину — задля любови-жь до Вкраины! Тôлько ихня любовь варта, що й они самй!

Всѣ спекою щиро прагнуть,
Та не въ одинъ гужь*) всѣ тягнуть;
Сей на право, той на лѣво,
А все: — „братя“! То то й диво!

Кочубей здавалось вôдгадувавъ таємнй гадки Мазепинй.

— Пожди, гетьмане, нехай вôйна скôнчить ся, нехай щастье перехилить ся на сю або инчу сторону, а тогдѣ буде ще пора Украинѣ подумати про себе, пошукати може князя й уже разъ покôнчити зъ опѣкунами.

Мазепа порозумѣвъ ся на выкрутахъ Кочубея.

— Проти Єго величества я не повстану певно, щобы помагати гайдамакамъ и волоцюгамъ; але скажу тобѣ Василю, що заки подумаємо про князя для Вкраины, то вже Вкраины не буде: старшина козацка пропьє єи й запродасть.

На другій день опôвдня мали вôдбутись заручины Мотринй; мѣжь тымъ сегодня по вечери розмѣщено гостей на нôчлѣгъ. Невôдлучный товаришь гетьмана Орликъ лишивъ ся разомъ изъ нимъ у дворѣ, а Чечеля, Чуйкевича й инчихъ молодыхъ гостей умѣщено въ побôчнôй будôвлѣ. Та привычнымъ до гулятики й обозного житя козакамъ якось не выдалось одвѣтнымъ ити по

*) гужь — черта, напрямъ.

Digitized by Google

тверезому спати. Не бракувало тамъ и порядныхъ козакôвъ, але передъ вѣмъ Чуйкевичь, сынъ скозаченого шляхтюры, котрый въ часѣ повстаня Богдана Хмельницкого замѣнявъ плугъ на шаблю й дослужив ся степени полковника. Сынъ пôйшовъ батькôвскою дорогою; одержавъ у спадщинѣ непосидюче успособленье и пôйшовъ на Сѣчь, де вôдбувъ свого рода школу украиньского лицарства. Вôдтакъ повернувъ изъ вôдтôля; — пристôйный, чемный и проворный, але не зъ великимъ розумомъ, ставъ сотникомъ и добивавъ ся высшои степени.

Коли цѣла громадка найшла ся въ прибôчнôй будôвлѣ, Чечѣль зачепивъ Чуйкевича.

— Слухайно, Чуйкевичу, чи не думаешь ты насъ такъ на сухо покласти на совъ?

— Заразъ, заразъ, я бѣгавъ до пивничного...

— Ну, и...?

— Буде мѣдъ, и то не жидôвскій...

— Попрóбуемъ

И справдѣ вказавъ ся на порозѣ худый, тонкій якъ тычка, вусатый шляхтичь въ старôмъ пôдшитôмъ баранами кабатику, а за нимъ чотирохъ послугачѣвъ-хлопцѣвъ вкочувало кôльковедерне барило меду.

— Забавочку для вашихъ милостей вточують... — сказавъ шляхтичь.

— Кобы лишень годящу, — замѣтивъ Чечѣль.

— Берладиньскій... — додавъ пивничій. — Для будучого зятя погребъ его милости пана судьѣ отвертый.

— И для гостей! — озвали ся голосы.

— И для гостей.

Мѣжь тымъ вточено барило, поставлено на козлахъ и коли одни вôдбивали чопокъ, инчи уставляли дзбанки й склянки.

Digitized by Google

— Бодай то бути будучимъ зятемъ пана судьѣ! — завважавъ хтось, пестуючи зо́ръ видомъ кухлѣвъ и склянокъ.

— Можна не платючи за мѣдъ та й пити...

— Кобы то якъ найдовше можна бути въ чести будучого зятя.

— И пити мѣдъ за дармо...

Наповнили кубки, склянки, все, що́ було. Товариство пило, дзвонило, галасувало, жартувало. Простодушнѝ смѣхи мѣшали ся зо́ спѣваною по́вголосомъ гулящою пѣсенькою, жвавѝ, жартливѝ бесѣды зъ поважными оповѣданями. Чечѣль доказувавъ, пивъ и розсмѣшувавъ за десятьохъ.

— Гей! а ке сюды ѣще того берладиньского нектару! — кликавъ до дрѣмучого въ кутѣ джуры, — однаково все те на рахунокъ пана тестя.

— На рахунокъ! — бульботѣвъ Чуйкевичь.

— Слухай, пане Чуйкевичу! А що́ буде, якъ наречена роздумаѣть ся?

Чуйкевичь клѣпавъ очима й удававъ юнака, хочь уже добре по́дчмеливъ собѣ.

— А нехай роздумаѣть ся .. але що́ выпьемо, за те не заплатить ся...

Чечѣль доскулявъ ѣму.

— Знаѣшь що́, пане Чуйкевичу, бачить ся менѣ, що панна тебе не дуже то й любить...

— А бачить ся, що й я не дуже... — бульботѣвъ Чуйкевичь. — На якого чорта козакови жѣнка? Сегодня тутъ, завтра тамъ... Якъ ѣсть ко́нь та шабля, то й досыть; зъ жѣнкою що́ робити?

— А на-во́-що женишь ся?

— Бабы женять...

— Женись, женись .. аджежь на кульбацѣ жѣнки

Digitized by Google

возити не ймешь, а въ дома завсѣгды найдеть ся хтось, що схоче пильнувати...

— Єго правда... жѣночки боязливѝ, потребують опѣки...

Козацтво перекидувало ся смѣхомъ и жартами.

— Тобѣ такъ потрѣбна жѣнка, якъ умерлóму кадило, — жартувавъ Чечѣль, — якъ де забалакаєшь ся або запьєшь, то й про жѣнку забудешь.

— Або въ дорозѣ за тютюнъ та люльку вымѣняєшь...

Слова сѝ выкликали смѣхъ и пригадали козацку пѣсеньку, котру однымъ хоромъ пѝдхоплено:

Гей на горѣ та женцѣ жнуть!
А по-пѝдъ горою,
Яромъ — долиною
Козаки йдуть!

По переду Сагайдачный,
Щó промѣнявъ жѣнку
За тютюнъ та люльку —
Необачный!

Уже почавъ свитати ранній свѣтъ, якъ козацтво выпило послѣдню кроплю берладиньского меду й полягало спати по кутахъ та по полахъ.

* *
*

Въ тѝй самѝй майже хвили, якъ дружина будучого судьиного зятя клала ся пьяна на сонъ, въ кѝмнатцѣ Мотринѝй на горѝщу блиснуло свѣтло. Нѣхто не будивъ єи, дѣвчина встала сама; не могла спати. Рѝй гадокъ бренѣвъ ѣй въ головѣ, якъ рѝй бжѝлъ; вязавъ ся въ образы, въ довгѝ лѣта, пересувавъ передъ зажмуреными

Digitized by Google

вѣями цѣлй лавы людей, коней, королѣвску пышноту... Здавало ся ѣй, що она сидить на тронѣ, вытягає руку до поцѣлунку, а довкола окружає ѥи товпа въ глубокôй покорѣ... Дѣвчина пôднесла повѣки — й усе зникло. Она внять трѣбувала заснути, сплющувала очи... Здалось ѣй наразъ, що гетьманъ зближаѥть ся до неи поважнымъ гладкимъ крокомъ, витає покивомъ головы, якъ король царедворця вытягає до неи мягку руку, усмѣхаѥть ся... Она зрываѥть ся, протирає очи, — опять зникло все. Чуѥ лише въ грудяхъ якесь горячо, якусь духоту, не дôстає ѣй воздуха; она розширяѥ груди, щобы втягнути въ себе якъ найбôльше воздуха, — и бракуѥ ѣй вôддыху... Бѣжить до вôкна, отвирає кватирку й наконець вôддыхає.

Коли до ѥи уха долѣтає якійсь гамôръ, шумъ... Звѣзды зорѣли на небѣ блѣдымъ, звѣщаючимъ поранокъ свѣтломъ. Вôдъ звѣздъ упавъ ѥи поглядъ мимохôть на прибôчну будôвлю. Въ вôкнахъ мигтѣло свѣтло, въ серединѣ пересувались якйсь невыразнй постати, якъ бѣлй тѣни... Й тамъ були вôдчиняній всѣ кватирки; й тамъ бракувало свѣжого повѣтря.

— Пьють... — подумала зъ вôдразою Мотря й вытягнула руку, щобы замкнути вôконце, але вразивъ ѥи якійсь хрипливый, дикій спѣвъ, — она спинила вытягнуту руку й почула выразно пѣсню, присвячену геройству Сагайдачного, —

Що промѣнявъ жѣнку
За тютюнъ та люльку —
Необачный!

Хрипливй й шипучй голосы гукали безъ такту й мельодіи; кожный старавъ ся роздути свои груди якъ можь найширше, щобы выкинути всѣ дикй голосы зъ душѣ. Дѣвчина здригнула ся зъ обриду й зачинила кватирку, та вже не клалась у постѣль, — сонъ вôдлетѣвъ

Digitized by Google

и не хотѣвъ вернутись до розбудженои душѣ. Она запалила свѣчку, вдягла ся въ паняньскій кабатикъ; коли прійшла ѣй до головы якась гадка.

— Добре, — сказала сама про себе й наблизивши ся до великои, кованои, мальованои скринѣ, вôдчинила вѣко, пôдперла єго, щобы не впало на голову, похилилась надъ скринею и почала перевертати. Она шукала щось, наконець найшла. Була се невелика штука парчѣ*). Мотря поклала єи на дзиглику й примкнула поволи вѣко вôдъ скринѣ, розкинула пôсля того парчу́ на столику й роздумувала. Пядью мѣрила ширину й довготу, задумувалась, кивала мимохо́ть головою, мовь выражала легко невдоволенье, всмѣхала ся ледви замѣтнымъ усмѣхомъ до полискуючои передъ нею срѣбнои матеріи зъ выразомъ якогось внутрѣшнього задоволеня на лици. Коли вже вôдмѣрила все, якъ треба, сперла легко обѣ руки на парчи и вдивила ся въ неи. Черезъ хвилю дивилась она задумана, занята одною гадкою, що́ прокинула ся въ єи головцѣ й заслоняла все. Наразъ пôднесла очи й єи зôръ стрѣтивъ ся зъ дневнымъ блескомъ.

Мотря сплеснула въ долонѣ.

— Ахъ, Боже! день! — закликала; вôдтакъ нахилившись дмухнула на свѣчку; свѣтло згасло.

Она вхопила швидкимъ, горячковымъ рухомъ за ножицѣ й вôдтяла вôдмѣреный кусень парчѣ.

Въ пору, якъ она вôдтинала, увôйшла Дарка й здивована зупинила ся въ порозѣ. Мотря въ сѣй порѣ ще спала, — а сегодня, що́ж то ѣй стало ся?

— Се ты, Дарко?

---

*) парча — тяжка, ткана срѣбломъ або золотомъ матерія. *Пр. пер.*

*

Digitized by Google

— Я паннунцю...

— Ходи, поможи менѣ звинути матерію й сховаємо въ скриню. Дарка приступила несмѣло й почала звивати.

— На-що то паннунця псують? — запытала.

— На-щось... — вѣдповѣла задумана дѣвчина, — швидко побачишь, на-що...

— А мама що скаже?

— Мама? а що-жь бы могла сказати? Адже-жь то моє.. Батечко купили самѣ въ Кіевѣ.

Споминаючи приказъ Мотрѣ, Дарка не могла надивувати ся змѣнѣ, якои була свѣдкомъ. Весела, спѣвуча, мѣтка звычайно дѣвчина перемѣнила ся нечайно, споважнѣла, стала ся мовчазною, — мовь до-разу забула спѣвати й говорити. Давнѣйше була для служанки не панею, але приятелькою зо щирымъ, простымъ дитинымъ серцемъ, — теперь же выдавалась якось холоднѣйша, задумана. Що сталось изъ нею?

Знала, що сегодня мають вѣдбутись єи заручины, — ждала на нихъ зъ якоюсь багóю, щебетала объ тóмъ, щó буде робити въ своєму домѣ, де бувати-ме, — а коли наблизила ся хвиля тыхъ заручинъ, дѣвчина наразъ немовь забула про нихъ и про будучого мужа.

Дарка сховала парчу въ скриню, замкнула єи старанно и звернулась до Мотрѣ:

— А теперь щó робити?

— Теперь... принеси менѣ кросна, натягнемо матерію.

Дарка принесла кросна й помогла натягнути матерію на валки.

— Поможешь менѣ нашити.

— Добре.

Обѣ дѣвчины, слуга й панна, станули по обохъ бо-

Digitized by Google

кахъ кросенъ и почали нашивати парчу на валки, натягаючи ѝ рóвнаючи що хвиля.

Мотря робила все зъ горячковымъ поспѣхомъ, наче залежало ѣй на тóмъ, абы роботу скóнчити якъ мога найскорше.

Коли вже натягли матерію на кросна й приготовили до вышиваня, Мотря присунула кросна до вóкна, до свѣтла, уставила ихъ впоперекъ, вóдтакъ узяла лежучій на дзиглику китайковый мѣшечокъ, стяганый у горѣ шнурочкомъ, отворила єго й высыпала зъ боку на кросна мóточки шовку въ найрóзнѣйшихъ краскахъ. Зробивши те, она почала вдивляти ся въ розтягнену мигливу парчу́, наче хотѣла вчинити розкладъ роботы.

— Принеси менѣ углика, — сказала до Дарки.

Слухняна Дарка принесла угликъ.

Мотря взяла єго въ руки, звернула острымъ бокомъ до натягненои на кроснахъ парчѣ й задумалась черезъ хвилю. Вóдтакъ кóлькома смѣлыми чертами намѣтила углемъ щитъ, котрый занявъ середину поля, намѣтила дальше на щитѣ ѣздця, легко дотыкаючись вуглемъ матеріи й значучи слѣдъ ледви видными чертами. Одна запрятана роботою, а друга бездушнымъ вдивлюваньемъ, не почули, коли ввóйшла въ кóмнатку Кочубеиха. Она розглянулась по покоичку й въ однóй хвили змѣркувала, щó дѣєть ся.

— Щó тобѣ Богъ давъ? — крикнула она, сплеснувши въ долонѣ.

Дарка вóдскочила на бóкъ. Мотря пóдóйшовши до матери, поцѣлувала єи въ руки на добрый-день.

— Хоругву хочу почати, мамо!

— Та теперь, заразъ? — пытала Кочубеиха, дивлячись на доньку, котра выглядала змѣнена й блѣда пóсля безсоннои ночи.

Digitized by Google

— Теперь... не маю на кроснахъ нѣякои роботы.

Въ ѳи голосѣ дзвенѣла якась навага.

— Щó за пустый вѣтеръ товчеть ся тобѣ по головѣ? — запытала суворо. — Черезъ двѣ годинѣ прийде о. Инокентій, а ты бавишь ся. Гетьманъ уставъ уже досвѣта, а батька ажь ротъ болить изъ нимъ балакати, — то може-бъ выручила. Вбирай ся заразъ и сходи.

Мотря станула впять при кроснахъ, вдивляючи ся въ намѣченый углемъ рисунокъ и щось обдумуючи, немовь нѣ трохи не чула, щó мати говорить. При словѣ „гетьманъ“ пôднесла на матѣрь очи й сказала:

— Заразъ иду...

Вôдтакъ звернула ся до Дарки.

— Знаѳшь, щó треба?

— Знаю... готове...

Черезъ пôвъ годины пôсля того вбрана вже Мотря бавила розмовою Мазепу. Розмова вела ся займаюча й довга: про Киѣвъ, про монастирску науку, про побутъ Мазепы въ Киѣвѣ, котрый Мотря затямила собѣ ще зъ дитинныхъ лѣтъ, про хоры, на ѳго честь спѣванѣ, про смоляны бочки, запалены здовжь берегôвъ днѣпровыхъ — однымъ словомъ спомины заняли обоихъ: дѣвчину, що вступала доперва въ житье, й мужчину, котрый переступивъ другу половину житя й дôйшовъ до бôльшихъ може почестей и славы, нѣжь маривъ про нихъ зá-молоду. Видко подобались они собѣ взаимно. Ѳи очарувала слава, краса, енергія й образованье гетьмана, а ѳго — молодôсть, свѣжôсть и сила дѣвчины.

— Незадовго вже приѣде о. Инокентій, — замѣтивъ гетьманъ.

— Незадовго...

— И... поблагословить васъ...

Digitized by Google

— Нехай собѣ благословить... — сказала байдужно, — якъ Богъ дасть, такъ и буде...

Слова сѝ здивували гетьмана.

— Адже-жь любишь єго? — запытавъ.

— Нѣ!... — вѡдповѣла рѣшучо.

Ихъ погляды стрѣтились: одинъ выражавъ здивованье, другій спокѡйну але рѣшучу резиґнацію.

— И годишь ся на все?

— Мати й батько велить...

Мазепѣ така резиґнація выдалась майже проступкомъ. Якійсь жаль будивъ ся въ нѣмъ для дѣвчины.

— Адже-жь се вступъ лише... опѡсля звяжуть вамъ руки на вѣки и мусѣти-мешь изъ нелюбомъ жити... що-жь пѡчнешь?

Єи очи заблысли гнѣвомъ.

— Жити? Нѣколи! Все те скѡнчить ся заразъ на вступѣ, — сказала зъ навагою.

Передъ вѡкнами дому мигнули санѣ.

— Отець Инокентій... — сказала нѣбы про себе Мотря.

— Иди, мое серденько, я самъ лишу ся... бачу, що мати зближаєть ся... поговорю зъ нею...

— Лишень не про мене.

Гетьманъ подавъ ѣй руку й вытягнуту руку дѣвчины зблизивъ до устъ и поцѣлувавъ.

— Дай тобѣ, Боже, бути щасливою.

— Щасливою? — повторила Мотря якъ вѡдгомѡнъ, — изъ кимъ?

И вѡдѡйшла на привѣтъ о. Инокентія. Мати заняла єи мѣсце бѡля гетьмана.

Заручины вѡдбулись величаво, але пѡдъ вражѣньемъ якогось пригнобленя, котре вдѣлило ся всѣмъ присут-

Digitized by Google

нымъ гостямъ. Оно плыло зъ одного жерела: зо смутного й задуманого Мотриного лиця, котра хочь и пересвѣдчила ся, що не любить Чуйкевича, що его жѣнкою не буде, не хотѣла причиняти родичамъ журбы при спрошеныхъ гостяхъ, але водразы й смутку не могла затаити.

Прошеный на ночлѣгъ гетьманъ, не лишивъ ся; вымовивъ ся нечайною потребою й водъѣхавъ передъ вечеромъ. Але выѣхавъ не безъ якихсь вражѣнь и помѣчень, котрѣ найшли водгомбнъ въ серци й у головѣ. Образъ Мотрѣ зоставъ ся въ его серци, зъ тои хвилѣ, коли на самотѣ розмовлявъ изъ нею; лице ёи було блѣде, задумане, очи блискучѣ, голосъ певный, гадки наважнѣ. Вонъ чувъ, що въ ёи грудяхъ бьеть ся добре, любляче серце, котре здалось шептало до него: „борони мене...“ Вонъ чувъ ся безсильнымъ и якійсь скаженый гнѣвъ прокидавъ ся въ ньому. За однымъ его знакомъ, за однымъ звукомъ голосу сто тысячь головъ похилялось передъ нимъ, мигтѣло сто тысячь шабель, готовыхъ рубати ся за него, — а безоборонной дѣвчинѣ, котра якъ лагодный вѣтеръ до него горнеть ся, вонъ помогти не годенъ!

Мазепа въ крытыхъ саняхъ вертавъ ся зъ Орликомъ. Була ночь зоряшна, морозна, спокойна. Оба они — гетьманъ и писарь, кожный въ своёму кутѣ сидѣли задуманѣ.

— Пане Орликъ, — спишь?

— Нѣ, ясновельможный гетьмане!

— Що ты думаёшь про все те? По-що они выдають дѣвчину за того нечупайду?

— По моёй гадцѣ оно пригодне для Кучубея, але се не его робота, а ёи. Баба честолюбна й преть ся на передъ.

Digitized by Google

— Та й менѣ бачить ся, що дѣло не безъ хитрощѣвъ. Чуйкевичь добрый козакъ, але хамъ; а що ѣздить на Сѣчь и тымъ гольтѣпакамъ набрѣхуѥ, такъ чи не здаѥть ся старому, що зъ помогою Чуйкевича потрапить на Батуринъ?

— Нема сумнѣву, що такъ ѥму здаѥть ся... Люде потайки балакають, що ѥму гетьманство пахне.

— Шкура татарска! — покликнувъ гетьманъ зъ досадою, — я ѥго на таке гетьманство заведу, що ѥму анѣ не приснило ся... Дасть Богъ дождатись весны, пôйдемо до Ляхôвъ, роздивимось, рознюхаѥмо тамъ усе, а тогдѣ й до нашихъ кандидатôвъ на гетьманство доберемось!

— Я ручу ся, — сказавъ Орликъ, — що Кочубей тягне вашу ясновельможнôсть за слово, абы вôдтакъ мавъ прó-що писати въ Тайный приказъ.

— И я замѣтивъ, що тягне; але якъ прийде пора, то й я потягну ѥго за языкъ.

Пôсля хвилѣ мовчанки гетьманъ додавъ:

— Хтось мусѣвъ зрадити нашу переписку зъ Каролемъ и Станиславомъ, бо Кочубей надто вже до ладу натякавъ менѣ.

— Про переписку знаѥ лише ваша ясновельможнôсть, о. Якôвъ и я; зъ насъ трьохъ певно нѣхто не зрадивъ.

— А, то въ такôмъ выпадку догадуѥть ся...

Оба подорожнй замовкли опять.

Digitized by Google

III.

Опôръ Мотрѣ.

Гетьманъ и ґенеральный писарь заходились вôдôрвати Вкраину вôдъ царя й тымъ чиномъ вызволити єи зъ московскои кормиги. Они працювали за-для тои цѣли довго й потайки, чули, що робота доведена вже до кôнця й леда хвиля треба буде пôднести сулицю. Укрывати потайнй замѣры дальше було майже неможливо. Знюхавъ и Палѣй, що оно не туды йде, куды вôнъ собѣ бажавъ бы, та й Кочубей догадувавъ ся й высказувавъ ся дуже двозначно. Мазепа знавъ, що те все скôнчить ся новымъ доносомъ до Петра Великого и що зъ того треба буде выкручуватись. А тутъ якъ на злôсть и о. Якôвъ не вертавъ ся зъ вѣстями й до весны було ще далеко, щобы бодай зъ усѣма силами рушити въ Украину; хто знає, може тамъ скорше наступить розвязка. Єго мучила боязнь, що Петро може взяти назадъ свôй приказъ и замѣсць на Вкраину, звелить ити на пôвнôчь, щобы заслонитись козаками проти Шведôвъ у першôмъ огни, або роздѣлить єго армію й обезсилить. Все було въ напруженю; одинъ рухъ — и вся довголѣтня будôвля могла розпасти ся, завалитись и знищити всѣ пляны, котрй обдумувавъ гетьманъ. Середъ непевного дожиданя, тревоги й недостачѣ вѣдомостей про о. Якова минавъ часъ на

Digitized by Google

приготовахъ до походу въ Украину зъ помогою Августови II. Яка то буде помôчь, гетьманъ самъ єще не знавъ, але бажавъ якъ-мога швидше зблизити ся до Полякôвъ, бо тогдѣ мôгъ мати лекшу нагоду порозумѣти ся й порадити ся, щó дѣяти.

Гетьманъ знавъ, що Августъ II. не мав любови въ Польщѣ, що шляхтѣ не подобають ся вôдносины, котрѝ замотували край въ вôйну зô Шведами, — и се могло якъ разъ найбôльше помогти гетьманови въ укладахъ зô шведскою партіéю за-для переведеня власныхъ плянôвъ.

Сѣчь, вôйско, цѣле Запорожье вôддыхало невдоволеньемъ, а Мазеea вмѣвъ те чутье потайно розбудити; вôнъ пригадувавъ козакамъ, що Польща була рабôвникомъ козацкихъ вольностей, що такимъ же лютымъ рабôвникомъ супроти Украины єсть сегодня Россія, а вôнъ самъ, гетьманъ, єсть одинокимъ оборонникомъ тыхъ вольностей, але супроти Россіи безсильнымъ. Кôлько разôвъ лише мôгъ, гетьманъ дававъ народови почути цѣлу суворôсть політичнои залежности; за податки й провины обдиравъ козакôвъ и чернь зô шкуры, а мѣжь тымъ потайки шептавъ имъ до уха: „самѝ вы того хотѣли! Болить мене ваша кривда, але що-жь я вамъ поможу та й якъ? Адже-жь се не вôдъ мене залежить... У васъ въ рукахъ зброя... я — гетьманъ мальованый... писну лише слово, а заховають, де й перець не росте, на моє-жь мѣсце пришлють вамъ боярина зъ приказу, — думаєте, що буде лучше?'

Отже народъ нарѣкавъ глухо й выжидавъ. Петро присылавъ Мазепѣ що-разъ солодшѝ указы, а гетьманъ засылавъ царя що-разъ покôрнѣйшими листами й дававъ новѝ доказы вѣрности. Одниѝ лише гетьманъ и Орликъ знали, щó значать тѝ доказы й до чого стягаєть ся та політична гра. Петро бувъ свѣдóмый того, що обманює

Digitized by Google

гетьмана, зъ котрымъ скорше чи пôзнѣйше треба покôнчити рахунки; лише що теперь сидѣли ѳму на карку Шведы. Въ великихъ Петровыхъ плянахъ не було мѣсця для малои Украины; тамъ, де володавъ вôнъ, не могло бути мѣсця для жадного на пôвъ независимого гетьмана. Двозначне становище украиньского гетьмана не могло подобати ся Петрови, котрый прочувавъ у ньому противника, щó мôгъ у догôднôй хвили выступити рѣшучо, — отже радый бувъ ѳго збутись чимъ швидше. Гетьманъ провижавъ и вôдгадувавъ потайнî замѣры царевî и томý въ тишинѣ способивъ вôдпоръ; але зъ такою невольничою покорою вмѣвъ знижатись, выставляти свою фізичну немôчь и такимъ солодкимъ оповѣданьемъ заколысувавъ противника, що той зъ ѳго боку не мôгъ догадати ся зрады. Всѣ нитки таємнои роботы лежали въ ѳго и въ Орликовыхъ рукахъ. Нѣщо було бояти ся, що тайна може выкрытись.

Мѣжь тымъ подѣ посувались поволи и якъ то звычайно бувае, що-разъ бôльше замотувались.

Гетьманъ способивъ ся до походу, якъ лишень зôслизне снѣгъ; порозумѣвавъ ся зô старшиною й наказнымъ гетьманомъ — однымъ словомъ, бувъ дуже дѣяльный. Ѳго быстре око помѣтило змѣну въ Кочубею, — але не пытавъ ся за причинами, а навпаки гладивъ якъ мôгъ головно надѣю гетьманства по собѣ й чинивъ ся, що ѳго смуткôвъ не помѣчае нѣ-трохи. Одначе гетьманъ догадувавъ ся, пригадавши собѣ послѣдню розмову, що певне дома дôткнула ѳго якась прикрôсть. На новый рôкъ чи пôсля новогo року мавъ вôдбути ся слюбъ Мотрѣ зъ Чуйкевичемъ. Новый рôкъ минувъ давно, а Кочубей на слюбъ не просивъ нѣкого, отже видко и слюбу не було,

По выѣздѣ гетьмаиа зъ Жукôвъ зайшла въ домѣ

Digitized by Google

обозного судьѣ якась невыяснена змѣна, котра непокоила батька й матѣрь.

Кочубеиха зъ усею дрóбничною запопаднóстю честолюбнои матери ладила своѣй донцѣ весѣльне придане. Пятьдесять дѣвчатъ въ день и нóчь шило й мережало для молодои панны. Але Мотря навѣть окомъ не кинула на ихню роботу, не похвалила нѣколи, навѣть коли ѣй принесено найгарнѣйшй мережки. Въ ѳи думцѣ мережились гарнѣйшй гадки, нѣжь найкрасшй взоры дѣвочихъ робóтъ. Зъ покóрнои, безоглядно слухнянои и пóддаючои ся воли родичѣвъ выхованки Фролóвскихъ черниць перемѣнила ся нечайно Мотря въ самостайну женщину. Въ приспанóй души прокинули ся власнй бажаня, а роѣ гадокъ, якъ розбудженй бжолы, бренѣли передъ нею якъ весняна мрѣя.

Давнѣйше батько й мати були для неи найвысшою волею, зъ котрою годила ся безъ найменшои прикрости. Сегодня-жь та воля выдавала ся ѣй тягаромъ, котрый ѳи не лише пригнѣтаѳ, але й намагаѳть ся зломати, запанувати надъ нею, зробити зъ неи невольницю чужихъ гадокъ, часу, вчинкóвъ.

Чимъ частѣйше говорили родичѣ про слюбъ, про Чуйкевича, про свѣтлу будучóсть молодои пары, тымъ бóльша сила вóдпорна росла въ ѳи души. Розмова проту будучóсть робила вражѣнье натисканои пружины: чимъ сильнѣйше натискала ся пружина, тымъ вóдпорнѣйшою була дѣвчина. Чуйкевичъ стававъ ся для неи гадливымъ, а вже найбóльше тогдѣ, коли щобы приподобати ся нареченóй, розказувавъ про свои дикй, геройскй походы, про суворе, але бездѣльне житье середъ паланокъ и куренѣвъ, котрого одна частина була присвячена снови й гулятицѣ, а друга одчайдушнóй боротьбѣ зъ татарвою и зъ Ляхами. Те безцѣльне невгомонне житье

Digitized by Google

вѣчно зъ ногою въ стремени, зъ шаблею въ руцѣ, несвѣдоме бажанье запаху свѣжои крови, котрый манивъ до себе й запаморочувавъ, — усе те не могло найти оправданя въ ѳи очахъ, а выявляло лише въ усѣй наготѣ дикôсть душѣ того, зъ котрымъ она мала злучитись.

Що-жь доконало въ нѣй таку перемѣну?

Одно слово гетьманске: — хоругва пôдъ котрою треба бороти ся за Вкраину!

Бороти ся за Вкраину, — подумала собѣ дѣвчина. — Що-жь то ѳсть Украина? Длячого треба за неи боротись? въ якôй цѣли боротись?

Въ ѳи молодечôмъ умѣ закроювали ся невыразнѣ образы, повставали й вязали ся якѣсь напôвъ заснованѣ, неяснѣ мысли, наче далекѣ виды лѣсôвъ покрытѣ синьоватою заслоною.. Отже комусь дѣѳть ся кривда, когось треба боронити, треба знаку якогось, при котрôмъ могли бы згромадити ся всѣ тѣ, що однаково думають, що хотять дружно боронити ся проти кривды. Коли-жь выступають до боротьбы тысячѣ люда, то видко дѣѳть ся кривда не одиницямъ, а загалови, цѣлому народови. Треба отже боронити цѣлый народъ, ѳго святощѣ, землю, ѳго права й свободу — треба боронити вôтчину.

Тогдѣ немовь антітеза ставали передъ нею дикѣ, повнѣ шаленои вôдваги й фізичныхъ намогъ оповѣданя Чуйкевича. Пôдъ якимъ стягомъ вôнъ боровъ ся? чого хотѣвъ, чого бажавъ? Длячого въ своихъ оповѣданяхъ вôнъ высувавъ на передъ самѣ личнѣ цѣли, личнѣ намѣры, а имени Украины не згадавъ нѣколи... Очевидно вôнъ не лицарь, — заключала она, — бо не любовь до вôтчины загрѣвала ѳго до подвигôвъ, але пхало до дѣлъ залюбованье до бурливого й гулящого житя, а се-жь не бувъ товчокъ людяный, лучшій, благороднѣйшій.

Якъ кинена злучайно искра, коли найде догôдне

Digitized by Google

мѣсце й вѣтеръ ѳи роздуѳ, выкликуѳ пожаръ, — такъ само й людска гадка, хочь бы й повстала злучайно, выкликуѳ неразъ у спокôйнôй людскôй души бурю.

Кочубеиха бачила змѣну въ донцѣ, помѣтила ѳи давно, але не знала причины, котра ту змѣну выкликала. Она була до того за проста й за честолюбна женщина, а Мотря була надто горда, щобы сповѣдатись передъ матѣрью зô своихъ гадокъ тымъ бôльше, що на кôлько могла завважати, не найшла бы для нихъ послуху. Тому все, щó кипѣло въ душѣ, она замкнула въ собѣ, а для окруженя мала лице спокôйне, задумане, инколи лишень смутне.

Рôзно поясняли собѣ люде ту задуму молодои дѣвчины: однй вагою й врочестю хвилѣ, другй закоханьемъ, инчй тугою за нареченымъ. Мотря слухала выразôвъ спôвчутя зъ покорою, иногдѣ зъ поблажливымъ усмѣхомъ, але правдивои причины не выявляла нѣкому. Опроче жь сама она ще не вмѣла назвати тои причины, ще не винайшла назвы для тои новои силы, котра въ нѣй бурлила, для тои новои гадки, що ѳи покликало до житя одно гетьманске слово. Въ такôмъ душевнôмъ станѣ нѣчого й дивного, що ѳи нѣ трохи не обходили всѣ приготовы до слюбу. Она дивилась на нихъ байдужимъ окомъ и снувала власнй пляны.

Дѣвчина сидѣла цѣлыми годинами на горищу за кроснами передъ вôкномъ, але часто якось робота не йшла споро. Пальцѣ не слухались ѳи, а думка знималась по-надъ жукôвскй бѣлымъ снѣгомъ покрытй хаты й выбѣгала въ бѣлый, далекій, безкраѣй степъ, на котрому не було видко анѣ села, мѣстечка, анѣ житя якого небудь, не видко було навѣть дороги. Постелялась лишень одностайна, безкрая, степова площа. Спершись лôктями на кросéнця, пôдперши чоло рукою, вдивляла ся Мотря

Digitized by Google

черезъ зôгнутй долонѣ въ окутаный снѣговымъ покрываломъ степъ, наче хотѣла на ньому щось доглянути...

Широкій степъ лиснивъ ся, мигтѣвъ, блищавъ проти сонця, але на ньому не було слѣду житя. Лише звисало надъ нимъ блѣдно-блакитне небо, освѣчувало єго сонце й ажь вечеромъ передъ заходомъ сонця показували ся на бѣлому тлѣ снѣговому стада воронъ и галокъ, щó летѣли за наживою або на нôчлѣгъ, або лисúця мышкуючи пересунула ся черезъ рôвнину.

Одначе степъ той безъ житя дѣвчина оживляла власными думками Змучене око перестало вôдбивати дѣйстнй образы й тогдѣ здавалось дѣвчинѣ, що все, чимъ лише наповнила ся єи душа, выйшло, вылетѣло якъ мрѣя въ безкраєй степъ, оживило єго, розмалювало инчими красками. На далекихъ краяхъ виднокруга, щó золотивъ ся останними промѣнями захôднóго сонця, пересувались передъ очима дѣвчины статнй, высокй гордй, але повнй лагôдности й доброты знакомй постати, а надъ ними повѣвала хоругва — за Вкраину!... Она пôзнала ту хоругву, — сежь та сама хоругва зъ Архангеломъ, котру недавно вышивала для гетьмана... А тамъ у багрянôй дéліи йде попереду — вôнъ, гетьманъ...

Мимохôть здрôгнулось єи серце, запали повѣки, пôднеслись опять, — та невыразна картина зникла; та сама здалось рука, котра намалювала єи на бѣлôмъ тлѣ степу, затерла картину. Й опять мигтѣвъ передъ нею въ сѣрому блеску вечеря, окутаный снѣговымъ покрываломъ розлогій степъ.

Мотря почула за собою шелестъ крокôвъ и обôзрѣла ся; за плечима въ неи стояла Дарка. Лице служанки було розъяснене радôстнымъ усмѣхомъ; видко приходила зъ доброю новиною. Дарка вже отворила на половину уста, вже хотѣла промовити, але зирнувши на Мотрю,

Digitized by Google

неждано немовь заснула. Дѣвчинѣ не пôдъ силу було розгорнути, яка перемѣна стала на лици панянки, але постерѣгала на ньому таку повагу, що не насмѣлила ся промовити.

Єи вагливôсть помѣтила Мотря.

— Щó маєшь повѣсти? — осмѣлила єи.

Дарка переступила зъ ноги на ногу.

— Або-жь я знаю? Хотѣла паннунци сказати, що приѣхавъ...

Мотря облилась румянцемъ.

— Хто? — гетьманъ приѣхавъ? — спытала зъ нервнымъ поквапомъ.

Дарка розняла ротъ и мовчала, водячи блуднымъ зоромъ по покою.

— Хто-жь? — повторила Мотря, дивлючись пильно служанцѣ въ очи, мовъ бажала въ нихъ вычитати вôдповѣдь скорше, чимъ почути.

Дарка зъ пôдборнымъ дурноватымъ выразомъ вôдповѣла:

— А... панъ сотникъ...

Обѣ дѣвчины замовкли. Мотря всмѣхнула ся болѣстнымъ усмѣхомъ, немовь збуджена зô сну, а Дарка стояла середъ покою, незнаючи, щó почати, — єи жѣноча душа вôдгадала зъ одного Мотриного слова всѣ думки.

Чуйкевичь приѣхавъ саме на весѣлье.

Стало ся се въ хвили, коли Мотря найменше про весѣлье думала. Она збридила собѣ Чуйкевича давно; лагôдна, вражлива, чиста душа дѣвоча не могла найти въ ньому нѣчого, до чого могла бы присилити свои чутя, а дике бурлацтво й вôдвага скозачѣлого шляхтича не выкликала въ нѣй сестриного вôдголосу. Нѣколи нареченый не представивъ ся ѣй чололовѣкомъ, нѣколи не

Digitized by Google

выявивъ передъ нею людскихъ змагань и бажань, по-за котрыми гинула-бъ и єго власна личнôсть. Навпаки-жь вôнъ представивъ ся ѣй якъ несвѣдома брутальна сила, якъ якійсь дикій и невгамованый елєментъ, — якъ вѣтеръ, якъ вода, котрй, правда, женуть ся въ одному напрямку, але женуть ся безъ цѣли, безъ найменшои свѣдомости, валять, нищать, заливають, торощуть усе, щó стрѣнуть по дорозѣ и треба ажь розумнои руки людскои, абы тй елєменты взяти въ карбы.

Правда, вытье вѣтру, бѣгъ воды не лишенй якоись понады, може й поезіи, але то завсѣгды дикй силы й бôльше нѣчого. Тому-то нема дивоты, що бурлива минувшôсть и навѣть теперѣшнôсть сотника будили въ нѣй нехôть и вôдразу. Ихъ характеры не мали нѣякого гармонійного сполучника, а однакожь хотѣли ихъ получити.

Зъ хвилею, коли Мотря вôдгадала ту рôзницю й вôдтакъ выяснила собѣ, уже Чуйкевичь не мôгъ бути єи мужемъ.

Постанова єи выразила ся, правда, въ короткôй розмовѣ зъ гетьманомъ у пору єго пробутку на заручинахъ, але родичамъ Мотря не мала вôдваги сказати, що за Чуйкевича не пôйде. Она вôдкладала, дожидалась, може якась незвычайна причина вызве потребу вôдкликання обѣцянки, або може сотникъ роздумаѣть ся. Тымчасомъ сотникъ не роздумувавъ ся, а причина не появила ся жадна. Та настала хвиля рѣшуча. Все було готове придане въ скриняхъ зложене, панъ молодый приѣхавъ зъ дружбами.

Єго приѣздъ бувъ послѣдньою кроплею, котра переповняє чару, бувъ тою силою, котра невидимо попыхала єи ввести въ дѣло рѣшену постанову. Въ першôй хвили дѣвчина почула тревогу. Будь-що-будь, а єи постанова противила ся воли родичѣвъ, тôй самôй воли,

Digitized by Google

котрôй учили єи пôддавати ся зъ невольничою покорою. Нѣчого дивного, що она бояла ся. Бувъ се бунтъ, за котрый родичѣ могли покарати єи смертію й нѣ одинъ голосъ не озвавъ ся бы въ єи оборонѣ супроти домашнього варварства.

Мотря сидѣла отже передъ вôкномъ задумана, зажурена, задивляючи ся передъ себе сумнымъ окомъ, передъ котрымъ роили ся єи власнй думки, пляны й замѣры, а зъ посередъ нихъ выхиляла ся мара сумнѣву, котра кидала ѣй страшне пытанье: що зробишь? куды втечешь?...

Зъ помежи рухливыхъ образôвъ и думокъ, що роємъ пересували ся передъ єи очима, выхиляла ся десь далеко пôвъ-туманомъ ослонена, зелено мальована опука копула, а на нѣй мигтѣвъ золоченый хрестъ... Она пôзнала Фролôвскій монастирь.

— Ахъ хиба туды втечу! — сказала сама до себе дѣвчина. — Тамъ приймуть, захистять, пригорнуть, пошанують и въ малôй келіи замкну увесь мôй свѣтъ...

Серце стисло ся ѣй болюче́, повѣки задрожали, на очи навернули ся сльозы. Дѣвчина мала що лише розплакати ся на взрыдъ, коли почула материнй кроки. Якась гордôсть здусила тй сльозы на самôмъ днѣ душѣ. Она не хотѣла ихъ показати нѣкому, навѣть рôднôй матери нѣ; щобъ нѣхто не догадавъ ся, що́ въ нѣй кипѣло, бурило, перевертало ся, рвало ся кудысь далеко до незвѣстныхъ людей, на незвѣстный свѣтъ. Ѣй ледви лишилось на тôлько часу, щобы прибрати веселый видъ, коли скрипнули дверѣ й увôйшла мати. Побачивши веселѣйшу, нѣжь звычайно, Мотрю, мати сѣла бôля доньи сказала на пôвъ жартливо:

— Єму видко пильно.. мавъ пріѣхати ажь пôсля

*

Digitized by Google

завтра, а мѣжь тымъ уже сегодня наднесло єго лихо зъ усею дружиною.

Мотря впять споважнѣла.

— Кого, мамо? — запытала.

— Якъ то, кого? Не знаєшь хиба...

— Не знаю...

Кочубеиха зъ задиву сплеснула въ долонѣ.

— Адже-жь посылала до тебе ту ворону, Дарку... Повернула розсѣяна. Пытаю: казала? — Казала, — каже... Приѣхавъ Чуйкевичь!

Мотря не звернула здалось уваги на сю послѣдню вѣстку, але бажала оправдати Дарку, бо знала, що гнѣвъ матери на слугу кôнчивъ ся усе нагайкою.

— Правда, говорила менѣ щось... але я не дочула.

Те оправданье успокоило Кочубеиху.

— Вбирай ся-жь, рыбко, — сказала лагôдно до доньки, — и приходи до насъ.

Она встала зъ крѣсла й мала вже выйти. Мотря спинила єи поглядомъ. Лице дѣвчины набрало нежданo мармуровои блѣдности, а очи, щó ще блыщали вôдъ недавно нахлинулыхъ слѣзъ, вдивляли ся въ матѣрь такъ пильно, наче хотѣли прошибнути єи на-скрôзь. Мотря прибрала таку поставу, немовь хотѣла говорити, та говорити не могла, бо якúсь невидимí руки стискали єи за горло. Але уся постать дѣвчины выражала якусь гордôсть, рѣшучôсть.

Перелякана мати посмотрѣла на неи.

— Що тобѣ є? — запытала.

Той запытъ вывѣвъ дѣвчину зъ нерухомости.

— Моя мамо, — сказала она рôвнымъ спокôйнымъ голосомъ, повнымъ природности й солодости, — чи Чуйкевичь по мене приѣхавъ?

Голосъ той успокоивъ Кочубеиху.

Digitized by Google

— Отто гарна доня! За тыждень весѣлье, а она не знае, до кого *князь* приѣхавъ!

Жартливу замѣтку матери Мотря зустрѣла ледви помѣтнымъ усмѣхомъ.

— Знаешь, мамо, — сказала зъ тою самою солодôстю й супокоемъ, — що я за Чуйкевича не пôйду. Я роздумалась.

Слова сй вчинили на Кучубеиху таке вражѣнье, якъ коли-бъ побôчь неи лулуснувъ грôмъ, оголомшивъ ви й перестрашивъ. Она дивилась на доньку здивованымъ окомъ дурного чоловѣка, котрого нежданá несподѣванка ввела въ подивъ и котрои вôнъ не годенъ розôбрати. Обѣ женщины мовчали черезъ хвилю, потôмъ Кочубеиха, заломивши въ роспуцѣ руки, крикнула перестрашена:

— Ошалѣла, дѣвчино? Богъ зъ тобою!

— Нѣ, моя мамо, не ошалѣла, я отямилась... не пôйду замужь зовсѣмъ.. верну ся въ монастирь...

Спокôй Мотрѣ й рѣшучôсть, якою говорила про свою постанову, такъ здивували Кочубеиху, що она вдивляла ся въ лице дѣвчины й вôдшукувала на ньому справдѣ слѣды помѣшаня, бо по ви гадцѣ лише втрата розуму або нечиста сила могли звести дѣвчину зъ простои дороги!

Стоючу передъ нею блѣду, рѣшену Мотрю она тричи перехрестила рукою.

— Що за нечиста сила осилила тебе?

— Я роздумалась мамо, — вôдповѣла Мотря спокôйно, — не люблю Чуйкевича; яке-жь буде наше житье? Нехай шукае собѣ инчои... для мене выстане монастирь.

— Не любишь? Дурна... полюбишь еще.

— Нѣ! — була рѣшуча вôдповѣдь.

Digitized by Google

Кочубеиха такъ збила ся зъ пантелику категоричнымъ запереченьемъ и наважнôстю Мотрѣ, що не знала що робити, якъ поступити собѣ и вôдъ чого почати. Она не хотѣла грозити й силувати, — просто боялась таки; на опôръ дѣвчина могла вôдповѣсти опоромъ, а тогдѣ вся надѣя выдати єи за Чуйкевича була пропаща. Теперь здалось ѣй, що Мотря вередує, що мабуть захотѣло ся чогось дѣвчинѣ, отже й придумала хитрôсть, щобы лекше ввести забагъ у дѣло. Тымъ то й постановила не картати єи, не силувати, але перехитрити обѣцянками й лагôдностю.

Задля того обняла Кочубеиха стоючу въ заклопотаню дѣвчину за голову, нахилила до себе й весело поцѣлувала.

— Не твоя анѣ не моя въ тôмъ воля, — сказала, — щó Господь Богъ славъ, треба приняти. Ты не лѣтала до него на Сѣчь, анѣ вôнъ изъ Сѣчи до тебе, а про-те вы зустрѣли ся. Видко такъ Господь Богъ судивъ...

Мотря не вôдповѣдала.

— Що Богъ дасть, те й буде, — казала дальше Кочубеиха, а тымчасомъ до гостя зôйти годить ся. Накинь що на себе й ходѣмъ.

Дѣвчина стояла непорушна, неначе не приймала нѣякихъ вражѣнь, неначе те все, щó говорила мати, не вôдносилось до неи, неначе нѣ трохи не чула єи слôвъ та голосу.

Сильна воля дѣвчины заглушила всѣ инчй чутя й змыслы.

По хвили мовчанки мати запытала опять:

— Ну, й щожь? идешь?

— Не пôйду, мамо... — вôдповѣла Мотря зъ тымъ самымъ супокоємъ и рѣшучôстю въ голосѣ.

На ту вôдповѣдь Кочубеиха станула стовпомъ. Єи

Digitized by Google

очи блыснули гнѣвомъ, кулаки затислись нервною судорогою, але она зумѣла вгамуватись. Правда, у неи було на опо́ръ звѣстне й певне лѣкарство, котрого-бъ не пожалувала й Мотрѣ, коли-бъ не надѣя, лаго́дностю пересвѣдчити дѣвчину.

— Чи ты не боишь ся Бога, — почала Кочубеиха опять доко́рливымъ тономъ, — чи людей не соромишь ся? Доси сидѣла, не отворила рота, не рекла нѣ слова одного, а теперь коли нареченый приѣхавъ на весѣлье, — кажешь, що роздумала ся... Диво, та й годѣ!

— Роздумала ся... — повторила Мотря.

— Чомъ же не роздумала ся перше?

— Не знаю.. на гадку не прийшло ..

Кочубеиха здвигнула раменами, нѣбы дивуючись и не можучи порозумѣти Мотриного поведеня.

— Що́-жь ѥму теперь сказати? — запытала, роблячи въ воздусѣ рухъ рукою й показуючи на дальшй покоѣ, де бувъ той, про котрого розмовляла зъ донькою мати.

— Що хочете... — була байдужна во́дповѣдь.

— Що-жь сказати отцеви?

— Те, що́ тобѣ сказала, мамо...

Настала опять хвиля мовчанки.

— Гарну вѣсть занесу батькови, — сказала мати. — Саме мавъ теперь ѣхати до гетьмана, щобы просити на весѣлье та й ще въ якомусь дѣлѣ... Мусить ѣхати, бо маѥ важнй справы, та либонь запросить ѥго на смутокъ, а не на весѣлье.

По́сля тыхъ сло́въ Кочубеиха выйшла зъ Мотринои ко́мнатки; не хотѣла мучити доньку довше силуваньемъ и будити опо́ръ. Думала, що лишивши ѣй часъ, абы надумалась, побѣдить тымъ лекше.

У вечеръ прийшовъ на горище Кочубей. Во́нъ горѣвъ тымъ сердитымъ [illegible] гнѣвомъ, котрый не тер-

Digitized by Google

пить нѣякого опору й якъ вихоръ готовый ломати все, абы лише накинути свою непогамовану волю. Батько гнѣвно поглянувъ на доньку, щó зблизилась до него, щобы поцѣлувати въ руку. Але вôнъ не давъ поцѣлуватись и заложивъ руки назадъ. Въ такôй поставѣ стоючи, позиравъ батько на дѣвчину окомъ яструба, що позираѳ на курчатко.

— Не въ пору починаѳшь... — сказавъ грôзно.

— Щó, отче?

— Жарты...

— Жарты?

— Жарты, — повторивъ вôнъ изъ натискомъ. — Чи думаѳшь, що твôй старый батько працювавъ довго на сивый волосъ и добру славу лишень на те, щобъ ты ѳи впôсля кинула на поневѣрку?

Въ рѣзко вымовленыхъ сихъ словахъ дзвенѣла якась нота щирости, котра вхопила Мотрю за серце, ѣй стало жаль батька. Сльозы хлынули зъ очей дѣвчинѣ; чи змякшала она пôдъ вплывомъ довгои моральнои боротьбы, чи бôль вôтцѣвскій зворушивъ ѳи, досыть, що она опять посунулась до него наглымъ рухомъ, взяла за руку, притисла до губъ и зложила довгій сердечный поцѣлунокъ.

— Мôй батеньку дорогенькій, та чи-жь бы я хотѣла тебе журити й смутити?

— А все-жь смутишь мене... гôрше ще, вводишь въ неславу мою старôсть...

— Ахъ, Господи! — вызойкнула дѣвчина. — Чи-жь моя вина може на тебе спасти? Не хочу мужа, не хочу щастя! Пусти мене, отче, до монахинь у Киѣвъ, тамъ буде доволѣ мѣсця й для мене, а коли щастя не найду, то найду бодай спокôй...

Она вôдôйшла вôдъ батька, сѣла при кроснахъ коло

Digitized by Google

вôкна, закрыла лице руками й заплакала. Тй сльозы плыли зъ якоись глубины, де немовь приросли до чогось, такъ пекли ѳи въ повѣки, такъ болѣли... Кожна хвиля, щó приплывала до очей, выдобувалась изъ такою силою, що можна було допускати, наче-бъ усе, до чого та сила дôткнулась, нищила, заливала, втягала въ пропасть... Хвиля та забирала зъ собою й рвала дѣвочй мрѣѣ про щастье, про свѣтъ, про житье. Щастье, — якій же пустый выдававъ ся ѣй той выразъ, якій безъ значѣня! Батько-мати велять ѣй любити чоловѣка, до котрого она чує вôдразу, й кажуть, що въ тôй любови найде щастье... Свѣтъ выдававъ ся ѣй якоюсь дикою й несправедливою потворою, бо мавъ карати батька за несповненй провины, за те, що она не могла любити того, до кого не било ся ѳи серце. А житье? Що-жь на такôмъ свѣтѣ, зъ такимъ щастьемъ варте житье?...

Мотря плакала довго й сердечно. Батько прийшовъ до неи дикій та гнѣвный, а выйшовъ зворушеный зъ слѣзми.

— Ну, — сказавъ при вôдходѣ, — такъ зôстати не може. Хлопець вартъ любови, добрый, статочный... Гетьманъ, бувши въ насъ на вашихъ заручинахъ, обѣцявъ ся зробити ѳго ґенеральнымъ осавулою, — чи не було-бъ се щастье для васъ? Крокъ за крокомъ вы пôйшли бы высше... А може... може... — додавъ по намыслѣ, — може й мене ласка Єго величества не мине, тогдѣ й васъ я зближавъ бы до царскои милости... Подумай, дѣвчино, схаменись, иди за-мужь за сотника та й живѣть собѣ по божому.

Слухаючôй батька дѣвчинѣ высхли сльозы и вôдплывали якъ противна хвиля, а зъ ихъ вôдплывомъ верталась давна енергія, рѣшучôсть и сила дѣвчины.

— Тату, — сказала до него по скôнченôй промо-

Digitized by Google

вѣ, — нѣчого бо̂льше вôдъ тебе не хочу, лише дозволь менѣ въ монастирь... За Чуйкевича за-мужь не пôйду!

Ти̂ слова высказала Мотря такимъ рѣшучимъ голосомъ, що дальши̂ намовы були даремни̂. Кочубей вышовъ. Мотря лишила ся сама въ свѣтличцѣ, не зôйшла до Чуйкевича. Правда, она не плакала, але сидѣла, сумовита, задумана зъ окомъ нерухомо впяленымъ у просторъ. Не такъ єще давно зъ понуров келіи Фрилôвского монастиря тужила до родинного дому, рвала ся якъ голубка до гнѣзда, а теперь довелось у тому домѣ плакати й смутитись... За-що? за яки̂ провины? за чиѣ? И єи гадка летѣла въ гостину до старого Киѣва, вôдвѣдувала тамъ знакоми̂, сѣрî коридоры, понуру церковь монастирску, свою келійку, — оглядала всѣ ти̂ мѣсця, де ѣй було такъ спокôйно, такъ любо... Хто знає, — думала она, — може опять верну ся до тыхъ добрыхъ знакомыхъ.. Та сейчасъ пôсля тои гадки стисло ся ѣй серце, немовь хтось притягавъ и бажавъ придержати й не пустити въ монастирь, а въ умѣ прокинувъ ся нежданo запытъ: за чимъ? по̂-що? Ты, повна житя, силы, здоровля, маєшь закопати ся въ темницѣ, въ земли, якъ Иванъ печерскій, щобы поборювати своє тѣло? Твои губы горять жадобою поцѣлуѣвъ, груди твои колышуть ся, якъ хвиля доспѣлого збôжа, а ты хочешь привалити ихъ каменемъ?

Єи думка мимохôть вôдôрвала ся вôдъ золоченого хреста на монастирѣ и справила ся въ степъ, у противну сторону на пôвно̂чь, а за думкою побѣгло туды й око. Дѣвчина потонула зоромъ въ темный бѣлѣючій вôдъ снѣгу простôръ и вдивляла ся зъ такою увагою, наче-бъ дивилась на кого й придивляла ся кому. Наразъ стягнути̂ брови трохи розсунулись, а на лици зъявивъ ся ледви замѣтный усмѣхъ. Що вôнъ мавъ означати: чи то було успокоєнье, пôдданье себе доли, чи то бувъ усмѣхъ на-

Digitized by Google

прямленый до якоись гадки, що́ заблысла въ далечи наче блудный огникъ?

Здаѣть ся, що такъ. — Мотря не выйшла сегодня до Чуйкевича, не выйшла завтра анѣ позавтра, а намовы отця-матери сковзали по нѣй такъ, якъ пылокъ пѣску по склянôй шибѣ.

Положенье родичѣвъ було невыгôдне. Они не могли, а навѣть не хотѣли вôдкрыти вôдразу всю тайну; имъ здавало ся, що Мотринѣ химеры переминуть и подружье, на котре обоѥ такъ багато покладали, дасть ся ще якось склеити. Чуйкевичь змѣрковавъ щось такожь вôнъ задоволивъ ся нѣбы вôдповѣдею родичѣвъ, що Мотря недужа, але застановляло ѥго, що родичѣ за довго полишають доньку на ласку долѣ, за мало нею турбують ся. Одначе вôнъ трактовавъ такѝ рѣчи по козацки.;

Ѥго не гнали зъ дому, давали меду кôлько хотѣвъ, отже й упивавъ ся правильно, — чогожь ѥще недоставало ѥму до щастя? Добре дѣялось ѥму й дружбамъ. Помежи дружбами бувъ и Чечѣль, а Таранець бувъ ѥго невôдступнымъ джурою, слугою и приятелемъ. Крутячись помежи служащими дѣвками вôнъ пôзнавъ ся зъ Даркою й довѣдавъ ся, що паннунця не ѥ нѣ-трохи недужа, а лишь не хоче до князя выйти До тои вѣстки она додала усмѣхъ и поглядъ дуже сумнѣвнои вартости, котрѝ Таранець сейчасъ передавъ Чечелеви.

Мѣжь тымъ родичѣ зволѣкали ще. На вечѣрнôй пiятицѣ Чечѣль не вдержавъ языка за зубами.

— Ну, напиймось до себе, — сказавъ вôнъ до сотника, пôдôйшовши зъ кухлемъ.

— Напиймось... але треба причину придумати?

— За чиѳ здоровлье, — пôдповѣвъ хтось.

— Нѣ! — заперечивъ Чечѣль, — выпиймо на вôдъѣздъ.

Digitized by Google

Сотникъ моргнувъ вусами.

— Отъ, найшовъ коли, — сказавъ, щокаючи ся кухлемъ изъ Чечелемъ, — аджежь не выѣзджаємо єще?

— Нѣчого не вадить... Завтра выѣдемо, такъ може не буде коли пити, отже выпиймо теперь!

— Выпиймо!

Пôсля хвилѣ мовчаня Чечѣль опять заговоривъ до сотника:

— Та й на гарне-жь весѣлье ты запросивъ насъ! Сидимо, якъ коты въ снѣгу, а весѣля чортъ-ма.

— А хиба-жь я виненъ? Дѣвчина нездужа... — оправдувавъ ся сотникъ.

Чечѣль пôдморгнувъ до него двозначно:

— Нездужа... Бачить ся менѣ, що она тебе такъ любить, якъ кôнь бадылину...

— А хто ѣй тамъ зазиравъ у душу?

— Отожь то! Приключить ся мабуть гарна пригода: доведеть ся взятй ручники вôддати...

Чуйкевичь зирнувъ на него такъ, наче зъ першу зъ цѣлои розмовы не розумѣвъ нѣчого; доперва ажь пôсля сихъ слôвъ розъяснилось єму въ напôвъ пьянôй головѣ. Вôнъ махнувъ байдужно рукою.

— Трястя єго... — зверещавъ.

Чечѣль поклепавъ єго по плечи.

— Ну, пане кошовый, — сказавъ вôнъ навязуючи жартъ до побуту на Низѣ, — не журись... може намъ такй смутнй мысли приходять вôдъ частыхъ кухлѣвъ.

Одначе Чуйкевичови зробилось маркотно. Не болѣло єго те, що може дѣвчина єго не хоче, але що собѣ єго маловажить, честь єго козацку зневажає. Про ту свою честь вôнъ мавъ высокопарне понятье. Въ єго очахъ було честью, безупинно зъ кимъ-небудь водити ся за чубы, ходить въ дегтю выпранôй сорочцѣ, спати на дерзѣ

Digitized by Google

зъ кульбакою пôдъ головою замѣсть подушки, и впивати ся якъ найбôльше та й якъ найчастѣйше, а впивши ся, заходити въ суперечки й драки зъ жидами, а якъ доведеть ся, то й зô шляхтою.

Така-жь честь ображала Мотрю.

Кочубеиха взяла собѣ дуже до серця опôръ дѣвчины. Коли той опôръ не розбивавъ честолюбныхъ плянôвъ, то въ кожнôмъ разѣ по ѳи гадцѣ перепинявъ ихъ переведенье. Була се женщина проста, гордовита, котра закоштувавши уже въ ранньому вѣку почестей и славы, такъ у нихъ засмакувала, що пôдсувала спокôйному й повôльному зъ природы чоловѣкови гадку про гетьманство. Була се власть понадна та дуже небезпечна, а гра въ ту власть вела або въ Москву, де ново-выбраный гетьманъ бивъ царю чоломъ, або на шибеницю й пôдъ колесо „пытки". Ѳи слабому умови й честолюбному серцю представляла ся лише перша дорога; гордовитôсть и честолюбнôсть заслоняли другу. Козацка традиція привязувала до гетьманскои власти короткй днѣ панованя; одинъ Мазепа тѣшивъ ся надто довго й надто незмѣнно милостю Ѳго величества. Тому то Кочубеиха не даремне надѣяла ся, що царска милость незабаромъ скôнчить ся, а тогдѣ однымъ изъ першихъ кандидатôвъ до новои ласки бувъ бы Кочубей.

Пôсля тои гадки она вела навѣть невдатну интригу, котра своєю плоскôстю не могла заинтересувати нѣкого й навѣть не доходила до Приказу.

Постерѣгши въ Чуйкевичу пригôдного чоловѣка, а до того, якъ здавало ся, повôльного, щобъ дати вестись на бабскôмъ торочку, зумѣла те пересвѣдченье вноити и въ мужа. Щобы привязати того чоловѣка до себе, не мала инчого способу, якъ оженити ѳго зъ Мотрею. Проѳктъ повѣвъ ся, але несподѣваній перешкоды не дозволя-

Digitized by Google

ли ввести его въ дѣло. Мотря вертала ся зъ передъ порога, можна сказати, вôдъ престола. Що найбôльше дразнило судьиху, то се, що не могла догадати ся причины: — правду кажучи, она надто вже була до того обмежена.

Цѣле весѣльне товариство выглядало якъ зварене; усѣ дожидались выразно якогось выясненя цѣлôи тои исторіи — якоись розвязки.

Неприродный настрôй въ домѣ не давъ ся вже оправдати недугою Мотрѣ. Кочубеиха рѣшилась пôйти до неи въ останнье, стрѣбувати ще разъ, переломати ѣи опôръ або довѣдати ся чогось, щó могло вплынути на таку нежданy, а таку тверду постанову.

Але й симъ разомъ лагôднѣ намовы матери були безсильнѣ супроти неохоты Мотринои.

— Не хочешь, то тобре, — сказала наконець Кочубеиха, влагодивши голосъ, — але бодай скажи, длячого не хочешь? Треба-жь ѣму дати якусь вôдправу, вôдôслати ѣго зъ чимсь? Дальше вже затаювати годѣ, ѣго дружина догадуѣть ся чогось... Дарка рознесла певно... Такъ чи сякъ, а сегодня скôнчити треба....

Задумана Мотря прибрала таку поставу й такій выразъ лица, наче й не чула того, щó говорила мати; Кочубеиха повторила пытанье:

— Ну скажи, длячого не хочешь?

Лице дѣвчины скривилось немовь пôсля якогось прикрого вражѣня

— Дегтемъ смердить... — кинула вôдъ нехотя.

Мати глянула на неи згôрдно.

— Отъ, яка минѣ царôвна! — сказала, — видко бальсамы ѣй мусять пахнути пôдъ носомъ. Думаѣшь певно, що Дорошенко, Сагайдачный та й инчѣ не купали ся

Digitized by Google

въ дехтю, не воняли? Думаєшь, що твій батько не вонявъ такъ само, якъ я йшла за него?

Въ мѣру того, якъ гнѣвъ осилювавъ ѣи, що-разъ тайнѣйшій мысли, затаюваній перше передъ недосвѣдною дѣвчиною, выплывали зъ ѣи глубины разомъ зо слиною, а вона не могла зупинити того потока.

— Ты знаєшь, хто той Чуйкевичь? — кричала сердито до мовчазнои Мотрѣ, — чи ты коли подумала объ тôмъ? Той незамѣтный козакъ мòже провести батькови дорогу до гетьманства..

Мотря пôднесла на матѣрь цѣкавій очи:

— До гетьманства?

Мати не звернула уваги на звукъ того голосу; ѣй здало ся, що тымъ зворушила Мотрю, а сего она собѣ й бажала й говорила дальше:

— До гетьманства... Ты знаєшь, вôнъ на Сѣчи, якъ у себе дома; а що говорять на Сѣчи, то того й царь слухаѣ; кого тамъ схотять, того й вôнъ потвердить. Думаєшь може, що теперѣшный гетьманъ вѣчно буде въ ласкахъ Єго величества? Надто вôнъ уже людей дусить й занапащуѣ, згидъ усѣмъ, станувъ кôстью въ горлѣ, — ось и невидко, якъ царска ласка лишить ся на земли, а голова на шибеницю пôйде... Недавно давали зъ Приказу знати, що царь на гетьмана кривымъ окомъ зорить; нехай лишень найменча заверюха скоить ся, — и вже по гетьманскôй головѣ; а тогдѣ лише батькови дорога до булавы й у Батуринъ... Ты повинна такожь змагати до того всѣми силами, а ты якъ помагаєшь? Вôдтручаєшь батьковыхъ приятелѣвъ и поневѣряєшь.

Пристрастна мова матери вôдслонила передъ Мотрею новый свѣтъ, зродила въ ѣи головѣ думки, котрій передъ тымъ нѣколи не прокидались.

— Задля чого-жь борють ся тій люде? — пытала

Digitized by Google

ся Мотря сама въ себе тихо, — чи-жь лише задля того, щобы одинъ мôгъ завести другого пôдъ шибеницю, а самъ заняти єго мѣсце? Чи лише задля того, щобы милость Єго величества, зъ котрою разомъ сплывали гôдности й багацтва, вôдвернути якъ корыто рѣки въ инчу сторону вôдъ противника, а прихилити те жерело до себе й черпати зъ него, разъ-у-разъ черпати?...

Й опять прийшли ѣй на думку слова, що Вкраина може буде боротись пôдъ хоругвою, вышитою єи руками, — отже можна ще боротись ради чогось инчого, анѣжь задля своихъ честолюбныхъ цѣлей? Нѣколи доси такî гадки не приходили ѣй до головы. Дѣвчина старалась вôдповѣсти собѣ на тî пытаня. Въ єи уявѣ рысували ся якîсь пôвъ-мрачнî, неяснî спершý образы; якась земля, лѣсы, рѣки, небо розôпняте надъ землею, мужицкî хаты, щó тулились до ярôвъ та долôвъ середъ вербъ надъ ставомъ абó надъ рѣкою; обдертый, худый, та блѣдый людъ, що въ голодѣ оравъ чорну, богату маму-землю... А далеко... далеко, якъ сягало око, на виднокрузѣ бовванѣли бурî дымы пожарôвъ, середъ котрыхъ мигтѣли огненнî языки, долинами якîсь вôдгомоны, плачѣ, зойки... й опять бачила она громады того самого люду, перестрашенî, плачучî, котрî покинувши поля и хаты, втѣкали десь, бѣгли, плачучи й проклинаючи житя й свою долю...

Тяжкій бôль и смутокъ прошибъ єи серце, а образы выступали що-разъ инчî на тôмъ самôмъ понурôмъ тлѣ, поки наконець станула въ єи мысли якась цѣлôсть, щó давала обняти ся однымъ выразомъ. Мимохôть изъ єи устъ вырвавъ ся окликъ:

— Ахъ, Боже мôй, се край нашь бѣдный!

Думка, покликана разъ до житя, снувала ся дальше якъ нитка безъ кôнця. — По-щожь они однî проти дру-

Digitized by Google

интриґують, одни другихъ лишають милости, одни другихъ ведуть на шибеницю, — щобы лише свою личну пыху й честолюбнôсть заспокоити? Длячого нѣхто не боронить сего краю гарного, тои матери-кормительки — землѣ, того обдертого, голодного, босого люду, котрый вôдъ усѣхъ выкупляєть ся власною кровью? Чи-жь нѣхто не любить сего краю? Нѣхто не боронити-ме єго вôдъ грабôвникôвъ?

Несвѣдомо збуджена творила ся въ єи понятю идея любови до вôтчины, а вôдъ батуриньскихъ стенôвъ высувала ся въ єи уявѣ гарна постать Мазепы, гетьмана, котрый не пôйшовъ слѣдомъ за инчими, а говоривъ, що треба бороти ся за Вкраину, що сей край, поневѣряный своими й чужими, маєе свои власни знамена, цѣли, задачѣ, наконець хоругву, котру треба боронити!.. Одинъ найшовъ ся въ Украинѣ, котрый такъ думавъ и ось проти того чоловѣка ковала ся въ домѣ родичѣвъ зрада...

Вôдраза обгорнула єи. Дѣвчина скрывила ся, мовь проковтнула щось гидкого, й додала голосно:

— Нѣ, я не пôйду зъ вами! Тамъ, де куєть ся зрада, вашои доньки не буде!

Ся остання боротьба вôдхилила єи ще дальше вôдъ родичѣвъ и вôдъ Чуйкевича.

По даремныхъ намаганяхъ мати пересвѣдчила ся наконець, що не переломить опору доньки, а тымчасомъ треба було дати якусь вôдповѣдь Чуйкевичеви. Мати пôддержувала дальше вдѣлену єму вѣдомôсть про недугу Мотрѣ зъ тымъ додаткомъ, що недуга не єсть небезпечна, але весѣлье треба вôдложити. На якъ довго вôдкладаєть ся, она не говорила, не обѣцяла приспѣшити, додала лише на кôнци, що повѣдомить єго, коли буде треба, щобы анѣ молодого, анѣ дружбôвъ не наражати на далекй й непотрѣбнй переѣзды.

Digitized by Google

На другій день рано зъ ворôтъ жукôвского двора выѣхавъ гуртокъ козакôвъ, котрый за селомъ подѣливъ ся на двѣ части. Одна часть изъ Чечелемъ на чолѣ поѣхала дорогою до Батурина, друга, котрôй проводивъ Чуйкевичь, навернула на Переяславскій шляхъ.

Коли вже мали розъѣзджати ся, Чечѣль пôднявъ на списъ шапку, пôднѣсъ ѥи высоко въ гору . й закликавъ до вôдъѣзджаючого Чуйкевича:

— Бувай! Бувай здоровъ!

Глухій голосъ пращаня плывъ по широкому въ зимове покрывало окутаному степу безъ гомону й конавъ далеко. Чуйкевичь обернувъ ся до него:

— А дожидайте ся тамъ мене въ Батуринѣ! Не дурный я, згорнувши руки, въ Переяславѣ сидѣти.

Приятелѣ розъѣхали ся. Сотникъ ѣхавъ повôльнымъ крокомъ маркотный, мовчазный, не говоривъ до товаришѣвъ нѣ слова. Вôнъ догадувавъ ся, яка була причина Мотринои недуги й ѥму було прикро, що такъ вôдъ престола вôдправили ѥго. Одначе въ годину пôсля того чоло ѥго выпогодилось; вôнъ вынявъ гаманець, набивъ люльку, выкресавъ огня й потѣшивъ ся пѣсенькою:

Менѣ зъ жѣнкою не возить ся,
А тютюнъ та люлька
Козаку въ дорозѣ
Пригодить ся!..

Digitized by Google

IV.

Несподѣванки.

Останки зимы минули въ Жукахъ Кочубеямъ и Мотрѣ спокôйно. Зъ першу родичѣ гнѣвались на доньку, бо по ихъ гадцѣ було й за-що гнѣватись; але помалу. по выѣздѣ Чуйкевича гнѣвъ унимавъ ся, а на успокоѣнье вилывала завсѣгды готова на услуги гадка: якось оно буде.

Домашнй вôдносины управильняли ся. Кочубей бувъ въ частыхъ розъѣздахъ, жѣнка въ частыхъ зносинахъ зъ высланниками Тайного приказу, котрй по дорозѣ заѣздили въ Жуки. Щось приготовляло ся въ тишѣ, — сподѣвано ся вôйны, пôвъ-голосомъ шептано собѣ про неласку царя супроти гетьмана, про те, що щось лагодить ся, щось мае стати ся, щось треба конче робити; але нѣхто не мôгъ на певно говорити того, щó шептавъ, а зъ поговорôвъ и пôвъ-словечокъ, якъ звычайно, бôльше творено, анѣжь можна було надѣяти ся. Такъ само тайнои роботы, котра тамъ и сямъ двозначно выхиляла ся зô слôвъ, не зумѣвъ бы нѣхто назвати по имени. Однымъ словомъ, гетьманъ удержувавъ частѣйшй може, нѣжь треба було, зносины зъ Сѣчью, котрй застановляли кожного, — може для того, що були очевидней; а може старано ся навмысне, абы були очевидней, бо се бувъ найлѣпшій способъ

*

Digitized by Google

затаити иншй зносины й посольства, котрыхъ нѣхто не догадувавъ ся зовсѣмъ.

Середъ такого колоту й тайного дозрѣваня минала зима въ Украинѣ. Мотря не брала нѣякои участи въ домашныхъ розмовахъ про загальне положенье, тôльки слухала, задумувала ся, розважала видко, але мовчала, або вôдповѣдала вôдъ нехотя. Не значило се зовсѣмъ, мовьбы она не зацѣкавлювала ся тымъ усѣмъ, що доходило до єи вѣдомости. Якйсь думки зароювали ся й крутились у єи головѣ, бо чимъ близше було до весны, тымъ часстѣйше видко було, якъ сидѣла самотою. на горищу передъ кроснами. Иглы, вовна, перлы лежали собѣ спокôйно, не дôткненй, а очи дивились кудысь крôзь вôкно, гнали ся далеко по бѣлому степу й буяли тамъ довго й свобôдно, якъ вѣтеръ. Що-дня сѣдала она на те саме мѣсце, и що-дня дивила ся въ далекій степъ. Чого-жь и кого шукала тамъ? За якими марами гнала ся по степовыхъ чагарахъ? хто вôдгадае?

Мѣжь тымъ степъ перемѣнявъ ся помалу за лагôднымъ подыхомъ близькои весны. Бѣле єго покрывало набирало ся зъ-першу жовтуватои закрасы; вôдтакъ тутъ и тамъ на острыхъ узгôряхъ могилъ, а впôсля и на степовôй площинѣ выступали темнй плямы, бôльшали, росли, разъ-у-разъ ширшали, вели, здаєть ся, боротьбу зъ бѣлымъ тломъ степу й поборювали те тло. Бѣла краска зсувала ся, никла, а на єи мѣсци появляло ся якесь темне, брудне покрытье, на котрому стирчали высокй бадыла дѣвины, громады наѣженыхъ вôстьемъ будяковыхъ кôстякôвъ, а побôчь нихъ знимали ся въ гору стрункй, завмерлй головки блѣдо-золотыхъ томокъ, четирхатыхъ стоколосъ, дрожачокъ, метлиць и иншихъ, дрôбныхъ маленькихъ мешканцѣвъ степу.

Digitized by Google

Мотря що дня вдивляла ся крôзь вôконце въ степ ъ щó змѣнявъ зимову одѣжь, котра пôдъ вплывомъ сонця розплывала ся въ воду. Вже лише зимова шата лиснила ся краями ярôвъ, а на степу почали зъявляти ся новѝ гостѣ, птахи и своимъ щебетомъ оживляли те море на суходолѣ.

Она придивляла ся що дня, якъ та далека площа, щó постеляла ся за вôкномъ ѥи кôмнатки, змѣняла барвы, набиралась житя й свѣжости, а вѣтеръ, котрый заносивъ у ѥи кôмнатку подыхъ того дикого степового житя, пахъ якимсь запахомъ силы, енергіи, свободы. Якъ иншихъ мѣдъ, вино, горѣлка, — такъ ѥи впоювавъ запахъ дикои, степовои свободы, заманювавъ, кликавъ якимсь таѥмнымъ голосомъ до себе дѣвчину, надивъ той образъ безконечно далекій, свѣжій, запашный, не загородженый нѣякою стѣною анѣ перепоною, окрôмъ хиба вôконнои шибы.

Якась незрима сила нахиляла до землѣ дѣвчину, будяки, траву, — все те, чого зима не могла зломати, чого холодомъ не зморозила, чого вѣтры сторощити не змогли; нахиляла те все до землѣ спокôйно, тихо, безъ насиля, безъ шуму, безъ шарпаня ростинныхъ трупôвъ

Була се звычайна сила, котра зъ останкôвъ, зъ руинъ степовыхъ творила житье й рôзными красками малювала новый величавый образъ.

Вернувши ся зô щоразъ бôльше зеленѣючихъ просторôвъ степовыхъ у ѥласну душу, Мотря почувала въ нѣй таку пригнѣтаючу самоту, такій смутокъ, що ѥи дѣвоча кôмнатка выдавала ся якъ монастырска келія, въ котру замуровано ѥи на вѣки.

Середъ такого настрою дѣвчины Дарка сповѣстила ѥи, що вôдъ гетьмана приѣхавъ пôсланець изъ листами.

Digitized by Google

Таємничій єи видъ, заклопотанье, щó малювало сь на лици, наводили на здогадъ, що суть якíсь важнí вѣсти.

— Хто приѣхавъ, — запытала Мотря.

Дарка плечима й головою вчинила рухъ, зъ котрого можна було догадувати ся, що служанка сама нѣбы не знає на певно.

— Абожь я знаю... здаєть ся, той, щó тутъ бувъ уже....

— Котрый же то?

— Не знаю... Таранцемъ єго кликали, чи якъ.

Мотря всмѣхнула ся мимохôть.

— Ты бачила ся очевидно зъ нимъ.

— Що-жь мала робити? бачила ся.

— И що-жь?

— Листъ панови вôддавъ...

— А тобѣ щó говоривъ?

Дарка зôтхнула.

— Буде вôйна... Казавъ, що вôйско способить ся до походу, а за кôлька тыжднѣвъ рушають въ дорогу.

Настала довга мовчанка. Служанка й панѣ думали кожна про що инше, а про те въ ихъ думкахъ було щось спôльного.

— Коли-жь вертає Таранець?

— Тôлько лише забарить ся, кôлько часу буде треба, абы попасти коня... Я пытала ся въ него, такъ менѣ казавъ.

Настала опять мовчанка. Дарка выйшла. Мотря сѣла на своѣмъ звычайнôмъ мѣсци й задумана, сидѣла мовчки зъ яку годину. Видко одначе та задума була для неи якась люба, бо пôсля годины смутокъ зникъ зъ молодого лиця, а на єго мѣсце завитавъ спокôй. Здвигненí трохи брови свѣдчили лишень, що той спокôй бувъ наслѣдкомъ принятои постановы, котру дѣвчина замкнула

Digitized by Google

въ души. Мимовôльнымъ рухомъ, може рухомъ прочутя она вôдвернула ся вôдъ вôкна; въ тôй самôй хвили вôдчинили ся дверѣ а въ порозѣ опять появила ся Дарка.

— Поѣхавъ уже? — запытала Мотря, бажаючи тымъ затаити власнй думки.

— Поѣхавъ... буде вôйна..

Дарцѣ закрутили ся въ очахъ сльозы; видко той, щó поѣхавъ, не бувъ ѣй байдужій, лишень не смѣла объ тôмъ говорити.

— Куды-жь поѣхавъ?

— А куды-жь мавъ бы ѣхати? До Батурина вернувъ ся.

— До Батурина? Щожь то, чи то на кôнци свѣта, чи що? — сказала Мотря, стараючи ся надати голосови якусь байдужнôсть.

— А завсѣгды оно далеко, не знаю, чи за тыждень заѣде.

— Ну, а ты туды втрапила-бъ, коли бъ хто тебе пустивъ у степъ на кони?

Дѣвчина всмѣхнула ся й головою пэкивала.

— Отто! Або-жь я не бачила, куды гетьманъ вôдъ насъ вôдъѣзджавъ? Тою самою дорогою й я поѣхала-бъ... Кобы лишень кôнь добрый, а въ степу я дала-бъ собѣ раду! Щожь то, теперь зима чи що, абы коневи давати вôвса, а людямъ хлѣба? О! кивнула головою до вôкна, — якъ степъ зеленить ся! Паша росте, куды окомъ не глянешь, до села ходити не треба, а самопалъ кобы добрый то й ѣда найдеть ся... Батько мôй, перомъ єму земля, и въ Крымъ ходивъ неразъ, въ Перекопѣ бувъ за Буджацкими татарами вганявъ ся якъ хортъ за заяцемъ, а таки зъ голоду не вмеръ...

Digitized by Google

На тôмъ скôнчила ся розмова. Ще того самого дня вечеромъ Кочубеиха обвѣстила донцѣ важну новину, що буде вôйна. Єго величество велѣвъ Мазепѣ рушити въ Польщу й помагати Сасамъ, отожь гетьманъ здаєть ся лѣто а може й зиму перебуде въ Украинѣ

Кочубей мавъ лишити ся въ дома, а се було дуже по мысли й єму и ѣй, бо мали розвязанй руки. Они радѣли за-для того потайно, але передъ донькою не зраджали ся нѣ зъ чимъ, — для нихъ она була дитиною, котра про пляны родичѣвъ може нѣчого не знати!

Принесена Таранцемъ вѣсть про близькій похôдъ гетьмана въ Польщу наповнила цѣлый дôмъ въ Жукахъ радôстю. Навѣть мовчазна звычайно Мотря була розмовнѣйша й єднала собѣ втрачену ласку у родичѣвъ. Завважала те мати, котра выяснила собѣ змѣну успособленя дѣвчины по своєму. Здавалось ѣй, що доньку оживляли й розвеселяли тй самй надѣѣ, котрй й дôмъ жукôвскій наповнили радôстю. На таку вѣсть ждали довго, она наконець прийшла, и придавала Кочубеєвымъ мрѣямъ про гетьманство якусь можливôсть. Теперь або нѣколи. Поки гетьманъ сидѣвъ у Батуринѣ, — Кочубей боявъ ся починати и мавъ звязанй руки, але теперь буде мôгъ смѣло выявити Єго величеству таємнй Мазепинй змовы; вôнъ не прилетить зъ Польщи на крылахъ, щобы боронити ся...

Ся думка прояснила єго чоло, а жѣнцѣ пôдсунула здогадъ, що Мотря зрозумѣла таки. въ чôмъ дѣло, и зъ высказуваныхъ недавно черезъ матѣрь пôвъ-словечокъ вырозумѣла, що ѣй добре було-бъ выйти за-мужь за Чуйкевича въ надѣѣ причинити ся до славы батька. Єи здогадъ выдававъ ся такъ певнымъ, що на другій день по выѣздѣ пôсланця гетьманского, бачучи доньку въ веселѣйшôмъ успособленю, сказала:

Digitized by Google

— Бачишь, якъ усе добре складаѣть ся... Справджують ся вѣсти, що кружили въ зимѣ, объ тôмъ, що гетьманъ пôйде въ похôдъ у Польщу... Теперь придавъ ся бы батькови до помочи Чуйкевичь...

— На що?

— А на Сѣчь хто поѣде?

Розмова вôрвала ся наразъ. Мотря догадувала ся, о що ходить, але не зрадила ся зъ догадкою; мати-жь мовчанье дочки пояснила собѣ вагливôстю й несмѣлôстю. Ѣй здало ся, що Мотря згодилась бы теперь выйти за Чуйкевича зъ покорою.

— Може-бъ пôслати по него? — запытала въ доньки.

Мотря байдужимъ голосомъ вôдповѣла:

— Пôшли, мамо, се вôдъ тебе залежить...

Мати нахилила ѳи голову до себе й поцѣлувала зъ якимсь вдоволеньемъ и радôстю, кажучи:

— Стелишь, моя доню, отцеви дорогу до гетьманства.

Приѥднанье доньки для плянôвъ батьковыхъ побôльшило домашню радôсть, въ котрôй здавалось и Мотря брала живу участь.

Кочубей выправивъ сейчасъ пôсланця въ Переяславъ до Чуйкевича, закликаючи ѳго якъ мога швидше до себе, одначе не выявляючи причины вôзваня; доданый въ имени Мотрѣ привѣтъ и просьба, щобы поспѣшавъ зъ приѣздомъ, давали молодому сотникови зрозумѣти, що ѳго стрѣне миле принятье.

Пôсля вôдправы пôсланця Кочубей занявъ ся выборомъ коней зô своѳи стаднины на двôръ гетьманскій. Листы, котрî вôнъ вôдôбравъ кôлька день тому назадъ, звѣщали ѳму не лише приказъ Ѳго величества дотычно

Digitized by Google

походу въ Польщу, але такожь просьбу о кôльканацять коней. На кôньскій хутôръ — такъ называло ся врочище степове, въ котрому мѣстила ся стаднина — Кочубей ѣздивъ самъ щоденно й добиравъ коней, -- одныхъ лѣтъ, однои масти, одного норову. Конѣ мали служити гетьманови до поѣзду.

На другій день рано пôсля Мотринои розмовы зъ матѣрю Кочубей велѣвъ осѣдлати собѣ коня й мавъ саме ѣхати на кôньскій хутôръ; стоявъ ще на ґанку й розмовлявъ зъ конюшимъ козакомъ, коли бôля него появила ся Мотря. Она зôйшла поцѣлувати батька на добрый-день у руку.

— Ты куды, татусю, ѣдешь?

— На кôньскій хутôръ.

— Возьми й мене зъ собою.

— Я ѣду на кони.

— На кони? Абожь я не зумѣю?... Тямишь якъ передъ выѣздомъ у монастырь до Кіѣва я вганяла ся разомъ изъ тобою по степу?

— Ты вже забула..

— Отто! — сказала здивована, — чи-жь то такъ давно було?

Кочубей надумувавъ ся.

— Годѣ, доню, — сказавъ лагôдно, — поки була дитиною, ты пустувала... а теперь не годить ся, выставишь себе на посмѣховище.

Мотря напирала ся.

— Позволь, татусю... скину лише кабатикъ, а вдягну ся въ козацкій убôръ... Побачишь, якъ твоѣй донцѣ буде гарно зъ самопаломъ черезъ плече й зô списомъ на довгôмъ рáтищи.

— Ты дитинѣешь... козаки смѣяти-муть ся... Ад

Digitized by Google

жежь сама не поѣдешь? Треба тобѣ дати когось до помочи.

— На-що? Маю свого козака...

— Якого?

— А Дарка...

Кочубей щоразъ менше напиравъ ся, щоразъ слабше вôдраджувавъ; наконець сказавъ:

— Ну, то вже ѣдьте, коли хочете... скажи лишень матери... Выберѣть такожь спокôйныхъ коней.. собѣ вели осѣдлати Ластôвку, а Дарцѣ буланка.. и вертайте ся швидко.

Мотря поцѣлувала батька въ руку.

— Вернемось, отче... навѣть на хутôръ не поѣдемо, бо далеко.

Мати зрадѣла юродствомъ доньки.

— Нехай розôрветь ся, — думала собѣ, — нехай зблизить ся трохи до коня й до козацкихъ шараварôвъ тогдѣ перестане ѣй Чуйкевичь воняти дегтемъ. Наѣздить ся, намучить ся — й перестане думати дурницѣ.

Може въ годину по выѣздѣ Кочубея на кôньскій хутôръ обѣ дѣвчинѣ, панна й слуга, перебранî по козацки, выѣзджали въ степъ захопити свѣжого воздуха. Мати дивлячись изъ ганку на ихъ стрункî станы, на дѣльнî поставы, всмѣхнула ся й подумала:

— Коли-бъ имъ лишень вѣтеръ осмаливъ трохи лиця, нѣхто й не додумавсь бы, що се дѣвчата... абожь то мало головусыхъ козакôвъ?

Она дивила ся слѣдомъ за вôдъѣзджаючими дѣвчатами.

— Отъ, нехай же хто вгадае, — думала дальше, — щó кипить на днѣ людскои душѣ. Цѣлу зиму пересидѣла на горищи якъ у монастырѣ, бѣсъ якійсь ви морочивъ, а прийшла весна, и все немовь вôдняло рукою. Хай гу-

Digitized by Google

ляѣ по степу, намучить ся, осмѣлить ся, оживе, а тымчасомъ приѣде Чуйкевичь и зъ Богомъ Парасю пôдъ вѣнець.

Мотря зъ кôннои прогульки по степу вернула ся жвава, освѣжена подыхомъ весняного вѣтру й така, здавало ся, щаслива, наче ѣй бôльше нѣчого не доставало до житя.

Чи справдѣ лишень выѣздъ у степъ выкликавъ у нѣй таку перемѣну?

Може бути. Такъ бодай треба було догадувати ся. Може той запахъ дикои свободы вдунувъ у неи нове житье, зворушивъ кровь, выкликавъ дрѣмучу въ глубинахъ єи истоты енергію. Може сѣвши на сѣдло, взявши поводы въ руку, оперши ноги въ стременахъ, пригадала й розбудила въ собѣ дитячй спомины, коли по сьому степу выгравала на кони зъ батькомъ. Може той запахъ степовои волѣ збудивъ у нѣй бурлачй инстинкты прадѣдôвъ, котрй колись, єще яко татаре, плюндрували тй степы здовжь и въ-ширшь.

Однымъ словомъ та прогулька принесла ѣй тôлько задоволеня, що зарывала якйсь струны невидимй для ока, що гармонізувала зъ якимись чутями, незвѣстными нѣкому. Потреба фізичного руху овладѣла нею, здавало ся вповнѣ; ѣздила що-дня невтомима, а назавтра будила ся зъ новымъ сильнѣйшимъ єще бажаньемъ. Здавало ся, що кожный поворотъ зô степу бувъ для неи бôльшою понукою; що єго рôвнина, безмежнôсть, духовитый запахъ, вѣтеръ повный свѣжости й силы надили єи, немовь у зачарованый замокъ.

Мати радѣла тою змѣною, щó зайшла въ донцѣ, пророчила найлѣпшій кôнець и дожидала ся нетерплюче вѣстей про выѣздъ гетьмана зъ Батурина. Одначе змѣна въ Мотрѣ не була така велика, якъ здавало ся. Коли

Digitized by Google

дѣвчина найшла ся опять сама на горищу середъ чотирохъ стѣнъ, тогдѣ зникали зъ ѳи лиця веселость и свобода, а на ихъ мѣсце приходила задума довга, мовчазна й глубока. Для выбуйнѣлыхъ думокъ видко мало було самого степу, коли они бѣгли десь дальше по-за той блѣдоблакитный звôдъ неба, щó спиралось на землю, — по-за яры, по-за степы та лѣсы...

Але вступавъ у свою чергу сонъ, задума зникала, — а на другій день дѣвчина будила ся зъ тымъ самымъ бажаньемъ свободы.

— Сегодня вже певно не поѣдешь? — запытала мати.

— Длячого?

— Чуйкевичь може приѣде...

На ѳи лици зарисувало ся здивованье й тревога. Але перемогла себе й запытала спокôйно:

— Чи сегодня?

— Може сегодня, може завтра, але годилось бы, щобъ заставъ тебе дома.

Злосливый усмѣхъ зарысувавъ ся на Мотриныхъ губахъ.

— А якъ не застане?... Думаѳшь, мамо, що буде тымъ журитись? Вôнъ зъ тыхъ, щó можуть жѣнку замѣняти „за тютюнъ та люльку“.

Не хотячи ѣй противитись, мати згодила ся.

— Але не барѣть ся довго.

— Нѣ, мамо...

Въ ту хвилю дала Дарка знати, що конѣ покульбачений. Мотря поцѣлувала Кочубеиху въ руку.

— Треба перебрати ся... будь здорова, мамо...

Здавало ся, що тй послѣднй слова вымовила зъ натискомъ. Уже зробила була рухъ, щобы вôдôйти, коли наразъ зупинилась и звернула ся до матери.

Digitized by Google

— Знаєшь що, мамо... поѣдемо Чуйкевичеви на зустрѣчь... а коли-бъ єго не стрѣтили, то заночуємо на кôньскому хуторѣ й приѣдемо завтра...

Мати й симъ разомъ оказала ся уступчива.

— Ѣдь Чуйкевичеви на зустрѣчь... вôнъ зрадѣє...

Мотря по дорозѣ вступила до батька, розповѣла єму ввесь плянъ и попрашала.

Обѣ дѣвчины якъ звычайно повôльнымъ крокомъ рушили зъ подвôря, минули хутôръ, въѣхали въ степъ, помалу посували ся напередъ и не счулись, якъ минули Переяславскій шляхъ.

Перша схаменула ся Дарка.

— А мы-жь куды?

— Куды? Въ степъ.

Дѣвчата глянули собѣ въ очи й замовкли. Чи вôдгадали взаимнѣ думки? Пôсля хвилѣ мовчанки почала Мотря.

— Куды-жь веде ся дорога? Ты знаєшь усѣ.

Дерка розглянула ся довкола.

— Гень... гень... на право? — запытала, — либонь Татарска могила.

— А такъ, Татарска могила... аджежь то на нѣй ґруша росте?...

— А на нѣй...

Мовчанка тревала опять якусь хвилю.

— Коли се Татарска могила, — озвала ся Дарка, — то туды дорога въ Батуринъ.

Мотря наче вôдгомôнъ повторила:

— Въ Батуринъ..

— А намъ на Переяславъ.

— Не конче.

Дѣвчата роздивляли ся, бесѣдували, але ѣхали дальше.

Digitized by Google

— А ты заѣхала бы до Батурина? Не заблудила-бъ? — запытала Мотря, стараючи ся попасти на тему розмовы, порушувану перше.

— Овва! А я де-жь выховала ся, якъ не въ степу? Мôй батько сидѣвъ на хуторѣ коло Градижска, то бувало на весну, якъ татаре на „чорный шляхъ“ выступають мы сѣдаємо на конѣ, щó в въ хатѣ, пакуємо на возы, тай гайда въ степы! Блукаємо було по чагарахъ трохи не цѣле лѣто, здавалось бы що й у дôмъ не втрапимо, а тымчасомъ пôдъ осѣнь якъ разъ надыбаємо... Дивлячись на звѣзды, на конець свѣта я заѣхала-бъ, абы лишень знати, въ котру сторону ѣхати...

Мотрѣ була звѣстна тайна, що въ Батуринѣ Таранець бувъ для дѣвчины приманою.

— Ты хотѣла бъ тамъ бути? — запытала.

Дарка всмѣхнула ся радôстно.

— Чомъ бы нѣ?

Мотря выдивила ся на нея великими очима.

— И не тужила-бъ за Жуками?

— Одна я не поѣхала-бъ... — сказала Дарка рѣшучо.

— А зô мною?

— Зъ паннунцею? Куды лишень самѝ схочете...

Наразъ Мотря зупинила коня й дѣвчата окинулись поглядами. Почорнѣлѝ вôдъ сонця лиця й руки, статнѝ, гнучкѝ, стрункѝ й добре збудованѝ постати дозволяли додумувати ся въ нихъ радше козакôвъ анѣжь дѣвчатъ. Обличья ихъ выражали смѣлôсть, навагу, майже навѣть одчайдушнôсть.

— Знаєшь що, Дарко?

— Що?

— Ѣдьмо въ Батуринъ.

Дѣвчина надумувала ся черезъ хвильку, немовь

Digitized by Google

розважала крокъ, котрый мала вчинити; вôдтакъ зъ якоюсь певнôстю сказала:

— Ѣдьмо!

Въ тôмъ прийшла ѣй до головы гадка, що батько може выслати погоню, схоче ихъ доганяти й налякала ся своѣи зухвалости:

— А якъ насъ зловлять? — запытала.

— Хто зловить?

— Батько...

— Що-жь намъ зробить?

— Вамъ нѣчого, а мене — повѣсять..

— Гетьманъ не дасть насъ, абы лишень дôстатись до Батурина.

— До Батурина се вже моя рѣчь. И тыждень не мине, якъ тамъ будемо.. мушкеты ѣ...

Въ ту мить она пригадала собѣ, що въ нихъ нема запасу пороху й куль, але Мотря вôдгадала ѣи думку.

— Порохъ и кулѣ такожь... — додала.

— Ну, то й зъ голоду не згинемо, — завважала спокôйно Дарка.

Дѣвчата змѣнили напрямъ до Татарскои могилы и мѣрнымъ ноôдтюпцемъ поѣхали до неи.

Кочубеиха навѣть не догадала ся, якою дорогою могла поѣхати донька. Сподѣвала ся Мотрѣ въ полудне сподѣвала ся въ вечеръ, але не журила ся тымъ, що донька не приѣзджаѣ.

— Певно дожидаѣть ся Чуйкевича, — мѣркувала, — а дѣдъ не дасть имъ въ пасѣцѣ згинути зъ голоду.

Подумавши трохи, она радѣла навѣть, що Мотря не приѣзджаѣ.

— Приѣдуть разомъ, — втѣшала себе, — нагородить ѣму тымъ чиномъ давнѣйшй кривды.

На другій день въ полудне, коли анѣ Чуйкевича

Digitized by Google

анѣ доньки не було, мати почала непокоитись и выслала пôсланця на кôньскій хутôръ. Пôсланець зъѣзджавъ саме въ яръ хутору, коли зъ яру выхилила ся проти него громадка ѣздцѣвъ; було ихъ трьохъ. Вôнъ вдививъ ся й пôзнавъ.

— Чуйкевичь, — бурмотѣвъ самъ про себе.

Але не вдоволивъ ся тою помѣткою и вдивлявъ ся дальше, думаючи, що въ двохъ инчихъ ѣздцяхъ впôзнає Мотрю й Дарку. Одначе не впôзнавъ, дѣвчатъ не було.

— Певно лишились на хуторѣ, — думавъ пôсланець и вспокоювавъ ся, ѣдучи проти Чуйкевича.

Порôвнались оба и наступивъ привѣтъ. Пôсланець зупинивъ коня й мовчавъ, наче ждавъ на пытанье.

— А ты куды? — запытавъ Чуйкевичь

— На хутôръ... панѣ пôслала до панны довѣдатись.

Вôдповѣдь ся выдала ся сотникови трохи дивна; аджежь вôнъ що лише зъ хутора выѣхавъ, а опрôчь дѣда нѣкого тамъ не бачивъ бôльше.

— По яку панну?

— По нашу... ще вчора зъ Даркою на хутôръ выѣхала, а зъ вашою милостю мала вернутись.

Чуйкевичь здивувавъ ся.

— А дѣдъ нѣчого менѣ не говоривъ.

Пôсланець пересунувъ шликъ*) зъ одного боку на другій.

— Мушу розпытати, — сказавъ и повернувъ коня до хутора.

— Поѣду й я, — завважавъ сотникъ, котрого зацѣкавила подѣя.

Пасѣчникъ давъ имъ дуже короткі вѣсти: анѣ Мотрѣ, анѣ Дарки на хуторѣ навѣть не бачивъ.

---

*) Шапка.

Digitized by Google

Супроти того имъ нѣчого иншого не лишалось робити, якъ навернути конѣ; они навернули, злучили ся зъ джурами, щó ждали на нихъ у степу и збóльшеною громадкою въ чотирохъ поѣхали до Жукóвъ.

Дѣяло ся щось, чого козацкій розумъ Чуйкевича зрозумѣти не мóгъ. Приѣхавъ на весѣлье, — вóдправили єго нѣ зъ чимъ, а коли про весѣлье та про наречену забувъ трохи й саме выбиравъ ся до Батурина, щобы зъ гетьманомъ до Польщѣ вырушати, — то запрошують єго опять на весѣлье. Правда, дѣвчина єму подобала ся, але до весѣля не мавъ охоты, именно теперь, коли свѣжими пригодами и дымомъ пахла єму выправа въ гостину до Ляхóвъ. Передъ выѣздомъ до Батурина сотникъ поѣхавъ єще у Жуки, — лицарскóсть козацка велѣла єму не вóдмовити просьбѣ, але вже дома обѣцювавъ собѣ, що вóдговорить ся вóдъ весѣля, — теперь на него черга, — щó буде, те буде, а весѣлье вóдложить; коли вóйна, то нема часу на весѣлье! Зъ тою думкою ѣхавъ у Жуки.

Та на самому вступѣ стрѣтила єго дуже сумнѣвна вѣсть; довѣдавъ ся, що Мотря выѣхала й до дому не вернула ся.

Здивованье було чимале, коли Чуйкевичь и пóсланець здали однозвучный звѣтъ, що Мотрѣ на хуторѣ не було зовсѣмъ. Де-жь отже подѣла ся?

Замѣсть радости настала тревога. Мужь закидувавъ жѣнцѣ необережнóсть, а жѣнка мужови. Мотрѣ якъ не було такъ не було. Неразъ ѣздила й повертала завсѣгды безъ пригоды; теперь мовь навмысне пропала десь у степу, наче въ море потонула.

— Адже-жь була зъ нею и та козачка Дарка, а она знає степъ якъ свою бодню, якъ вовкъ чагары. Не може бути, абы заблудили... — розважала себе й мужа Кочубеиха.

Digitized by Google

— Може де въ знакомыхъ заночувала, — докинувъ судья. Треба було догадуватись и потѣшати себе здогадами. Родичѣ ждали терпеливо до вечера, вôдтакъ черезъ нôчь цѣлу, — а Мотря й Дарка не вертались, наче запали въ землю.

И Чуйкевичева мiна була такожь дурна. Вôнъ рвавъ ся въ Батуринъ, а єго тримають у Жукахъ якъ на верѣвцѣ.

Наконець почали догадувати ся якогось нещастя — и тî побоювання выдавались найпевнѣйшî.

— Може яка купа татаръ заблукала ся въ степы, а тî вороны наткнулись на нихъ, — мовлявъ батько.

Догадка выдавала ся дуже близька до правда, але бувъ бы хтось давъ знати, що бачили татаръ, а одначе нѣякои вѣсти не подавали, отже мабуть и не було татаръ. Матери нагадувались довгî розмовы зъ донькою, коли намовляла єи йти за Чуйкевича, нагадувала ся нехôть, вôдраза дѣвчины, опôръ — отже либонь не бачучи передъ собою иншои надѣ, або хотячи збути ся намовъ и примусôвъ материныхъ, втѣкла до Киѣва въ монастирь.

— Менѣ здаєть ся, — говорила, — що добре було бы пôслати до Киѣва въ монастирь; хто знає, може она ажь тамъ опинила ся? Голова горяча, а дѣвчина выхована въ монастирѣ, то й тягне єи до келiи, якъ вовка до лѣса.

Ледви ся гадка повстала, а вже треба було єи поборювати.

— Нѣ, то не може бути; она до черниць не поѣхала, — замѣтивъ батько, — надто була весела й жвава останными часами.

Батькова замѣтка була правдива.

По черзѣ приходили иншî гадки: може она своєю

*

Digitized by Google

веселôстю затаювала иншій плянъ? Може та веселôсть була саме наслѣдкомъ якогось придуманого намѣру, котрый зродивши ся въ головѣ, вспокоивъ дѣвчину?

Въ третій день по приѣздѣ озвавъ ся зô своєю думкою й Чуйкевичь.

— Шукайте, дѣвчины, — сказавъ, — а менѣ пора въ дорогу; мушу квапити ся, щобы застати ще въ Батуринѣ гетьмана.

— А зъ нимъ до Ляхôвъ?

— До Ляхôвъ...

Кочубей не зупинявъ єго.

— Дай вамъ Боже вернути ся здорово и зъ честю!

— Дай Боже!

Чуйкевичь выѣхавъ. Вже другій разъ вырвалась єму зъ рукъ дѣвчина. Кажучи правду, вôнъ того не жалувавъ. Бабы женили єго, — якъ самъ высказавъ ся, — але въ єго душѣ була инша думка, котра выражала ся словами:

— Менѣ зъ жѣнкою не возить ся...

Кочубеямъ прибувъ новый клопôтъ. Розôслали пôсланцѣвъ на всѣ стороны: въ степъ, у Киѣвъ, до полковника Искры, бо може до него загнало ихъ лихо, — и ждали на вѣсти, або сподѣвались приѣзду доньки. А тутъ анѣ вѣстей, анѣ доньки не було.

Одначе Мотрѣ й Дарки не захопили татаре, до Искры дѣвчата не поѣхали, не шукали такожь захисту у Фролôвскôмъ монастири, але поѣхали въ Батуринъ.

* *
*

Гетьманскій обозъ мавъ за два днѣ вырушити въ Польщу, коли ставъ ся выпадокъ, котрый вельми здивувавъ Мазепу, а навѣть поразивъ єго своєю незвычайнôстю.

Digitized by Google

Увесь Батуринъ перемѣнивъ ся на козацкій обозъ, чи радше на осередокъ обоза, котрый мѣстивъ ся въ колистомъ ободѣ мѣста; зъ усѣхъ точокъ, наче промѣня въ колѣ, вели дороги въ середину обоза до гетьманскои палаты, де били ся товчки, щобы сягнути до найдальшихъ границь, оживити ихъ и повернути тамъ, зъ-вôдкôль выйшли. Многота вôйска, рухливôсть, незвычайна галасливôсть — все те надавали городови знамя якоись невгомоннои свободы, щó рвала ся кудысь изъ горячковымъ поквапомъ.

Мимо крикôвъ, галасôвъ, піятики и драчь, невôдлучныхъ вôдъ козацкого способу житя, панувавъ у вôйску ладъ, послухъ а навѣть карнôсть, на кôлько она давала перевести ся середъ бунтарного и завсѣгды до выбуху готового елéменту. Гетьманъ бувъ добрый, хитрый и проворный політикъ и нѣ въ чôмъ не уступавъ своему великому противникови; надто-жь бувъ и въ него, якъ у Петра, таланъ орґанізаційный. Вôнъ умѣвъ держати въ карбахъ зухвале козацтво рôзными способами. И теперь мимо видного неладу, щó выплывавъ зъ бурливости козацкого темпераменту й натуры, бурливости, котра выявляла ся по-за службою, въ мѣстѣ, на ринку, въ коршмѣ — порядокъ у обозѣ не перерывавъ ся нѣ на хвилю. Хоч и не сподѣвали ся неприятеля, котрый бы мôгъ зъ нечевя наскочити на обозъ, то одначе пильнували обозу, куренѣвъ и паланокъ нôчнй сторóжѣ, наче небезпечнôсть була близька. Гетьманъ державъ ся завсѣгды въ готовости и мавъ до того причины.

Мотря зъ Даркою прибули въ Батуринъ въ саму пору. Коли-бъ спôзнились були однымъ днемъ, уже не застали бы гетьмана въ гóродѣ. Починавъ сѣрѣти день, коли зближали ся кіѣвскою дорогою до знакомого намъ куреня. Зôрниця ще свѣтила на небѣ; недалеко висѣвъ

Digitized by Google

наче десь причепленый у горѣ блѣдый серпъ мѣсяця, а на сходѣ рожевѝ полосы звѣщали, що незабаромъ выкажеть ся сонце. Легкій ранѣшній вѣтерець гулявъ по степу, стрясавъ изъ травъ росицю, навѣвавъ свѣжо̀сть и запахъ цвѣто̀въ и все будивъ навкруги своѓю животворною силою. Геть далеко зъ грушѣ, що одинока стояла въ степу, зо̀рвало ся крикливе стадо галокъ зъ но̀члѣгу й наповняючи степъ своимъ крикомъ, кружа́ло неправильнымъ гуртомъ по-надъ грушою. Въ травѣ задруживъ галкамъ рѣзкій проймаючій голосъ хоростѣля, що́ мабуть завчасу прокинувъ ся зо̀ сну, та замовкъ, завѣривши ся, що саме почавъ ся лише досвѣтокъ. Степъ на половину будивъ ся, на половину дрѣмавъ ѓще. А мѣжь тымъ серпъ никнувъ, ледви лише невыразно рысуючи ся на блѣдому небѣ, а звѣзды зливаючи ся зъ ѓго блѣдно̀стю, неначе хто поволѣкъ ихъ серпанкомъ, перестали свѣтитись. За те обо̀звавъ ся щебетъ птаства: зъ глубины неба дзвонила звычайна рання пѣсня жайворонка; жовтобрюхи, посмѣтюхи, воловѝ очка цвѣрѣнькали на перемѣну, схованѝ въ травѣ або въ галузяхъ буркуну та будя-ко̀въ, а по-надъ степомъ перелѣтавъ вытягнутый въ клинъ гуртъ журавлѣвъ и летючи кудысь на по̀вно̀чь, зойчавъ жало̀сно...

— Лишь не видко, якъ буде день, — завважала Дарка, вдивляючи ся передъ себе.

Черезъ хвилю они ѣхали мовчки.

— Далеко ще? — запытала Мотря.

— Хто ѓго знаѓ... я тутъ не була нѣколи. По̀сля тыхъ прикметъ, що вказувавъ кобзаръ, то и Батуринъ мабуть уже близько.

На далекому виднокрузѣ представляли ся очамъ якѝсь невыразнѝ формы, котрѝ величезно зарисовували ся на по̀въ-прозорому тлѣ раннього неба.

Digitized by Google

— Мабуть то Батуринъ... — замѣтила Дарка.

Они ѣхали дальше помалу й брели по зарошенôй степовôй травѣ, щó сягала конямъ ажь по черева; конѣ самѝ звôльняли ходý, похиляли що-хвиля головы й зрывали покрытѝ росою вершки травъ. Тымчасомъ на пôвъ виднѝ формы, що рысувались на виднокрузѣ, выступали выразнѣйше, а по чистому воздухови долѣтавъ до нихъ изъ раннымъ вѣтромъ вôдгомôнъ якогось шуму, нѣбы ирзаня коней, людскихъ голосôвъ, брехоту собакъ. Все те зливало ся въ одинъ гомôнъ.

— Батуринъ, — повторила Мотря. — Треба зупинитись и приглянутись.

Дѣвчата зупинили коней. На сходѣ бовдурились облаки, гуртували ся въ рожевѝ громады, плавали наче кораблѣ поволи на блѣдо-золотому тлѣ виднокруга й, якъ не знати звôдкôля приплыли, такъ не знати й куды понесли ихъ рожевѝ вѣтрила. Почало свитати. Не було що сумнѣвати ся, що передъ ними лежавъ Батуринъ.

— Батуринъ, певна рѣчь, — сказала Дарка, — бо й якежь инче могло бы бути таке велике мѣсто? Але якъ до него дôстатись?

— Ѣхати... адже-жь втрапимо! — вôдповѣла Мотря.

— Гмъ... втрапимо! Кобы лишень не втрапили такожь на козацкѝ списы або самопалы? Вы либонь, паннунцю, думаете, що козаки такъ заразъ кожного й пустять?

— Кажучи те Дарка не зводила зору зъ рысуючого ся передъ нею въ далечи мѣста.

— Тамъ щось курить ся... — сказала, показуючи рукою напрямокъ, звôдкôля нѣбы зъ землѣ выкручивала ся гадиною маленька полоса дыму.

— Курить ся...

Digitized by Google

— То мабуть курѣнь. Ѣдьмо-жь помалу й роззираймо ся. бо якъ разъ можемо натякнути ся на сторожу. Коли то въ самôй рѣчи курѣнь. то й сторôжа мабуть вôдъ насъ недалеко: може вже хто й затавъ ся въ травѣ.

Дивлячи ся въ тôмъ напрямѣ. де долягнула дымъ, и роззираючи на право й на лѣво околицю. ви поглядъ зупинивъ ся на одній точцѣ. Чи зъ причины вôддаленя, чи недостаточного денного свѣтла. здалось ѣй. що въ воздусѣ мигтять якiсь черты.

— У васъ. паннунцю. може лѣпшій очи. то й посмотрѣть. що то видно? — запытала слуга й показала напрямокъ. въ котрôмъ сама дивила ся.

— Дерево либонь... нѣ то не дерево.

— Якiйсь пôдмостокъ...

— А такъ... сторожôвня.

Дарка сплюнула зъ якоюсь вôдразою.

— Тьфу! нечиста сило! — сказала й почала протирати очи. — якесь лихо менѣ очи заснувало чи що. Въ степу выросла. а сторожôвнѣ не впôзнала.

Пôсля тои замѣтки она выймила зъ кишенѣ кусень полотняного шматка. зупинила коня. спустила списъ и сперши на землю. привязала шматокъ до зелѣза.

— Нехай оно собѣ хурчить надъ головою, — сказала жартливо. — на всякій случай. Кождый побачить и догадаєть ся. що ѣдемо сюды безъ хитрыхъ замѣрôвъ, бо не крыємо ся Паннунця въ степу не жили, то й не наютъ: а въ насъ такъ: вовка пускаєть ся поузъ, бо онъ не шкôдный, а чоловѣкови то иногдѣ кулькою явъ лобъ даютъ, оттакъ неразъ „за спасибô", хоць звычайне на ньому опрôчь ледачого самопалу й подертыхъ шараварôвъ нѣчого бôльше не буде... Нехай бы хоць коня взявъ

але и зъ того хôсна чортъ-ма; чоловѣкъ зваливъ ся въ траву, а кôнь почвалавъ, куды очи понесли, и неразъ попавъ ся въ иншй руки.

Дѣвчата напрямились до сторожôвнѣ й вели дальше почату розмову. Коли розлѣгъ ся голосъ сурмы,

— Ага! Постерегли насъ, — завважала Дарка.

Въ ту хвилю якась непевнôсть чи боязнь обгорнула обоихъ дѣвчатъ. Они не лякались цѣлотыждневои подорожи, середъ невыгодъ, не лякались нôчлѣгôвъ у чагôрахъ, коли саме бôля нихъ выли й блищали слѣпами вовки.

А одначе коли досягли мету своєи подорожи зôбравъ ихъ лякъ. На голосъ сурмы они мимохôтнымъ дрожаньемъ руки стягнули поводы. Конѣ звôльнили ходу, а дѣвчата позирали якимсь непевнымъ поглядомъ то на себе то на мѣсто, що выхиляло ся зъ ранньои мраки. Дарка пôдъ вплывомъ прикрого вражѣня перехрестила ся.

— Га, що буде, те буде! — сказала зъ резиґнацiєю — теперь уже не пора вертатись.

Тй слова немовь додали имъ вôдваги й они швидкимъ крокомъ подались на передъ. Що хвилѣ выходили у нихъ несподѣванки: далеко зъ по за ранньои мраки выхилявъ ся гôродъ зъ мурами, окопами, блискучими хрестами на церквахъ. Зъ боку мѣста на площи розхрещувались ломанй черты обоза, чорнѣли козацкй кошѣ й куренѣ, а зъ переду далеко въ степъ высували ся сторожевй паланки.

Наконець дѣвчата постерегли якусь темну точку, котра нѣбы выхиляла ся зъ травы и встромили въ неи свои погляды. Точка выдавала ся зъ далека непорушна.

— Се либонь вартовикъ? — запытала Мотря.

— Вартовикъ, — потвердила Дарка.

Digitized by Google

Они поѣхали проти сторожевого: вже радѝ були скѝнчити подорожь и якось успокоити ся.

Добачена точка порушила ся зъ нечевя й направилась до нихъ. Бувъ се вартовикъ изъ куреня. Єго кѝнь брѣвъ повысше черева въ травѣ, такъ що майже не було єго видко, и черезъ те здавало ся, що якась великаньска постать ишла проти нихъ по надъ степомъ. Коли зблизились до себе на пѝвъ гоней, тогдѣ омана зчезла.

Наразъ Дарка зупинила коня.

— Ой, паннунцю! — скрикнула зъ внутрѣшнымъ змѣшаньемъ.

— Що тобѣ?

— Бѝгме Таранець!..

Въ Мотринѝй головѣ сейчасъ мигнула гадка, що зъ такои стрѣчѣ можна мати якійсь хосенъ.

— Ѣдь же проти него .. тымъ лѣпше...

Мотря пустила Дарку на передъ, а сама стягнула коневи поводы.

Два конѣ, Таранцѣвъ и Дарчинъ, ишли проти себе въ однѝй лініи, зблизивши ся на кѝлька крокѝвъ станули наче вкопанѝ. Таранець нахмуривъ брови й смотрѣвъ, — пѝзнававъ и не вѣривъ своимъ очамъ.

— А тебе сюды яке лихо принесло? Була може на весѣлю на Лысѝй горѣ й на мечику тутъ приѣхала? Що тебе притащило?

Моторне завзятье Таранця змѣшало трохи дѣвчину.

— До гетьмана приѣхали, — выбульботѣла Дарка.

— А се-жь хто скрадаєть ся за тобою?

— Цить... навѣженый!

Таранець не дочувъ.

— Хто? — повторивъ.

— Панна... Кочубеѣвна...

Digitized by Google

Козакъ не мôгъ надивувати ся досыть.

— Отсе! по щожь вы такъ самî по степу волочитесь?

Дарка бачучи що козакъ такій байдужій на єи пріѣздъ, вôдповѣла нерадо:

— Се не моя рѣчь... отъ лучше заведи насъ до гетьмана, або дорогу покажи.

Таранець усмѣхнувъ ся двозначно и злосливо:

— До гетьмана? — повторивъ, — думаєшь либонь, що до гетьмана такъ легко дôстатись, якъ до Берка въ шинокъ?

— Менше зъ тымъ, але веди...

— Заведе васъ хтось иншій... я — покажу лишень дорогу.

Вôнъ звернувъ ся до дѣвчатъ:

— Но, козаки, маршь за мною!

Вôнъ поѣхавъ напередъ до куреня, а слѣдомъ за нимъ подали ся Дарка и Мотря, розмовляючи пôвъ-голосомъ.

Наслѣдкомъ тои розмовы було, що Дарка вôдокремилась вôдъ панны й пôдъѣхала до Таранця.

— Слухай-но, Иване... — почала.

— А що?

— Объ тôмъ, щó мы за козаки, не слѣдъ помѣжь людьми розголошувати. Козаки — та й годѣ! Бôльше людямъ знати не треба.

— Розголошувати не буду, — говоривъ зъ-прóвола Таранець дивлячи ся въ осмалене вѣтромъ але здорове и вродливе Дарчине обличье, — се не моє дѣло... Опроче пôсля завтра затрублять намъ у походъ, не буде коли розбалакувати.

Нечайно предметъ розмовы змѣнивъ ся и Таранець по хвили мовчаня запытавъ:

Digitized by Google

— А вы-жь, якъ? Тутъ лишитесь, чи зъ гетьманомъ?

— Звôдкôль менѣ знати? Якъ Богъ дасть. Я панны не покину.

Середъ розмовы они зблизились до куреня. Таранець сказавъ, ó що приѣзжимъ ходить, здавъ одвѣчальнôсть за молодыхъ козакôвъ на курѣнного, а самъ вернувъ ся до своєи сторожôвнѣ въ степу.

Зъ куреня по змѣнѣ сторóжѣ вôдведено козакôвъ у гетьманску канцелярію. Дѣвчата, повертаючи ся въ товариствѣ, неперебôрчивôмъ у словахъ, утратили вже перше вражѣнье тревоги й непевности. Та проте ихъ супокôйне, боязливе поведенье звертало на себе увагу тыхъ, котрѝ стрѣвались изъ ними й давало проводъ до рôзныхъ замѣтокъ.

— Що се за одни?

— Звôдкôля вырвавъ ихъ Таранець?

— Хто єго тамъ знаѓ? Козаки — та й годѣ, про гетьмана пытали.. певне прибули вôдъ Ляхôвъ.

Въ канцеляріи дѣвчата стрѣнулись изъ Орликомъ. Ся стрѣча була впрочôмъ неминуча. Орликъ пôзнавъ Мотрю зъ першого погляду, але не давъ пôзнати того по собѣ. Вôнъ вôдôславъ ихъ въ челядну кôмнату й велѣвъ дожидатись приказу гетьманового, а самъ занявъ ся звычайною роботою. Позавтрю рано вôйско выступало зъ Батурина въ походъ, — отже й роботы було чимало. Передъ выступомъ гетьманъ розписувавъ подрôбнѝ розпорядки остальнôй старшинѣ, наказному гетьманови й велѣвъ выготовити подрôбный звѣтъ для царя. Що пôвъ годины ходивъ Орликъ на гетьманскѝ покоѣ, вертавъ ся, сѣдавъ опять до роботы, але зъ єго мармурового обличя нѣчого не можна було вычитати анѣ догадати ся.

Digitized by Google

Здавало ся, що вонъ лише ходивъ, нѣ-про-що не думавъ и не говоривъ нѣ-объ-чомъ.

Вже зъ три годины сидѣли Мотря зъ Даркою въ челядномъ комнатѣ, позираючи на дверѣ, чи не ввойде хто й не покличе ихъ до гетьмана. Правда, показувало ся иногдѣ обличье Орлика байдуже, якъ завсѣгды, але его очи не звертались на нихъ; вонъ закликавъ сего або того, розмовлявъ и зникавъ. Теперь показавъ ся зновъ окинувъ поглядомъ комнату й зупинивъ очи на Мотрѣ й Дарцѣ.

— Се васъ привели зъ куреня?

— Насъ! — водповѣли одноголосно обѣ й подня-лись.

— До гетьмана, — сказавъ сухимъ голосомъ Орликъ.

Дѣвчата направились разомъ.

— По одному, — завважавъ грозно писарь.

Вонъ узявъ Мотрю за рукавъ и легко потягнувъ.

— Ты рушай, — а звертаючись до Дарки, сказавъ; — ты пождешь еще.

Серце въ Мотрѣ забилось неначе молоткомъ, але хвиля була рѣшуча: она выпрямилась, сперла руку на шабли й пойшла за Орликомъ розмѣрнымъ крокомъ.

— Якъ ему представити ся? Що повѣсти? Якъ вонъ мене привитае? чи впознае?

Ти пытаня мигомъ блыскавки одно по однѣмъ прокидали ся въ несупокойному умѣ дѣвчины, а водмовы на нихъ и вспокоѣня найти не могла. Орликъ ввѣвъ ѣи на гетьманскй покоѣ, отворивъ мовчки дверѣ, лишивъ ѣи й несказавши нѣ слова, зникъ тихо, якъ тѣнь. Мотря станула боля порога, позирала на середину богатого сальону гетьманскои палаты тревожнымъ окомъ и занѣмѣла на думцѣ: „що ему скажу?“ Серце въ неи коло-

Digitized by Google

тало ся сильными ударами, говорило, чуло щось, але она не могла порозумѣти таємного голосу власного серця. Тревога й непевнôсть бороли ся въ нѣй на перемѣну.

Дверѣ вôдчинились и зъ противного боку вказала ся величава постать гетьмана. Вôнъ ишовъ просто проти неи, легко та зручно зъ ледви замѣтнымъ усмѣхомъ лагôдности на устахъ. Узрѣвши єго, Мотря налякала ся власного вчинку, радо була-бъ вернулась, заховала ся-бъ десь пôдъ землею, до пекла, лишь бы не говорити зъ нимъ, не дивити ся въ тѝ єго смутнѝ задуманѝ очи, въ глубинѣ котрыхъ лежали здаєть ся якiсь роскôшнѝ, не здѣйстненѝ бажаня молодости, що наче русалки, надили й єи своимъ чаромъ. Не було коли втѣкати; въ тôй самôй хвили гетьманъ стоявъ уже передъ нею й вытягавъ руку на привѣтъ.

— Въ гостину до мене? Сама?

Голосъ єго дзвенѣвъ мягко, лагôдно. Дѣвчина тремтѣла, не можучи здобути ся на вôдмову и ледви змогла вылебонѣти:

— Сама...

Все те тревало одну хвилю. Гетьманъ завважавъ помѣшанье Мотрѣ.

— Ходи-жь близше... сядь... ты втомилась, моя горличко!

Мотря подавала ся тому голосови, якъ вужѣ звукамъ завороженого флєта. Вôнъ заколысувавъ єи якъ дитину, втихомирювавъ и розливавъ ся въ души якимись на пôвъ дочутными шептами, котрѝ обезсиляли єи наче чародѣйнѝ замовы.

Гетьманъ вѣвъ єи до канапы, не звертаючи нѣбы уваги на єи козацкiй убôръ, на острижене волосье, на осмалене лице й руки.

— Щожь тамъ дома чувати? — запытавъ.

Digitized by Google

Ся стрѣча зъ гетьманомъ, коротка але повна недосказаныхъ думокъ розмова здаеть ся вычерпала силы дѣвчины. За пытанье гетьманове она залила ся слѣзми.

Гетьманъ похиливъ ся до неи, обнявъ обоима руками ѣи голову й поцѣлувавъ.

— Не плачь же, моя донько, — сказавъ зъ спôвчутьемъ. — Що-жь то стало ся, що ты сюды нежданo прибула?

— Я втѣкла зъ дому... — вôдповѣла хлыпаючи, — не могла тамъ высидѣти; тяжко було... Батько-мати напирали, щобъ ишла за Чуйкевича... Здалось менѣ, що выйду за него, але впôсля я вывѣрила, що волю вôдъ него втѣкти на кôнець свѣта... волѣла теперь...

Гетьманъ утихомирювавъ розплаканого козака.

— Не плачь донько... у старого гетьмана найдешь молоде серце, котре тобѣ певно заступить Чуйкевича.

Та проте дѣвчина плакала ще ревнѣйше; чи силы ѣи вычерпали ся й ослабли нервы, чи може прикро було, що родичамъ тôлько болю завдала, чи соромъ лоточивъ ѣи, що кинула ся гетьманови въ обôймы, — досыть, що довго не могла втишити плачу. Гетьманъ не перерывавъ ѣй; вôнъ сидѣвъ побôчь, замысленый и понурый, а коли плачь дѣвчины почавъ униматись, запытавъ:

— Чи родичѣ не знають нѣчого про твôй выѣздъ? Не догадують ся нѣчого?

— Не знають.

Гетьманъ загадавъ ся опять.

Адже-жь ты не приѣхала одна? — запытавъ по хвили.

— Нѣ... зô мною ѥ Дарка.

— Слуга?

— Такъ... вѣрна менѣ, якъ песъ.

— Тымъ лѣпше. И лишишь ся въ мене? — пытавъ

Digitized by Google

дальше, позираючи на неи такимъ поглядомъ, наче другу половину пытаня: коли мене любишь, — зберѣгъ на днѣ душѣ.

Мотря вôдгадала недосказану часть пытаня й не смѣючи глянути на сидючого побôчь гетьмана, вôдповѣла рѣшучимъ голосомъ:

— Лишу ся.

— Добре, мôй хорошій козаче, — сказавъ зъ задоволеньемъ гетьманъ, — вôдведу тебе въ покоѣ, велю покликати Дарку... змѣните убôръ, вôдпочинете, а завтра поговоримо про остальне.

Digitized by Google

V.

Заходы коло помиреня.

Такимъ чиномъ Мотря найшла ся въ домѣ гетьмана. Коли передягла ся, вôдсвѣжила ся й выпочила, перше пытанье, яке завдала собѣ, було: по-що сюды приѣхала? Гетьманъ не приходивъ, мовь навмысне хотѣвъ лишити ѣй бôльше часу, щобы призадумала ся, розважила себе. Неприсутнôсть гетьмана майже радувала ѳи якось; коли бы прийшовъ, то не знала бы, якъ говорити до него, якъ дивити ся, що зъ собою дѣяти? Ѳго присутнôсть вôдняла бы у неи вôдвагу, силу. Въ самотѣ розбуджена уява наснувала ѣй тôлько мрѣй, котрî грали солодко, немовь побрязки радужныхъ русалокъ, насувала ѣй тôлько роскôшныхъ картинъ, наповняла серце таѳмною любовною роскôшью, — а при ньому думки й мрѣѣ утѣкали кудысь, а лише одно серце тѣпалось дальше.

Пытанье: по-що прийшла сюды, пекло ѳи якимсь таѳмнымъ огнемъ, котрый могла погасити одна вôдповѣдь. Въ родинному домѣ позираючи на безмежный степъ дѣвчина линула думкою, легкою й швидкою, якъ степовый вѣтеръ, въ Батуринъ и ажь тамъ, улелѣяна мрѣѳю, спочивала въ гетьмановыхъ обôймахъ, упоювала ся звукомъ ѳго бесѣды й не могла надивитись на те ѳго лице, повне енергîи, розуму, доброты, лагôдности, котрî то

Digitized by Google

прикметы, привязували ѳи до него. Она не входила глубше въ справу, щó за чутье заволодѣло ѳи душею; збудилось лишень у нѣй бажанье, задоволити те чутье, выповнити нимъ усе серце й житье, та вôддыхати роскôшно, пити чару повнои роскошѣ. Щобъ сповнити той замѣръ, була одна лишень дорога: поѣхати въ Батуринъ. Она всѣ свои силы й думки справила до тои цѣли, котра заволодѣла нею зовсѣмъ такъ, що въ ѳи душѣ черезъ якíйсь часъ нѣ-нá-що иншого не лишилась мѣсця.

Сповнивши замѣръ, она доконала ся, що не ввела въ дѣйстнôсть бажань и рôзноцвѣтныхъ мрѣй, котрí якъ метелики окружали ѳи на горищу жукôвского двора. Коротко кажучи, она стрѣла ся зъ житьемъ, котре годѣ було заповнити мрѣями, въ котрôмъ кождый крокъ мавъ вести до якоись цѣли. Вôдплыла вôдъ одного берега, а не доплыла ще до другого. Сидѣла задумана. Сплющивши очи, вкрыла лице въ долонѣ й вдивлялась у выкликану въ уявѣ постать гетьманову, щó стояла передъ нею. Вдивляла ся довго зъ тою роскôшью, зъ якою пестуѳмо ся зъ власною мрѣею; чула, що помалу складаѳть ся въ ѳи головѣ якась вôдповѣдь, що неяснí, розпрыслí мысли й мрѣѣ гуртують ся, лучать ся, ѳднають ся, набирають якоись выдатности, вбирають ся въ звѣстнí формы.

— Я люблю ѳго, — сказала сама до себе, — бо й чи-жь инакше посмѣла-бъ переступити сей порôгъ?

Такимъ робомъ сама черезъ себе найшла ся вôдмова, котра принесла ѣй полекшу.

Для своѳи любови Мотря вышукала дуже легко оправданье: адже-жь любила ѳго не лише за те, що бувъ гетьманомъ, що бувъ гарнымъ и образованымъ мужчиною, але и длятого, що въ ньому по разъ першій найшла щось, що ѳи саму пôдносило, вывысшало, чинило лучшою. Она не вмѣла назвати того щось, а одначе оно

Digitized by Google

заволодѣло нею, похилило ѣи серце до гетьмана и немовь приневолило до кроку, котрый учинила. Те щось було ѣго моральною высщостю, було свѣдомостю звѣстныхъ идей, звѣстныхъ цѣлей, котрѝ якъ свѣтло, якъ воздухъ стыкаючись изъ людьми, удѣляють ся имъ мимохоть. Люде почувають свѣжость воздуха, тепло соняшне, хочь не вглядають глубше, звѣдколь оно походить. Подъ такимъ вплывомъ була й Мотря.

Монастирь давъ ѣй крыхту освѣты, вкинувъ у ѣи душу колька лѣпшихъ, яснѣйшихъ, гарнѣйшихъ думокъ изъ тыхъ, котрѝ блукались помежи суспольностю и думки тѝ, наче сѣйне зерно въ ѣвангельскѣй притчѣ, впали на рольо врожайну й почали кольчитись. Зъ тыми кольцями въ душѣ она покинула монастирь, повернула ся въ рѣдный домъ и стрѣтила ся зъ буденнымъ брудным та простымъ, повнымъ интриѓъ, зависти, неохоты й дикихъ невгамованыхъ забагонъ житьемъ. Житье таке не подавало ѣй нѣчого, тымъ то й нѣчого дивного, що не могла зъ нимъ погодити ся.

Молодымъ кольцямъ недоставало воздуха й сонця — однымъ словомъ животворнои силы.

Въ гетьманѣ-жь она найшла чоловѣка, въ котрого була та сила, котрый бачивъ усю нѣчогость безцѣльного, дикого житя, якимъ жила Вкраина, шукавъ новыхъ дорогъ, на котрѝ можна було справити суворѝ силы власного народу, выхоснувати ихъ и вжити на щось лѣпшого. Въ такомъ станѣ, въ якомъ жила украиньска суспольность, представляла ся якъ сыра глина, зъ котрои ажь розумна рука може вылѣпити цеглу до будучои будовы. Правда, она не познала, бо до того за мало було въ неи доевѣду, але вогадала, що гетьманъ бажае рѣдну глину спожиткувати, що бажае вывѣсити якійсь стягъ, коло котрого могли бы громадити ся люде доброи волѣ. Дѣв-

*

Digitized by Google

чина почула ся часткою великои, хорошои й богатои землѣ, почула ся дитиною того суворого, але доброго й сердечного люду, котрого кожный выкористувавъ для своихъ цѣлей. И будила ся въ нѣй незвѣстна доси гордость, що она, дѣвчина хована въ степовой глуши, наче вовченя, думаѣ такъ само, якъ вонъ — гетьманъ.

Дивувало ѣи, що того чоловѣка, котрый бувъ гордостю й роскошю ѣи мрѣй, думки котрого водгадала, бажанье котрого потайно роздѣляла, не любили въ домѣ родичѣвъ; що въ очи подлещували ѣму, а по-за-очи кували проти него зрадливй пляны. Вытворивши собѣ понятье про народну цѣлость и ѣи потребу, вважала замахъ на гетьмана замахомъ на народну будучость и се роздѣляло ѣи ще большою пропастю водъ родичѣвъ, за те-жь наближало до гетьмана й посля довгои внутрѣшньои боротьбы ввело въ ѣго домъ.

Такъ поясняла собѣ Мотря те чутье, котре вперше заяснѣло ѣй въ Батуринѣ, а котрому на имя було: любовь.

У гетьмана те-жь були причины, ради котрыхъ не приходивъ до Мотрѣ. Смѣлый поступокъ дѣвчины призадумавъ ѣго, здивувавъ и зневоливъ до поважнои розваги. Вонъ представивъ ся ѣму якъ одна зъ тыхъ играшокъ долѣ, котрымъ подпадало усе ѣго житье, — часто доводилось ѣму нещастье, котре кончило ся щастьемъ и новымъ вывышеньемъ. Чимъ же закончить ся отся нова забавка, котру доля накинула ѣму на шию подъ видомъ гарнои й не рознодушнои для него дѣвчины? Такъ чи сякъ, а треба було якось изъ тыхъ новыхъ тенетъ вырватись.

Гетьманъ, до котрого залицяла ся не одна богата польска шляхтянка, котрый коли-бъ хотѣвъ, могъ бувъ найти сто жѣнокъ до выбору, чувъ ся зухвалою любовю

Digitized by Google

Мотрѣ до якоись степени звязаный. Дѣвчина, щó покинула дôмъ родинный, щó втѣкала зъ передъ престола вôдъ будучого мужа, выбраного не власнымъ серцемъ, але комбінаціями родичѣвъ, щó втѣкала въ дôмъ полюбленого чоловѣка, не выдавалась єму звычайною полетюхою. Й она бажала щастя, шукала єго, а разъ доконавши ся, що найшла єго, кинулась на слѣпо до него — й не вшукала ся. Рѣшилась на вчинокъ, котрый напятнують усѣ, але для неи не було иншого выбору. Бо й якимъ же ничимъ способомъ могла вôддатись пристрастно полюбленому чоловѣкови, коли родичѣ потайно ставили для него за плечима шибеницю?

Длячого-жь ся дѣвчина щó являєть ся передъ нимъ наче якій привидъ молодечихъ мрѣй, якъ разъ приходить сегодня въ передóдень походу, супроти близькои хвилѣ, въ котрôй вôнъ покладе на вагу долю рôдного краю й свою власну?

Коли зôставить Мотрю въ себе, то обурить Кочубея а вырушивши въ Польщу, лишить у краю собѣ ворога зъ розвязаными руками, котрый изъ жаждою вывысшеня получить зобиджену гордôсть. Що-жь теперь дѣяти? Вôдôслати єи до дому се значило-бъ выдати повôльнымъ мукамъ на поталу ту, для котрои любовь у єго серци змагалась не днями а годинами. Та коли-бъ єи й вôдôславъ, то однаково Кочубея не примиривъ бы; вôнъ прочувавъ, що зъ тымъ чоловѣкомъ доведеть ся єму такъ чи сякъ звести кроваву боротьбу въ будущинѣ. Замысленому гетьманови выдавъ ся сей останній доказъ обосѣчнымъ мечемъ. Вôнъ наваживъ задержати у себе Мотрю, але ще до походу взяти зъ нею слюбъ. Такимъ чиномъ вôнъ выступить супроти козацкои старшины якъ чоловѣкъ, котрый не хоче неславы анѣ кривды противника, а супроти противника мавъ певну оборону. Пôсля

Digitized by Google

довгои душевнои боротьбы, коли вже увесь плянъ бувъ готовый, гетьманъ увôйшовъ у покоѣ до Мотрѣ.

Ледви переступивъ порôгъ, а вже лице єго приняло иншій выразъ. Зудума й недавня турбота зникла кудысь, а ихъ мѣсце заняла звычайна въ поведеню зъ людьми середечна доброта й супокôй. Вôнъ лишивъ ся на самотѣ зъ дѣвчиною. Єго змѣшала трохи зухвалôсть смѣлого козака, котрый правда, вдягъ ся въ жѣночî сукнѣ, але за кару степъ выпаливъ вѣтромъ своє пятно на єго чолѣ й на лици. Оно не поганило молодого лиця, а навпаки придавало ѣй видъ здоровля, силы й енергіи.

Самотне те стрѣванье змѣшало ихъ на хвилю обохъ. Гетьманъ запанувавъ надъ собою скорше й перервавъ немилу хвилю байдужою розмовою.

— Выпочавъ уже, козаче? — запытавъ жартомъ.

— Майже вже.

— А бачь! По степу безкарно герцювати не можна.

Пôсля кôлькохъ байдужныхъ запытань гетьманъ змѣнивъ розмову.

— Скажи-жь менѣ, мôй зухвалый козаче, щó стало ся зъ Чуйкевичемъ? Треба намъ знати.

— Не знаю. Мавъ приѣхати въ Жуки..

— И... не приѣхавъ?

— Може... я не дôждалась.

Гетьманъ задумавъ ся й легко выбивавъ ногою тактъ объ помôстъ, не пôднимаючи закаблука.

— Мы дожидались єго въ Батуринѣ, — сказавъ, — мавъ разомъ зъ нами рушити въ походъ и нема доси.

Пôсля хвилѣ додавъ:

— Добре було-бъ, якъ бы приѣхавъ. Треба-бъ изъ нимъ поговорити й поставити ясно справу єго залицянь, уже скôнченыхъ, — додавъ изъ натискомъ

— Єму то все одно! — завважала Мотря.

Digitized by Google

— Звôдкôля-жь ты знаѣшь?

— Чула... ѣму шабля, кôнь, степъ а въ додатку кухоль ме у, лишь бы здоровый, стануть за все!

Характеристика була вѣрна й подобала ся гетьманови.

— Я не сподѣвавъ ся, — казавъ позираючи на Мотрю, гетьманъ, — що ты зважишь ся на такій крокъ, що покинешь родинный дôмъ; але коли вже рѣшила ся, то ѣсть лише одна дорога, щобы твою й мою честь зберегти незмазану, — а то, оженити ся зъ тобою.

Мотря мовчала.

— Щожь ты на те?

Мовчанка дѣвчины навела ѣго на гадку, що либонь утеча ѣи зъ дому мала характеръ охороны передъ силуваньемъ родичѣвъ — тогдѣ повиненъ бувъ поступити инакше.

Мотря пôднесла на него очи, щó блыщались вôдъ внутрѣшнього зворушеня.

— Щожь менѣ на те вôдповѣсти? — вôдмовила. — Адже-жь твоя, а не моя воля маѣ стати ся. Привело мене сюды сильнѣйше чутье, анѣжь бажанье оглядати Батуринъ; оно тягло въ сю сторону моѣ серце, — а де моѣ серце, тамъ и я бажала бы остатись...

Ся проста сповѣдь дѣвчины полонила гетьмана; вôнъ схиливъ ся до неи, взявъ за руку й поцѣлувавъ щиро.

— Добре, моя чорноока русалко, — зостанешь якъ жона гетьмана...

Сей рѣшучій высказъ наповнивъ ѣи трѣвогою.

— Ахъ Боже-жь ты мôй! Щó на те скаже батько — мати? Они не згодять ся нѣколи.

Сей выкликъ бувъ наслѣдкомъ свѣдóмости того, щó чула вôдъ родичѣвъ про становище Мазепы. Они ва-

Digitized by Google

жали єго ворогомъ своимъ и ворогомъ Украины — отже-жь якъ же-жь могли вôддати доброхôть въ руки ворога власну дитину?

— Напишу до нихъ и пôшлю пôсланця.

— Ихъ не пересвѣдчить нѣчого.

— Длячого-жь?

Черезъ хвилю Мотря вагувала ся, яку дати вôдповѣдь на послѣдный запытъ гетьмана; бояла ся вôдкрыти єму доразу свои домыслы. Окинула єго дослѣднымъ зоромъ.

— Не знаєшь? — запытала.

— Не знаю...

— Въ Жукахъ проти тебе тамъ щось недоброго куєть ся. Здаєть ся менѣ бодай... я на тôмъ не розумѣю ся.

Ся вѣстка не здивувала гетьмана. Вôнъ знавъ объ тôмъ, на що заносить ся въ Жукахъ, але мовчавъ и ждавъ догôднои поры, щобы вôдтакъ противдѣлати рѣшучо.

— Проти мене нехай собѣ ладять ружье... кого доведеть ся вдарити тымъ ружьемъ, залежить вôдъ Бога. Нехай лишень проти Вкраины не зводять руки, бо поки я гетьманомъ, зумѣю покарати кожну бунтарну руку.

Въ тыхъ словахъ дзвенѣла якась сила и погроза.

Мазепѣ не ходило зовсѣмъ о дозвôлъ Кочубея, але о те, щобы выступити якъ мога законно на злучай замотань, щó могли въ будущинѣ выпасти, тымъ бôльше, що выдавались єму неминучи.

Вôнъ написавъ до судьѣ власноручный листъ отсего змѣсту:

Digitized by Google

„Ясневельможный Судья, а милый панъ тестю! Справедливо, Ясневельможный Судья й тестю, старинні Римляне зъображали богиню Фортуну слѣпою, яко на-слѣпо роздаючу помѣжь людейщастье, не пôсля заслугъ и людского знаня, але пôсля припадку. Стало ся такъ и зъ домомъ моимъ убогимъ, що сонце, котре звычайно присвѣчує на высотѣ, само зôйшло зъ высокихъ небозводôвъ до вѣрного вамъ и зичливого слуги й брата, а тымъ даромъ Фортуны и сонцемъ єсть донька Ваша, Мотря, жона намъ вѣрна и мила. Выѣхавши на гулянье зô служебною дѣвчиною, заблудила въ степу, до дому дороги допытатись не могла, а слѣпа Фортуна завела єи до мене. Бачучи въ тôмъ выразный палець Божій, мы приняли зъ почестями вельми намъ милу доньку Вашу й за єи згодою, поняли єи за жону. Бувъ бы я про приѣздъ до Батурина Мотрѣ повѣдомивъ Вашу Ясновельможность черезъ гôнця, щобы серце родительске успокоити, але вôдложивъ те, щобы одночасно и другу вѣдомôсть переслати, що Ваші журбы й непокоѣ ззъ-за зникненя доньки, зъ невѣдомости про єи долю плывучі, закôнчили ся успѣхомъ и щастьемъ зовсѣмъ Вамъ вѣрного и приязного слуги и брата.

„Теперь, коли доля й приказъ Єго Величество велять вырушити въ Польщу Ляхамъ на помôчь, повѣдомляю Васъ, Ясневельможный Судья, брате й тестю, що мила Вамъ донька, а намъ жона въ тôмъ нашôмъ походѣ до Ляхôвъ товаришити намъ буде, роздѣляючи неудачѣ, невыгоды й славу нашу, просячи Васъ и Бога о благословенье на дорогу житя й подорожь далеку, а за щасливымъ поворотомъ о дозвôлъ упасти до нôгъ Вашихъ“.

За тымъ наступили звычайні въ такихъ разахъ высказы чемностей и адорацій.

Того самого дня, коли выславъ зъ листомъ гôнця

Digitized by Google

въ Жуки, гетьманъ велѣвъ покликати свого сповѣдника о. Василія й узявъ слюбъ изъ Мотрею.

Несподѣванка ся вчинила бо́льшій вплывъ на гетьмана, анѣжь зъ першу ему здавало ся. Женщина не принесла ему нѣякихъ змѣнъ въ домѣ, але выкликала великі змѣны въ его думкахъ, успособленяхъ и замѣрахъ. Неразъ снували ся на его дворѣ женщины, надили его усмѣхами въ сю чи въ иншу сторону, та найчастѣйше ко́нчилось усе перелетнымъ залицяньемъ и гетьманъ зостававъ знову одинъ; думкамъ и плянамъ его не ставало якогось заокругленя й цѣлости, якоись рѣшучости. Во́нъ вагувавъ ся разъ-у-разъ, якъ тарѣлки введені въ рухъ и не знавъ рѣшучо, въ котру сторону похилити ся. Ро́вновагу ту й рѣшуче́сть принесла ему Мотря, бо разомъ изъ нею заблысла въ его головѣ честолюбна гадка выконати те, чого старый Хмель доконати не мо́гъ: здобути для себе княжу корону й утворити зъ Украины самосто́йну державу. Одначе теперь не була дого́дна пора наново призадумувати ся надъ тымъ пляномъ, коли въ дома всмѣхала ся до него усмѣхомъ щастя молода жѣнка.

Обозъ стоявъ готовый до походу; одначе минавъ день одинъ, другій, третій, — а гетьманъ не выдававъ жадного приказу. Во́йско нетерпеливило ся, але правдивои причины тои проволоки не знавъ нѣхто бо́льше кромѣ Орлика. Орликъ тежь лише одинъ умѣвъ пояснити ту проволоку гудячимъ якъ чмелѣ козакамъ. Однымъ говоривъ, що гетьманъ дожидаѣть ся ще го́нцѣвъ зъ Приказу, другимъ, що ще не выданѣ розпорядки лишаючимъ ся полкамъ. За ко́лька день усе вже мало бути готове.

На другій день по слюбѣ прибувъ у Батуринъ Чуйкевичъ и ждавъ на гетьманскѣ приказы; але гетьманъ

не квапивъ ся зъ выдачою приказôвъ, а Чуйкевичь не приходивъ на послухъ до гетьмана.

Наконець дождались походу. Вечеромъ генеральный осавула велѣвъ ударити въ бубонъ и перечитавъ середъ обоза гетьманскій приказъ на завтра рано.

Гетьманъ умысне вôдкладавъ похôдъ; вôнъ дожидавъ ся листу вôдъ Кочубея й нового царского приказу. Потребувавъ рѣшучихъ вѣдомостей, щобы одвѣтно до того мôгъ орудувати собою й вôйскомъ. Вôнъ чувъ, що стоить на проломѣ, надъ якоюсь пропастю, отже бажавъ якогось выясненя, якоись указки, котра була-бъ для него товчкомъ и заохотою. Вôдъ Кочубея не дочекавъ ся нѣякои вôдповѣди; гôнець вернувъ ся безъ письма.

Коли дали объ тôмъ знати гетьманови, подумавъ собѣ:

— Дурна кровь татарска! Гнѣваєть ся й дае пôзнати свôй гнѣвъ, отже й нѣчого менѣ бôльшь не треба, знаю, що робити! Коли-бъ бувъ написавъ менѣ солодкій листъ, я вагувавъ-сь бы, щó чинити, — вѣрити чи нѣ?... а може й повѣривъ бы! Теперь дорога отверта... такъ, знаю, чого тримати ся!... Кажу лишень Орликови написати про все звѣтъ до Єго Величества... нехай знае, зъ якого жерела поплывуть доносы Кочубея.

Гадка ся выдалась ему довôднымъ захистомъ, щобъ затанти правдивѣ замѣры.

— Тымъ лѣпше, — думавъ дальше, — теперь коли знаю, щó по моѣмъ вôдъѣздѣ дѣяти ся буде, и якъ проти того дѣлати, можу ѣхати спокôйно.

Пôсля тои уваги выдавъ приказъ до походу. Лишало ся залагодити ще одну справу: Чуйкевичь нетерпеливо ждавъ на гетьманскѣ приказы. Треба було выяснити ему змѣну, яка зайшла, й усмирити чутье заздрости, коли справдѣ було яке. Пôсля того, щó казала Мотря,

Digitized by Google

козацке серце Чуйкевича выдавало ся свобо́дне во́дъ заздрости.

По́сля выѣзду зъ Батурина Чуйкевичь стрѣвъ ся зъ будучимъ своимъ дружбою й приятелемъ Чечелемъ, сердюцкимъ полковникомъ, котрый шепнувъ ему объ то́мъ, на-що заносить ся.

— Собаче, въ тебе щастье до бабъ, — завважавъ ему при кухлю.

— А́бо що?

— Щастье та й годѣ! Куды не повернешь ся, — бабы за тобою!

Чуйкевичь покрутивъ вуса.

— Бодай такъ псы траву ѣли!

Чечѣль доскулявъ ему.

— А правда! Бувъ ты въ Переяславѣ, тамъ зловили тебе бабы й давай женити; вскочивъ у Жуки, и тамъ тебе прихопили; приѣхавъ у Батуринъ — и тутъ втрапивъ на весѣлье!

— Чие весѣлье?

— А гетьманове...

Чуйкевичевѝ великѝ, совинѝ очи вылѣзли на верхъ.

— Якого гетьмана?

— Якого? Певно не польского... анѣ польного, анѣ коронного, але гетьмана обохъ Украинъ, Єго милости Ивана Мазепы.. зъ Мотрею...

Сотникъ перебивъ ему.

— Що ты пленичишь? Мотря либонъ въ Искры...

— Еге, либонь... — завважавъ Чечѣль жартуючи, — а она якъ разъ у Батуринѣ!

Ся вѣстка такъ здивувала Чуйкевича, що вынявъ зъ рота люльку й позирávъ непевнымъ поглядомъ на Чечѣля.

Digitized by Google

— Ажь сюды ѣи принесло! — сказавъ, — отсе тобѣ козакъ-душа!

— Принесло! Гетьманъ уже потайно и слюбъ узявъ... Тôльки-жь про те анѣ пôвъ слова нѣкому...

Здивованье сотника росло й змагало ся мовчаньемъ.

— Ну, вгадай же ты, бра, — сказавъ серіозно, — що въ бабскому серци кипить!

Вôдтакъ зробивъ байдужій рухъ рукою й додавъ:

— Баба зъ воза, конямъ лекше! Менѣ до стоту такъ жѣнка потрѣбна, якъ и смерть.

— Щожь будешь робити? — пытавъ Чечѣль.

— А що-жь бы! Въ монастирь не пôйду и въ ченцѣ не пострижусь... У мене жѣнка — ось що!... — и вдаривъ рукою по шабли. — Зъ сею хиба тогдѣ розбйду ся, якъ чортъ душу возьме.

— Зъ гетьманомъ бачивъ ся?

Чечѣль бувъ цѣкавый, якъ Чуйкевичь прийме тй сходины.

— Нѣ, але мушу.. люди йдуть, — то й я дома сидѣти не хочу. Нехай щось зô мною робить

Вôнъ не довго дожидавъ ся гетьманского зазыву, бо ледви обозному вôйску выбубнено про похôдъ, а Чуйкевича покликали на гетьманскй покоѣ. Гетьманъ принявъ его незвычайне солодко.

— Доперва сегодня дали менѣ знати, що вôдъ кôлькохъ день ты въ Батуринѣ й що хотѣвъ зô мною бачити ся. Вже тôлько разôвъ я гнѣвавъ ся на того ледащо Орлика: завсѣгды пôдъ вымôвкою, що я занятый, не допускаѣ до мене людей.. Скôнчить ся тымъ, що мушу просити иншого писаря...

Чуйкевичь слухавъ спокôйно нарѣкань гетьмановыхъ, котрй мали одначе лагôдный акцентъ.

— Нехай-бы вже низину притримувавъ, — то ще

Digitized by Google

пôвъ бѣды, бо то часто лѣзе, Богъ-зна' чого.. але старшина... неразъ я казавъ ѳму: для нихъ приступъ до мене завсѣгды вôльный...

Останнѝ слова гетьманъ вымовивъ зъ натискомъ. Сотникъ рôсъ якъ на дрôжджахъ, що й ѳго гетьманъ зачисляѳ до старшины.

— Я хотѣвъ просити Вашу Ясневельможнôсть, — сказавъ сотникъ несмѣло, — щобы придѣлили мене до рядôвъ и де Ваша воля, казали йти...

— Пане Чуйкевичь, — говоривъ гетьманъ солодкимъ голосомъ, — для такого хороброго лицаря, якъ твоя милость, завсѣгды мѣсце при гетьманѣ найдеть ся... я вже думавъ объ тôмъ...

Сею обѣтницею гетьманъ ѳбезоруживъ противника й наконець успособивъ для себе якъ найприхильнѣйше.

— Скажи-жь менѣ, пане Чуйкевичь.. — зачавъ зъ намысломъ, — я чувъ, ты бувъ у Жукахъ... щó тамъ дѣеть ся?

Не давши однакожь сотникови вôдповѣсти, говоривъ дальше:

— Я пôславъ гôнця... писавъ листъ... а доси не надôйшла вôдповѣдь... Журить мене се дуже, що не дôждавши ся ѳи, буду мусѣвъ выступити въ похôдъ... ну, й Мотря непокоить ся, що нема вѣстей вôдъ родичѣвъ...

Вымовляючи поволи и въ розмысломъ тѝ слова, гетьманъ скоса дививъ ся на Чуйкевича й помѣчавъ, яке вражѣнье выкличуть на ньому, але бачивъ, що вôдбиваютъ ся вôдъ него байдужно, якъ тихѝ хвилѣ вôдъ берега. На лици сотника не було гнѣву, зворушеня, заздрости.

Гетьманъ пригадавъ собѣ вдатнѝ помѣтки Мотрѣ.

— Въ Жукахъ я бувъ, — сказавъ трохи заклопотаный сотникъ, — тамъ ще нѣчого не знали объ тôмъ, щó стало ся зъ Мотрею.

Digitized by Google

— Теперь уже знають .. вже певно вспокоили ся. Справдѣ, — говоривъ дальше гетьманъ, надаючи своимъ словамъ тонъ здивованя — треба-жь було такого случаю, щобы дѣвчина заблудила въ степу й по довгій блуканинѣ наконецъ прибула сюды... Отъ, дивно неразъ людска доля складаѣть ся! Мала зостати твоею жоною, а зостала — моею!

Гетьманъ говоривъ такъ, немовь Чуйкевичь знавъ про все.

— Прошу Вашои Ясневельможности, и добре стало ся! Я з козакъ, бурлака, а козакови жѣнка на-що?

Гетьманъ зручно выкориставъ сей высказъ.

— Правду кажешь, пане Чуйкевичь.. для такого хороброго козака, якъ ты, жѣнка завсѣгды найдеть ся... Теперь, поки ты ще молодый, водважный, смѣлый, поки душа кипить бажаньемъ славы, не на жѣнку, а на славу працювати треба .. Для такого, якъ ты, пане Чуйкевичь, завсѣгды буде й при менѣ добра нагода до славы й карієры...

Сотникъ на знакъ подяки поклонивъ ся низько гетьманови.

— Я думавъ саме про тебе... якъ разъ въ пору приходишь... Знаю, що Лизогубъ не буде могъ теперь повнити обовязковъ, а на его мѣсце, на ґенерального осавулу нѣкого лѣпшого водъ тебе я не могъ бы найти...

Слова гетьмановѣ гладили честолюбного козака по душѣ такъ приязно, що не смѣвъ водозвати ся, щобы не зопсувати роскошного вражѣня.

— Отже годишь ся?

— Ясневельможный гетьмане! служити тобѣ бажаю щиро й вѣчно.

Гетьманъ легко кивнувъ головою на знакъ, що его словамъ вѣрить.

Digitized by Google

— Завтра передъ походомъ звелю оголосити въ вôйску, що урядъ ґенерального осавулы повнити-ме Чуйкевичь.

Сотникъ уколысаный почестю й добротою гетьмана вôдбйшовъ увесь щасливый, забувши про Мотрю.

Уже не було нѣякихъ иншихъ перешкодъ, котрî могли похôдъ зупинити. Положенье выяснило ся; Кочубей занявъ таємне, неприязне станoвище, котрымъ навѣрно пôчне хôснувати ся пôсля того, якъ гетьманъ выступить зъ Украины, а Чуйкевичь хочь и вôдтрученый Мотрею, пôйшовъ за обѣцянкою ласки, якъ собака за ковбасою. Для него женщина була нѣчимъ, а властиво цѣнивъ ѳи по козацки — тôлько, кôлько вартує паша для голодного коня.

Похôдъ Мазепы въ Польщу мавъ для гетьмана велике значѣнье, бо мôгъ ѳму устелити сю або иншу дорогу въ будучости. Рѣшеня не можна було довше вôдкладати. Часъ и обставины спонукували; въ гетьманщинѣ приготовляла ся внутрѣшна буря, котра, якъ хмара громы, несла за собою непевну розвязку; а царь Петро мôгъ леда день протерти очи й доглянути, що правда, слова гетьмановî йдуть у парѣ зъ думкою Ѳго величества, але ихъ замысли й дѣла розходять ся, якъ бѣгуны землѣ.

Опроче-жь ново принятый титулъ гетьмана обохъ Украинъ дразнивъ Польщу а Россіи не подобавъ ся. Коли гетьманъ змагає, якъ слѣдъ було думати, до повного злитя Украины зъ Россіѳю, тогдѣ намоги, зазначенî въ титулѣ, непокоили Польщу, бо выявляли змаганя й права до другои половины Украины, до земель правобôчь Днѣпра.

Россіи новый титулъ гетьмана такожь не припавъ до вподобы, бо коли-бъ Мазепа зумѣвъ перетягнути лѣвобережну Вкраину до Польщѣ, то молода Петрова дер-

Digitized by Google

жава мала бы саме пôдъ бокомъ неприятеля, зъ котрымъ належало-бъ числитись. Однымъ словомъ такъ чи сякъ новый титулъ гетьмана укрывавъ якúсь аспірації, котрí обомъ сусѣдамъ не подобали ся. Очевидно було, що гетьманъ не зупинить ся на однôмъ титулѣ, що пôйде дальше. Але куды й якъ? того нѣхто не вмѣвъ догадати ся. Таку непевнôсть положеня треба було чимъ скорше выяснити.

Бути може, що царь, котрый не смѣвъ нападати гетьмана въ его краю, знаючи, що вôйско ему прихильне, выславъ его въ Польщу, щобы розпôзнати полишеный нимъ майданъ, зôткнути Мазепу зъ противниками й коли въ него в справдѣ зрадливí намѣры, приспѣшити ихъ выявокъ. Така думка зродила ся въ головѣ царя не безъ причины. Способлючи ся до новои боротьбы зъ Карломъ XII., хотѣвъ знати заздалегôдь, и на певно, яку участь въ тôй боротьбѣ може мати Украина, бо бувъ певный, що коли Мазепа плекає намѣръ вôдôрвати ся, то маючи свобôднí руки й поле до дѣланя въ Польщи, порозумѣєть ся зъ Польщею або зô Шведами; а коли ихъ не має, тогдѣ на случай новои вôйны, на Мазепѣ й на Вкраинѣ можна буде опертись, якъ на скалѣ.

Гетьманъ обохъ Украинъ и его політичный розумъ були выставленí на пробу.

Digitized by Google

VI.

Пôдъ Бѣлою-Церквою.

Похôдъ Ивана Мазепы въ Польщу на чолѣ знатнои части вôйска не здивувавъ анѣ не заинтересувавъ нѣкого на Вкраинѣ, и всѣ вважали те природною появою. Надто привыкли козаки чубити ся зъ Ляхами, щобы могли дивувати ся, що гетьманъ забажавъ славы. Але нѣхто навѣть не догадувавъ ся, бачучи рухъ вôйсковыхъ масъ, що Мазепа граѳ політичну партію зъ Петромъ зъ тою рôзницею, що рука Петрова, котра выконувала рухи на шахôвници, була видна, а гетьмановои руки нѣхто нѣколи не доглянувъ.

Яка же була дѣйстна цѣль того переходу гетьмана зъ одного берега Днѣпра на другій?

Заключивши зъ Россіею альтштрадскій союзъ, Августъ II. зажадавъ вôдъ Петра помочи проти Палѣя. Дрôбна се, але замѣтна подѣя свѣдчить найлѣпше, яка безсильна була вже Польща. Смѣливый той ватажко, щô признававъ лише про око надъ собою начальство малоруского гетьмана, не признававъ такожь и мавъ нѣза-що начальство Польщѣ, безустанно пôднимавъ до протесту проти лядского гнету украиньскій людъ, въ котрого не стало терпцю выносити й на дальше на своѳму хребтѣ почутье побоѣвъ, кривдъ и зневаги батькôвскои вѣры.

Digitized by Google

Треба-жь було Ляхамъ ворохобного лицаря приборкати або позбути ся.

Але Петрови було на руку мати въ Польщи оружье, завсѣгды готове роздути пожаръ у сусѣда, и выкористувати клопотъ и неладъ, отже й не дуже квапивъ ся розправити ся по своєму зъ Палѣємъ. Та сповняючи принятй зобовязаня, треба було розправити ся, або те-жь ждати, поки не выяснить ся якось положенье. Царь не вдкрывъ вповнѣ Мазепѣ потайныхъ своихъ плянвъ, бо либонь боявъ ся, щобы межи ватажкомъ а гетьманомъ не прийшло до змовы, але выправивъ єго въ Польщу зъ выразнымъ приказомъ пдпомагати Августа II. проти партіи Лѣщиньского. Въ тй цѣли Мазепа мавъ розтаборити ся неподалѣкъ Бѣлои-Церкви й ждати одвѣтнои хвилѣ.

Не треба було бути глубокимъ политикомъ, абы порозумѣти, що де нема неприятелѣвъ, то тамъ и боротьбы не може бути. Якъ-разъ таке було становище що-до вднесинъ двохъ королѣвскихъ партій на Вкраинѣ правобережнй. Зовсѣмъ несподѣвано станувъ Мазепа проти Палѣя, Польщѣ та Шведвъ выставленый такимъ чиномъ на покусу выбирати собѣ таку дорогу, котру вважавъ бы найодвѣтнѣйшою. Петро выславши Мазепу зъ не дуже великою частью вйска, громадивъ на єго задахъ армію й наче выжидавъ першого кроку гетьманового. Выбръ бувъ не абы якій и положенье трудне. Мазепа мгъ получити ся зъ Палѣємъ и за прикладомъ Хмельницкого устелити собѣ дорогу хочь-бы й до Варшавы, або задумавши стати ся самостйнымъ и выбити ся зъ-пдъ Петровои опѣки, мгъ получити ся зй Шведами або зъ Ляхами.

Мазепа порозумѣвъ становище й постановивъ переговорювати зъ Палѣємъ, котрый яко тайный самозванець

*

Digitized by Google

до гетьманства, хитро крутивъ ся межи Петромъ и Мазепою, задобрювати єго й прихиляти до себе, щобы змылити зорке око Петрове.

Зразъ по розтаборенню навязавъ гетьманъ приязнї зносины зъ Палѣємъ, та не менше такожъ приязнї зъ генераломъ Брандтомъ, щó стоявъ у Бѣлôй-Церквѣ. Бувъ се сторонникъ Сасôвъ и засѣдавъ ся на хвастôвского ватажка. Тымчасомъ кождый дѣлавъ на свою руку й выглядавъ догôдныи поры, щобы згнобити або зрадити противника. Гетьманъ не щадивъ Брандтови обѣцянокъ, але въ рѣшучôй хвили вôдступавъ завсѣгды, оправдуючи ся тымъ, що не маѣ выразныхъ приказôвъ вôдъ царя, котрї були ёму святї, якъ слова Євангелія. Палѣєви-жь обѣцювавъ помôчь проти Ляхôвъ, але бувъ гадки, що лѣпше здержати ся зъ зачѣпными кроками, а вже якъ бити, то такъ, щобы болѣло, а не выглядало на забавку.

Такій бувъ станъ рѣчей, а тымчасомъ Палѣй мешкавъ собѣ спокôйно въ Хвастовѣ, бенкетувавъ и тихо остривъ шаблю не знати на чию голову.

Гетьманъ помѣчавъ єго рухи зъ-далека. Чечѣль, щó бувъ правою рукою Мазепы, давъ ёму знати що недалеко Хвастова на Сорочому бродѣ Палѣй маѣ хутôръ и пасѣку и доѣзджаѣ туды часто.

— Чого доѣзджаѣ? — пытавъ гетьманъ.

— Не вывѣдавъ єще.

— Ты не цѣкавый, пане Чечѣль, — сказавъ гетьманъ нѣбы докоромъ, — може тамъ проти насъ кують ся змовы .. треба бы гладко довѣдати ся.

— Якъ-разъ выбираю ся, — вôдповѣвъ Чечѣль.

— Добери-жь собѣ лишень справныхъ товаришѣвъ, щобы не зрадивъ ся, зъ чимъ приѣзджаѣшь.

— Єсть на те способъ.

— Безъ сумнѣву.

Digitized by Google

До хутора на Сорочому бродѣ було трохи не три милѣ вôдъ обоза.

Чечѣль выбравъ ся ранкомъ, а до помочи взявъ собѣ Таранця. Щобы одначе не звертати на себе уваги, а своимъ поставамъ надати якъ мога выглядъ бурлакуючихъ по краю гайдамакôвъ, они перебрались оба. Чечѣль убравъ ся въ старый, пôрваный, пошарпаный та полатаный кармазиновый жупанъ, мабуть здобутый колись на якôмсь кармазинѣ, а сегодня сумне свѣдоцтво змѣнчивости долѣ. Вôнъ носивъ слѣды довгихъ мандрôвокъ по лѣсахъ, нôчлѣгôвъ у травѣ и дотыканя засмоленыхъ рукъ. Чечѣль надягъ жупанъ на полатану сорочку й пôдпоясавъ ся старымъ знищенымъ черчемъ*). Таранець выглядавъ еще лѣпше: въ него не було зовсѣмъ жупана, лише на чорну якъ земля, мочену въ смолѣ сорочку накинувъ щось похоже на кирею**) и черкеску. Блакитнѣ колись вылоги вôдъ рукавôвъ полинялѣ, затовщенѣ и пошарпанѣ розвѣвали ся за легкимъ подыхомъ вѣтру въ стряпки. Сподень у него не було, а лишень грубѣ конопляни шаравары полатанѣ й засмаранѣ; подекуды крôзь надбанѣ черезъ лѣснѣ вандрôвки дѣры свѣтило голе, брудне й осмалене тѣло. Шаравары були въ долинѣ стягненѣ въ збирки, обвязанѣ шнуркомъ до ноги и впущенѣ въ жовту холяву, що тямила еще часы шляхотскои бундюжности, а теперь пôдшитои чорнымъ колись, а сегодня рудымъ и твердымъ юхтомъ. Оба козаки выглядали якъ гольтѣпаки; а що бояли ся, абы ихъ не сцапавъ хто изъ хоругвы Брандта и не завѣвъ у замокъ, то поѣхали на Сорочій брôдъ лѣсными й степовыми дорôжками.

---

*) поясомъ. **) плащь.

Digitized by Google

Наближаючись до Хвастова, они зъѣхали нарочно зъ дороги й поѣхали степомъ. По пôвгодиннôй безъ мала ѣздѣ наткнулись на кусень лѣса, котрый довгою полосою тягнувъ ся здовжь обширнои долины, высуненои въ степъ гадюкою й порослои лѣсомъ.

Козаки роззирали ся й шукали дороги.

— Е! — сказавъ прицмокуючи Таранець, — бѣсова вѣра, нѣгде анѣ стежки, анѣ дорбжки.

— Объѣхати... — докинувъ Чечѣль.

— Объѣхати! легко сказати... — махнувъ Таранець рукою на право й на лѣво, — то зъ чотири гонѣ буде! На якого-жь бѣса конѣ мучити?

Зновъ вдивили ся оба въ яръ. Въ однôмъ мѣсци вôнъ выдававъ ся имъ трохи вузшій и зарослый вôльшиною.

— Мѣркую, — говоривъ помалу Чечѣлѣвъ товаришь, — чи не перебратись бы намъ сею вôльшиною на другій бôкъ?

— Або не потопити-бъ коней?

— И правда... де вôльшина росте, тамъ часто чортъ сидить!...

— Прийдеть ся объѣхати, — заключивъ Чечѣль.

— Прийдеть ся... але... яръ такій великій; не може бути, щобы не було въ нѣмъ анѣ одного хутора... либонь таки 6!

При тыхъ словахъ Таранець звернувъ поглядъ на верхи лѣсôвъ; те саме вчинивъ Чечѣль и оба вдивляли ся такъ пильно, наче шукали чогось.

— Нема нѣчого, — завважавъ Тарануха.

Они вдивляли ся, щобы побачити хочь слѣды дыму, котрый мôгъ бы ихъ навести на людску оселю; але слѣду не дошукали ся. Мали вже ѣхати дальше краємъ

Digitized by Google

лѣса, коли зъ далека зъ лѣснои гущавины гомо̂нъ занѣсъ до нихъ ледви дочутный гавко̂тъ собаки.

— Ага! — закликавъ на радощахъ Таранець, — туды й дорога; ѣдьмо!

Поѣхали ще трохи краѣмъ лѣса, придивляючи ся пильно, чи не доглянуть де якои стежки або слѣду товарины.

Попавши на рѣдшу лѣщину, они въѣхали въ лѣсъ и лѣсомъ спускали ся въ глубину байрака. До по̂вдня було вже недалеко. Въѣздъ у лѣсъ привѣвъ ихъ въ невымовну роско̂шь; холодъ, свѣжо̂сть, лѣсовѝ пахощѣ все те якось любо дразнило змыслы, ослабленѝ по̂дъ ко̂лькагодиннымъ вплывомъ палючого сонця, во̂дъ котрого не могли втекти въ степу.

Разъ у-разъ они зъѣзджали зъ мало похилои горы, не знаючи на певно, куды ѣдуть, але знаючи добре, що голосъ собаки заведе ихъ въ оселю, замешкану людьми. Ѣхали такъ довго, а тымчасомъ анѣ не було видко хутора, анѣ слѣду людскои оселѣ; навѣть голосъ собаки, що ихъ заманила сюда, выдавъ ся имъ якійсь баламутный и зрадливый тымъ бо̂льше, що лише разъ давъ ся чути й по̂йшовъ наче по̂дъ воду.

— Прийдеть ся намъ либонь вертатись... — завважавъ Чечѣль.

— Або заѣхати такъ, що й самъ чортъ за чуприну не вытягне.

Коли дубова галузка во̂двинула ся й ударила Тарапуху по ухахъ такъ сильно, що ажь шапка зъ головы злетѣла. Во̂нъ зупинивъ коня, вынявъ зо̂ стремени ратище й почавъ по̂дносити списомъ шапку. Чечѣль дививъ ся кро̂зь лѣсный чаго̂рникъ.

Якесь сьяѣво почало мерехтѣти.

— Свѣтло мигтить... — сказавъ.

Digitized by Google

Таранець пôднявъ шапку, засунувъ на голову й глянувъ передъ себе.

— А мигтить... — повторивъ, — або выѣзджаємо зъ лѣса, або въѣдемо на яку велику поляну.

Дерева рѣдли, соняшне свѣтло мигтѣло що-разъ яснѣйше, и небавомъ передъ ними почала зарисовувати ся простора може на пôвъ версты поляна.

— Ось и хутôръ, — сказавъ радôстно Тарануха.

Чечѣль ѣдучи роззиравъ ся по полянѣ.

— Та й ще якій! А коноплѣ, бачишь? — звернувъ ся до Таранця, — чоловѣкъ сховаєть ся... Тутъ цѣле хозяйство — и гречка цвѣте! а якій запахъ!

Оба козаки рознимали рота та вдыхали повными грудьми запашный воздухъ лѣснои поляны. Коли пôдъѣзджали близше, ихъ здивованье росло; зъ поза деревъ выхиляли ся будынки, плоты, бѣла хата, а дальше обведеный тиномъ садъ.

— И садъ и пасѣка, чого душѣ треба.

Чуйный песъ, почувши шелестъ у корчахъ, стревоживъ гавкотомъ увесь хутôръ. Бувъ се той самъ голосъ, що Тарануха почувъ на степу.

— Бреши бреши! — кликавъ до него жартливо, — а таки ты самъ насъ завѣвъ сюды.

— Гей слухайно, Таранець! Чи не попали мы якъразъ на Палѣєвый хутôръ, га?

— Бôгме, що оно такъ и єсть мабуть!

— А правда?

— Правда... небавки дôзнаємо ся.

Гавкôтъ собаки лунавъ сотымъ вôдгомономъ по лѣсѣ, по полянѣ.

— А се же що? — закликавъ знечевя Чечѣль, дивлючи ся на коноплѣ.

Digitized by Google

Сей выкликъ бувъ приводомъ, що й Таранець собѣ звернувъ поглядъ у той бо̂къ.

Коноплѣ почали выразно гойдати ся, якъ вода, колыхана вечо̂рнымъ вѣтромъ, а зъ по̂дъ ихъ лаго̂днои хвилѣ помежи воло̂тками плоскобнныхъ та матѣрныхъ конопель выхиляло ся мовь изъ воды ясно-русе лице русалки. Она показалась и зникла, бѣгла лишень за нею зворушена хвиля конопель. Русалка знова выхилила ся, знова зникла — а Чечѣль и Таранець стояли й придивляли ся то̂й появѣ.

— Отсе диво! — закликавъ Тарануха.

По хвили мовчанки Чечѣль во̂дповѣвъ:

— Дѣвчина.. але-жь бо й гарна тобѣ збытошниця, ото разъ гарна!

Въ ту саму хвилю далеко при хуторно̂й хатѣ вказавъ ся дѣдъ и оба ѣздцѣ повернули коней въ той бо̂къ.

Дѣдъ стоявъ на розѣ хаты, дививъ ся дослѣднымъ зоромъ на Чечѣля й Таранця, що́ наближали ся во̂льнымъ крокомъ, але зъ мѣсця не рушавъ ся. Покашлювавъ лишень во̂дъ часу до часу и немовь той кашель бувъ полученый зъ деякою натугою, схилявъ за кождымъ кашляньемъ голову до землѣ. Довге бѣле не стрижене волосье на головѣ окружало мовь вѣнкомъ лысый чубъ, звивало ся въ легки̂ кучерѣ и сплывало ему по раменахъ на бѣлу та чисту конопляну сорочку. Сива чи радше бѣла борода, жвави̂ очи, румяне свѣже лице, свѣдчили, що дѣдъ зберѣгъ еще силу й енергію. Коло него все було охарно, чисто, опрятно, знати було достатокъ та споко̂й.

Чечѣль и Таранець ѣдучи обмѣнювали ся помѣтками.

— Славный дѣдъ, — казавъ Таранець, — ладнои доховавъ ся бороды.

— Та й вѣку гарного доживъ...

— Видко хлѣба ему не бракувало.

Digitized by Google

Напослѣдокъ доѣхали до хаты й поклонили ся дѣдови шапками.

— Дай Боже здоровля!

— Дай Боже й вамъ.

— Дайте, дѣду, водицѣ напити ся, — сказавъ Чечѣль, — змучили ся, ѣдучи степомъ опôвдня.

Дѣдъ увôйшовъ у сѣни й по хвили выйшовъ изъ глинянымъ дзбанкомъ въ руцѣ зъ водою. Чечѣль и Таранець пили по черзѣ, хвалили воду, дякували, повторяли питье, а дѣдъ лише договорювавъ: пийте на здоровлье. Коли перестали пити, запытавъ у нихъ дѣдъ:

— А вы, козаки, звôдкôль?

— Не тутешнî, — вôдказавъ Чечѣль не доповѣдаючи умысне, щобы втягнути дѣда въ розмову й зацѣкавити.

— Певне зъ того боку? — запытавъ по хвили дѣдъ.

— Зъ того...

Дѣдъ иззиравъ ся якось пôдозрѣло на ихъ обстрянанî уборы.

— То нѣбы зъ тогобôчнымъ гетьманомъ сюды приѣхали?

— Еге!

Розмова не могла якось навязати ся.

— На вôйну прийшли, чи якъ? — зновъ пытавъ дѣдъ.

— На вôйну... тамъ говорили, що зъ Ляхами будемо бити ся, а коли прийшли, — чортъ маѳ зъ кимъ бити ся...

— А у васъ лѣпше? — запытавъ зновъ дѣдъ.

— Якій тамъ чортъ лѣпше? — сидимо въ кошахъ та въ паланкахъ наче хомяки. Тôльки й усього, що ѣсти дають, а бити ся нема зъ кимъ.

Digitized by Google

По хвили мовчаня дѣдъ озвавъ ся опять:

— А що-жь вы, паны, козаки, по огонь приѣхали чи що, що такъ и зъ коней не злазите?

— Коли можна то, й радѝ.

— Коли ласка, прошу. Чи зъ далека, чи зъ близька ѣдете, завсѣгды выпочити треба, але може й посилити ся.

Чечѣль и Таранець злѣзли зъ коней.

— И конятъ розпопружте й сѣделця поздѐймайте та й поводы, — нехай попасуть ся. Хвалити Бога, пашѣ не бракує, а шкоды не вдѣють.

— Ну, коли такъ, то Богъ заплать, дѣдусю, — сказавъ Таранець и оба взялись розкульбачувати конѣ.

— Вы може й ѣсти хочете? — запытавъ роздобрѣлый дѣдъ.

— Зъ голоду не згинемо, якъ не дасте, а якъ дасте, то вѐдъ миски не втечемо.

— Чому не поживити добрыхъ людей! — завважавъ сентенціонально дѣдъ.

Въ ту хвилю вѐдчинили ся дверѣ вѐдъ сѣней, а на порозѣ вказала ся стара, поморщена баба, спираючи ся на костурѣ й кашляючи.

Дѣдъ повернувъ ся до неи.

— Богъ намъ гостей послявъ, — сказавъ.

— Коли прислявъ, треба приймати. Хлѣба, славити Бога, у насъ доволѣ.

Всѣ увѐйшли въ свѣтлицю, сѣли на лавцѣ коло стола, почали розмовляти, а баба покашлюючи заходила ся коло печѣ. Дѣдъ звернувъ ся до неи:

— А де-жь Ксенька?

Почувши те имя, Чечѣль змѣркувавъ, що дѣдъ и баба не мешкають самѝ, а на знакъ задоволеня и щобы

Digitized by Google

звернути на те увагу Таранухи, трутивъ его лôктемъ. Козаки порозумѣли ся та й слухали, щó вôдкаже баба.

— Пôшла воробцѣ зъ конопель зганяти, бо тѝ шкôдники геть сѣмя выпьють.

Вôдповѣдь ся не вдоволила видко дѣда.

— Здалась бы й тутъ.

— Прибѣжить лишь не видко.

Вôдтакъ звернувъ ся до Чечеля, щó сидѣвъ близше.

— А васъ куды Господь провадить?

— Куды-жь маѥ провадити? Въ обозѣ сидимо, а иногдѣ й вырываѥмо ся, абы роздивити ся по краю. Такъ и теперь поѣхали оттакъ собѣ, а Господь до васъ привѣвъ.

— Роздивляѥте ся по краю? — запытавъ дѣдъ.

— Роздивляѥмо ся. Хто знаѥ, може оно якъ разъ пригодить ся Адже-жь завсѣгды безъ роботы не будемо сидѣти.

— А вы-жь якои роботы шукаѥте? — пôдхопивъ дѣдъ.

— Такои, щобы можна шаблею махати, а кожный разъ, якъ махнешь, то щобъ не даремне, — абы хочь одна ляцка голова злетѣла!

Дѣдъ задоволеный почавъ смѣяти ся, вôдтакъ вôдъ смѣху перейшовъ у кашель. Коли кашель перейшовъ, дѣдъ запытавъ зновъ:

— То нѣбы вы службы шукаѥте, чи якъ?

— Славити Бога, держимо ся ще нашого гетьмана, але хто знаѥ, щó буде; сегодня той, завтра другiй, а якъ другiй попадеть ся такiй, що дасть роботу, то скажемо старому, бувай здоровъ, а въ нового на службу станемо.

— Ой-ой-ой! абы чого доброго, — говоривъ зъ деякимъ задоволеньемъ дѣдъ, — а робота найдеть ся. И

Digitized by Google

въ насъ щось нарôдъ гуде, хто знае, щó зъ того гудѣня буде!

Чечѣль хотѣвъ перейти на инчу тему розмовы, щобы бодай довѣдати ся, куды завѣвъ ихъ припадокъ.

— Що тамъ буде, те буде, дѣду, а вы тутъ собѣ сидите на сѣмъ хуторѣ якъ у Бога за дверми.

— Мушу сидѣти, лѣта не тî; поки бувъ молодый, то не сидѣвъ.

— А се-жь вашь хутôръ?

— Боже борони, — нашого... полковника.

— Палѣя?

— Палѣя... Сорочій брôдъ, — знаєте може?

— Знати не знаємо, — вôдповѣвъ Чечѣль, — але чути чули. Го-го, хто про него не чувъ?

— Того бы гетьманомъ зробити, — докинувъ Таранець, — тодѣ мы певно по куреняхъ не сидѣли бъ, люльокъ не курили бъ и въ шашки не грали бъ зъ лежнѣвъ.

Дѣдъ запалявъ ся.

— Потрѣвайте... Богъ дасть, буде робота.

— Поганî теперь часы! — завважавъ Чечѣль, — нема вôйны та й годѣ! Ще тутъ у васъ свобода, щó хочешь, те й роби, а погуляти єсть куды, — а у насъ? Сидимо въ куреняхъ, якъ бабы за куделями...

— Гетьманъ вашь певне сюды не даремне прийшовъ, не на гулянье? — пытавъ дѣдъ.

Мѣжь тымъ баба внесла двоґарцовый глиняный дабанокъ меду й поставила середъ стола, а передъ кожнымъ изъ бесѣдникôвъ глиняный кухоль. Дѣдъ наливъ, цокнули ся кухлями й почали пити, балакаючи чи радше продовжаючи почату розмову.

Чечѣль звернувъ ся до дѣда.

— Позвольте, ваша милость, — сказавъ зъ пôдбор-

Digitized by Google

ною й прислужливою чемнôстю, — коли гостите насъ и перепиваєте мёдъ, то годить ся знати, якъ пошанувати господаря й господиню

— Люди мене называють дёдомъ Мовчаномъ а бабу Мовчанихою, то й вы такъ называйте.

Козаки збрехали й свои назвища. Чечёль прозвавъ ся Семеномъ Полуботкомъ, а Таранець Мухою.

Вôдтакъ вела ся дальше перервана розмова.

— Бачите, дёду, — говоривъ Чечёль, — у насъ рôзно говорять: кажуть, що царь пôславъ нашого гетьмана на помôчь нёбы Палёєви, абы швидше Ляхôвъ подужати.

— А по-що-жь тихо сидить? — перервавъ дёдъ.

— Хто ихъ знає; ждуть може якои вёстки зъ Приказу... Звёстно вамъ, у насъ кроку зробити не можна, якъ не велять и не позволять.

Дёдъ Мовчанъ покивавъ головою.

— У насъ лёпше: въ кого сила, — той панъ.

— То до васъ лёпше пристати, — завважавъ Чечёль.

— Але будемо мы либонь — озвавъ ся Таранець, — Ляхôвъ разомъ скубсти, бо щось нашь гетьманъ изъ вашимъ полковникомъ дуже теперь за панъ-братъ живуть...

— Оно не даромъ... щось они выдумають...

— О, выдумають!... — закликавъ Чечёль и нежданo урвавъ рёчь.

Изъ поляны долётавъ у свётлицю черезъ одчинёй дверё якійсь голосъ, дзвенючій срёбломъ, наче голосъ жайворонка.

— Ось и Ксенька вертаєть ся, — завважала баба Мовчаниха.

— Еге! — потвердивъ дёдъ, — она безъ пёсни анё не дыхне.

Digitized by Google

Тымъ часомъ розмова перервала ся нѣбы мимохôть и сидюча при столѣ громадка наслухувала дзвôнкій, простый але любый голосъ дѣвочій:

Не хили ся яворино
Ой ще-жь бо ты зелененька;
Не жури ся дѣвчинонько,
Ой ще-жь бо ты молоденька...

— То ваша донька? — запытавъ Чечѣль.

— Нѣ, сирота... Палѣй каже ѳи ховати

— А чому-жь не ховаѳ въ себе?

Дѣдъ видно не хотѣвъ дати яснои вôдповѣди.

— Хто ѳго знаѳ... се не моѳ дѣло... я самъ у него сиджу на хуторѣ зъ ласки; бжôлъ пильную.

Оксана була одною зъ тыхъ дѣвчатъ, що ихъ смѣло можна взяти за русалокъ, — бѣлоруса, струнка, статна, зъ поставы наче выточена, профiлю лагôдного, зъ карыми очима й бровами чорными. Волосье въ неи сплѣтало ся въ двѣ косѣ й звивало ся надъ чоломъ, а зъ боку було затыкане кôлькома дрôбными блакитными чашечками цвитучого льну. Зъ пôдъ бѣлои конопляноi сорочки, пазуха й полики котроi були вышитî одною лiнiѳю червоныхъ хрестикôвъ, зарысовували ся лагôдно заокругленî груди, а лице, руки й усю гнучку поставу намѣчала та несвѣдома краса й понада, въ котру лишень мати-природа призодобити зъумѣѳ На першiй поглядъ дѣвчина выглядала якъ перебрана панянка; але ѳи рухи, голосъ, мова, постава вôддыхала такою природностiю, що всѣ пôдозрѣня зникали.

— Не могли дôждати ся тебе... а тутъ якъ разъ Богъ гостей прислявъ.

Оксана ледви перелетнымъ поглядомъ окинула молодцѣвъ, котрыхъ очи заблысли на ѳи видъ.

— Воробцѣ вôдганяла, — вôдповѣла дѣдови.

Digitized by Google

— Ну и щожь?

— Застромила теперь на тычцѣ страхополоха й вернула ся. Може перестануть сѣдати.

Вхôдъ Оксаны й розмова зъ нею бабы Мовчанихи перервали розпочату балачку сидючихъ за столомъ. Дѣдъ помѣркувавши, що козаки одинъ по другôмъ по черзѣ надто часто позирають на Ксеньку, заходивъ ся втягнути ихъ назадъ у розмову.

— Що насъ тамъ воробцѣ обходити мають? — сказавъ, — тутъ є щось лѣпшого лузати, анѣжь коноплѣ.

Дѣдъ пôдпивши собѣ трошки, розбалакавъ ся.

— Вашь гетьманъ певно сюды не за-для играшки прийшовъ, нашь такожь набирає людей, ну, а не на тежь, абы на нихъ дивити ся. Ось лишь не видко, якъ зачнемо Ляхôвъ перѣщити, якъ було за старого Хмеля.

Та отвертôсть не подобала ся бабѣ.

— Кому тутъ перѣщити, — сказала, смотрючи въ пѣчь до казана зъ галушками, — отъ языкомъ, дѣду, лишень перѣщишь та й годѣ! Ледви сувати ногами може, а ще єму кровь ляцка пахне. Понюхавъ замолоду й забути не може.

— Пильнуй, бабо, галушокъ, не твоє дѣло... А готовî вже?

— Готовî

— Ну, то сыпъ.

Баба накрыла скатерткою конець стола, зняла зъ полицѣ миску, на припѣчку поставила, высыпала галушки й подала на стôлъ.

— Ну, а перчику, бабо, не даси?

— Паньска губа у тебе, дѣду, — сказала невдоволена.

Зъ сими словами вôдôйшла въ кутъ, отворила бодню, нахилила ся й шукала тамъ чогось. Вôдтакъ вы-

Digitized by Google

тягла малесеньку фляшечку, въ котрій бувъ товченый перець, насыпала собѣ на долоню порошку, а зъ долонѣ брала по пущцѣ й носыпала галушки.

— Ще, бабо, ще, — договорювавъ дѣдъ.

— Буде, буде! — кликала незадоволена, — перець не жито, що въ поли росте.

Ксенька зъ бабою выйшли зъ хаты й посѣдали на приспѣ, а Чечѣль, Таранець та дѣдъ заѣдали галушки, розмовляючи дальше на ту саму тему.

Вже сонце добре похилило ся до заходу, коли гостѣ зъ хутора половили конѣ й почали кульбачити.

— Мы забалакали ся, — сказавъ Чечѣль, дивлячи ся на сонце, — а то вже й до дому пора.

— Зъ вами й балакать мило, козаки...

Таранець скориставъ зъ дѣдовои похвалы.

— Отъ коли дѣдъ привѣтный, — завважавъ, — то вдруге запрошуѣ.

— Чому не запросити, приѣзджайте. Побалакаю зъ людьми зовсѣмъ любо, а тымъ бôльше, коли живеть ся зъ далека вôдъ людей.

— Ну, Бôгъ заплать за запросины, — приѣдемо.

Дѣдъ провѣвъ ихъ ажь на дорôжку. Козаки поѣхали вольнымъ крокомъ, а за ними плыла срѣбноголоса пѣсня Ксеньки, розливала ся по лѣсѣ й гинула межи яворами й дубами.

Небавомъ пôсля того бувъ уже гетьманъ докладно повѣдомленый объ тôмъ, на-що въ Хвастовѣ заносить ся. Частый Палѣвъ приѣздъ на Сорочій брôдъ такъ довго зацѣкавлювавъ ѣго, поки не дôзнавъ ся, що тамъ ѣ для него понада въ видѣ бѣлорусои дѣвчины. Ѣму було доволѣ знати, що Палѣй ѣздить до дѣвчины, але тй вôдносины не цѣкавили ѣго, тымъ то й выясненье полишивъ злучаѣви.

Digitized by Google

Не турбувавъ ся такожь вѣдомостю, що Палѣй порозумѣваєть ся зъ симъ або зъ тымъ; по-перше, що єго те все не дотыкало, а по-друге знавъ, що такій зносины могти-ме перервати въ одній хвили. Вдержувавъ длятого й на дальше приязній вôдносины зъ Палѣємъ на всякій выпадокъ.

Поляки розумѣли ту справу инакше й на рухи Палѣя мали бачнѣйшу увагу. Именно непокоивъ ся тымъ ґенералъ Брандтъ, щобы хвастôвскій полковникъ не захопивъ єму Бѣлои Церкви. Вôнъ вдавъ ся о помôчь до Мазепы. Гетьманъ, якъ звычайно, вымовивъ ся тымъ, що не має рѣшучого приказу й черезъ те не може починати зачѣпній кроки на власну одвѣчальнôсть.

— Але що вы собѣ зъ нимъ рады дати не можете, — сказавъ наконець неначе трохи заинтересованый.

— Якъ? коли-бъ було зъ кимъ, то знавъ бы, щó робити, але зъ сотнею ѣздцѣвъ щó зроблю?

— Штукою, пане ґенерале, баранôвъ товчуть, — сказавъ гетьманъ нѣбы жартуючи.

— Правда, можна-бъ и штукою.

Мазепа незамѣтно пôддававъ єму плянъ.

— Палѣй трохи не черезъ третій день на Сорочій брôдъ ѣздить и вертаєть ся — говоривъ немовь самъ про себе.

— Вертаєть ся, гмъ... — повторивъ у думцѣ ґенералъ, — а мôгъ бы одначе не вернути... попробую...

Гадка ся по подобала ся єму. Схопити Палѣя було бы не абы якимъ дѣломъ. Въ той спосôбъ — думавъ ґенералъ, — мôгъ бы за однымъ махомъ вôдсѣкти голову выростаючôй гидрѣ новыхъ бунтôвъ, запахъ котрыхъ чути було въ воздусѣ по всѣй Украинѣ, а такій „подвигъ“ мôгъ отворити честолюбному ґенералови поле до Каменця, команда въ котрôмъ була не абы якою почестю.

Digitized by Google

Хоча про-око здавало ся, що на́-щось заносить ся, що робить ся де́-що, то въ дѣйстности выглядало те все лишень наче тяжкі́, повольні́ поворушеня малыхъ плотиць и карасикóвъ, що кидали ся на днѣ болотяного ставища. Ті́, що кермували політикою, сидѣли тихо, нѣбы дожидали ся догóднои до дѣланя хвилѣ. Царь Петро й король шведскій Карло XII. мимо заключеного мира способили ся до новои боротьбы, до новыхъ перемогъ; Августъ II. та Станиславъ такожь були ладні́ до взаимнои напасти й обороны. Сидѣвъ и гетьманъ украиньскій спокóйно, снуючи свои пляны й не займаючи нѣкого; навпаки́-жь братавъ ся зъ усѣма́, єднавъ собѣ приятелѣвъ, до чого мавъ вроджені́ способности. На Палѣя вóнъ наущавъ Брандта, а самъ зъ хвастóвскимъ ватажкомъ братавъ ся й перепивавъ, вóдвѣдуючи єго въ осели, або приймаючи въ себе зъ ознаками чести й приязни. Вóнъ не хотѣвъ зражати єго й вóдхиляти вóдъ себе, знаючи, що вóдверненый разъ, не повернувъ бы легко.

Вертаючи верхи зъ навѣдки лише въ товариствѣ Чечеля й кóлькохъ джурóвъ, що́ тягли ся по заду, гетьманъ шепнувъ значущо въ ухо Палѣєви, котрый вóдпроваджувавъ єго.

— А не мавъ єще гостей у себе?

Палѣй не вдобаривъ зъ-разу.

— Якихъ?

— Зъ Бѣлои Церкви... Сердешне жалувавъ ся на тебе Брандтъ.

— А я на него жалую ся. Обридли менѣ якъ редька ті́ короленята! Чи-жь то давно, якъ оттакъ зъ божои ласки напавъ на мене нечайне, увесь доробокъ спаливъ, людей помордувавъ... Поборюсь и я зъ ними въ поли...

— Поки-жь до того прийде, ты бережись. Можуть засѣсти ся на тебе и сцапати якъ лисицю.

*

Digitized by Google

Ся замѣтка здивувала Палѣя.

— Де сцапають? Не выѣзджаю нѣгде...

— На хуторѣ тебе прихоплять...

Они попращались и кожный поѣхавъ у свбй ббкъ. Гетьманска дружина правцювала до обоза, а гетьманъ навернувъ у напрямѣ до Сорочого броду. Гетьманова осторога выдалась ему цѣнною й полковникъ призадумавъ ся.

Правда, объ тбмъ що вбнъ ѣздить на Сорочій брбдъ, знали одни домашнй, — а одначе ся вѣстка дбйшла до гетьмана й певне не в тайною для Брандта. Треба буде, — думавъ собѣ, — й вбдвѣдины на якійсь часъ занехати й дѣдови наказати, щобъ мавъ ся на увазѣ. Стереженого Богъ стереже.

Зъ тою думкою въѣхавъ на хуторну поляну. Ще може було якихъ двѣ годинѣ до заходу сонця, а въ долинѣ панувала свѣжбсть и сутѣнь. Сонце свѣтило на степу, золотило вершечки лѣсбвъ, передирало ся золотыми полосами промѣжь листье й вѣти деревъ, а надъ поляною знимавъ ся легкій вечѣрній туманъ и сѣдала роса.

Песъ пбзнавши знакомого ѣздця, скавулѣвъ при стремени, лестивъ ся, смотрѣвъ у гору ему въ очи, забѣгавъ попередъ коня, гавкавъ радбстно, вертавъ ся назадъ и вилявъ хвостомъ; видко чувъ у нѣмъ господаря й пана. Такъ привѣвъ его ажь передъ порбгъ хаты. Постерѣгши зъ далека Палѣя, всѣ трое — дѣдъ, баба й Ксенька, — встали зъ приспы и поступили проти ѣдучого кбльканацять крокбвъ. Палѣй припинивъ коня, привитавъ ихъ звычайнымъ привѣтомъ и збскочивъ зъ сѣдла.

Дѣдъ, баба й Ксенька цѣлували его по черзѣ въ руку. Его поглядъ зупинивъ ся на русбй головцѣ дѣвчины.

— Що-жь ты тутъ поробляешь?

Digitized by Google

— А що-жь? — вôдповѣла дзвôнкимъ та веселымъ голосомъ — господарю... дѣдови й бабѣ помагаю.

— Помагаѳ, — сказала баба хрипучимъ голосомъ, — ѣсти варить, курей годуѳ, воробцѣ зъ конопель зганяѳ.

— Господаруй, господаруй, доньке, — сказавъ изъ якоюсь мягкôстю въ голосѣ й на знакъ задоволеня поклавъ на голову дѣвчины руку.

Ксенька взяла ѳго руку, зблизила до губъ и поцѣлувала.

— А коли-жь мене возьмете до мѣста? — запытала.

— Нудно тобѣ тутечки?

— Нѣ... але я ще мѣста не бачила... Чую, то сей, то той бувъ у Бѣлôй Церквѣ, въ Паволочи або й дальше, дива розказуѳ, а я якъ сорока въ лѣсѣ выросла, не знаю, щó за свѣтъ за лѣсомъ...

— Потрѣвай, донько... дасть Богъ Покровы дождати ся, заберу тебе до Хвастова... а на ярмарку самъ изъ тобою поѣду.

Дѣвчина зрадѣла й зновъ поцѣлувала Палѣя въ руку. На ѳго лици засьяло черезъ хвилю якесь мягке та нѣжне радôстне чутье, похоже на любовь, котре старець постаравъ ся въ собѣ здушити. Абы затерти те чутье, щó выдобувало ся зъ глубины завмерлого серця, вôнъ мовь умысне звернувъ ся до дѣда Мовчана

— А що-жь у тебе дѣду чути?

— Добре, пане... муха роить ся...

Палѣй кивнувъ до него головою.

— Тобѣ лише муха въ головѣ сидить! — сказавъ зъ вôдтѣнкомъ нетерпеливости въ голосѣ, — на хутôръ нѣхто не навѣдуваѳ ся?

— Хто-жь бы...

Digitized by Google

Въ ту саму мить пригадавъ собѣ нежданy а таку милу знаємôсть изъ двома козаками.

— Заблукало ся разъ двохъ якихсь оôбрванцѣвъ...

— Що за одни?

— Тѝ... вôдъ Мазепы... Гольтѣпаки такѝ, а не въ обиду вамъ навѣть безштаньки, але добрѝ людцѣ та й вамъ прихильнѝ...

— Тамтѝ нѣчого, але щобы тутъ хто вôдъ Ляхôвъ не пôднюхувавъ, — уважай но.

Глянувъ на небо — сонця вже не було видко, а єго останнѝ червонѝ та широкѝ промѣня передирали ся якъ стрѣлы черезъ листье й галузье. Полковникъ выхопивъ ся поквапно на коня.

— Треба ѣхати — сказавъ и попращавъ ся зъ усѣма.

Уже мавъ ѣхати, коли дѣдъ Мовчанъ зупинивъ єго.

— Меду та й воску багацько вже назбирало ся, — сказавъ, — треба бы те спродати.

— А продай.

— Кому?

— Отъ пытаєшь, якъ коли-бъ не знавъ! — вôдповѣвъ нетерпеливо, — може хто зъ Паволочи трапить ся або й нашъ арендарь.

По тыхъ словахъ єще разъ кинувъ головою й поѣхавъ пôдтюпцемъ дорôжкою, що вела зъ хутора

Въ кôлька день пôсля того дѣдъ пôдрѣзувавъ у пасѣцѣ щѣльники, баба зъ Оксаною брали коноплѣ, коли Сѣрко зачавъ заѣло гавкати на тревогу.

— А подивись лишень, — скàзала баба до Ксеньки, — чого вôнъ гавкає; въ тебе очи лѣпшѝ.

Ксенька вдивляла ся въ ту сторону, звôдки долѣтало гавканье, але не бачила нѣкого.

Digitized by Google

— Нѣкого не видко... може заяця присочивъ та й бреше.

— О, заяця, якъ разъ. Нѣбы-жь то на заяця такъ песъ уѣдае? То хтось чужій.

Ксенька глянула вдруге. Саме на краю поляны помежи чагôрникомъ показала ся якась постать верхи.

— Хтось ѣде, — сказала пôвголосомъ.

Ѣздець зарисувавъ ся що-разъ выразнѣйше. Ксенька всмѣхнула ся й сплюнула.

— Тьфу! отсе! — сказала — жидова погана ѣде!

Рôвночасно зъ тымъ выкликомъ въѣхавъ на поляну жидъ на худоребрôй шкапѣ безъ сѣдла, замѣсть котрого перекиненый бувъ черезъ костистый хребетъ мѣшокъ. Жидъ збивъ шапку назадъ ажь на ковнѣрь майже, такъ що дашокъ схилявъ ся середъ тѣмени на затовщену брудно-половои краски ярмулку. Довгî, хитро закручснî пейсы спадали єму сливе ажь на плечѣ, а легкій вѣтрець изъ поляны вôдвѣвавъ ихъ на задъ и порушавъ полами халата нѣбы крылами. Жидъ сидѣвъ на кони, мовь боявъ ся притулити ся до него й высунувъ на передъ бороду й лице, а быстрымъ поглядомъ пересмотрювавъ усѣ куты, хитра єго постава, вкрыта смѣшкуватымъ убраньемъ, выкликала здивованье и смѣхъ у Ксеньки.

Зблизивши ся до жѣнокъ, жидъ привитавъ ихъ якъ звычайно, злѣзъ изъ коня й почавъ вôдсапувати.

— Хто выгадавъ коня до ѣзды та й того кія, що то піфъ-пафъ та й нема, — бодай єго Панъ-Бôгъ любивъ.

Баба не звертала на жида уваги.

— А ты-жь чого на кони ѣздишь? — запытала Ксенька.

Digitized by Google

— Ну, якъ то чого? А собаки, Боже борони? Дурный я позволяти, абы менѣ псы лыдки скубали? Волю на кони ѣздити.

Ксенька всмѣхнула ся злосливо.

— Може ты й самопалъ у коморѣ ховаешь за-для обороны передъ псами?

Жидъ жахнувъ ся на споминъ убійчои зброи.

— На що то? Хто то вымысливъ? И давнѣйше люде воювали... и нашѝ жидки, слава Богу, воювали такъ, що ажь ай-вай! та що то була за вôйна? Чи то такъ якъ теперь, що то пафъ — тай вже є? Давнѣйше собѣ зъ цурпалка камѣнчики кидали однѝ на другихъ... то була собѣ забавка, коли хочете: сто разôвъ чоловѣкъ крутивъ и кидавъ, а разъ графивъ; ну, а якъ графивъ, то такожь не забивъ..

Жидъ бачучи, що не звертає на себе бабинои уваги, звернувъ ся просто до неи зъ мовою.

— Баба Мовчаниха навѣть не подивить ся на мене... нѣбы не пôзнає.

— Хто васъ тамъ розпôзнає — вôдповѣла нерадо, — вы всѣ однымъ миромъ мазанѝ.

— Я-жь вашь сусѣдъ, Сруль, орендарь.

— Не бачу, — вôдповѣла на те байдужно. А вы-жь за чимъ приѣхали?

— Якъ то за чимъ? Адже-жь я що року у васъ вôскъ и мѣдъ купую — й теперь куплю.

— Коли за дѣломъ, то йди-жь собѣ до дѣда.

— А де-жь єго шукати? Вашь хутôръ, хвалити Бога, великій.

— Де-жь має бути? Абô коло обôйстя, або въ пасѣцѣ.

Жидъ справивъ ся до хаты.

— А собаки тамъ є?

Digitized by Google

— Отъ, що єму въ головѣ! — вырвало ся Ксенцѣ. — Нема, Сѣрко при насъ.

Сруль пôдôбравъ халатъ и притримуючи одною рукою полы, а другою ведучи коня за повôдъ, поплѣвъ ся до хаты.

Дѣда заставъ у пасѣцѣ. Привитали ся.

— Я видѣвъ ся зъ бабою, казала менѣ, що въ васъ є вôскъ на продажъ.

— Є, — вôдказавъ дѣдъ, — ходѣть у темникъ, покажу.

Передъ дѣдомъ була липова колода, уставлена на низенькôмъ пеньку; дѣдъ сидѣвъ при нѣй на варстатѣ й довбавъ стояка, розмовляючи.

— Ну, якъ же я вôскъ побачу, коли вы собѣ цюкаєте та й цюкаєте?

— Пожди... ще кôлька разôвъ долотомъ оберну та й пôйдемо.

— А багацько буде?

— Пудôвъ зъ пять.

— Пять? торôкъ ледви три було. А мѣдъ є?

— И мѣдъ є.

— Багато?

— Зъ пôвтора бочки буде.

Сруль цмокнувъ и напередъ обчисливъ баришѣ. Тымъ часомъ дѣдъ скôнчивъ довбанье, поклавъ долото й сокиру на полицю, взявъ костуръ, що нимъ пôдпиравъ ся й сказавъ до жида:

— Теперки ходѣмо въ темникъ.

Пôйшли. Дѣдъ почувъ, що за нимъ щось шелестить, — оглянувъ ся: на повôдѣ за Срулемъ тягъ ся конище.

— А ты-жь по-що єго тащишь?

— Якъ-то по-що?

Digitized by Google

— Привяжи до галузы та й годѣ; будешь за собою водити, якъ мѣхоноша-кобзаря по ярмарку.

Жидъ прикинувъ ся покôрнымъ.

— Розумно, дѣду, кажете, чому не послухати? Вы знаєте мене, слава Богу, не вôдъ нинѣ та й знаєте, що я розумныхъ людей слухаю завсѣгды.

— Ну, нема що розмазувати, — завважавъ нетерпеливо дѣдъ, — привяжи коня та й ходѣмъ.

Темникъ бувъ оподалеки вôдъ хаты. Вôйшовши въ середину, дѣдъ показавъ Срулеви вôскъ, вôдтакъ мѣдъ, а жидъ трѣбувавъ, нюхавъ, дививъ ся до свѣтла.

— Торôкъ було усе ладнѣйше.

Дѣдъ погладивъ собѣ бороду.

— Знакома пѣсня... — сказавъ, — спѣвай иншои. Що року те саме говоришь.

— Отъ, и говори зъ вами! Якъ же вы хочете, щобы купувати зъ зажмуреными очима? Коли-бъ даремне давали, то й тогдѣ ще зирнувъ бы, щó беру, а я-жь мушу платити... а грошѣ теперь такî тяжкî, — ай вай!

— То не купуй нѣ меду нѣ воску!

— Ну, заразъ: не купуй! Коли-жь бо я хочу купити... Тôлько лѣтъ мы вже зъ паномъ полковникомъ въ сусѣдствѣ живемо... та й вы мене таки знаєте, ой-ой! Ну, скажѣть, чи бувъ коли хочь одинъ рôкъ, щобы я въ васъ не купивъ?

— Правда, що купувавъ.

— И теперь куплю... такъ по чому-жь?

Дѣдъ сказавъ цѣну.

Жидъ поклавъ спокôйно й мовчки держаный въ руцѣ кружокъ воску до бочки й вôдступивъ ся.

— Бачу, що не куплю, — сказавъ поважно. — Сего року тôлько меду, що якъ бы высытити ввесь, то нехай паны й козаки день-пó-день упивають ся, то ще всего не

Digitized by Google

выпили бы. Якъ-же вы хочете, абы я вамъ сего року такъ само плативъ, якъ торбкъ? Чи я дурный выкидати даремно грошѣ? По-що у васъ дорого купувати, коли инчй продадуть дешево?

Дѣдъ понакрывавъ бочки.

— Ходѣмъ на свѣтло боже, тамъ поговоримо свободнѣйше.

Выйшли. Дѣдъ замкнувъ темникъ и оба розмовляючи попростували вольною ходою до хаты.

— Сего не сподѣвавъ ся, — говоривъ жидъ зъ тономъ закиду до дѣда, — що въ васъ анѣ меду анѣ воску не куплю. Якъ бы панъ полковникъ знавъ, що я вѣрный ёму, якъ собака, то певне знизивъ бы менѣ цѣну.

— Що ты верзешь? — сказавъ дѣдъ, — жидбвска вѣрнбсть, а собача вѣра мають одну цѣну.

Сруль взявъ ся ёго вговорювати.

— Грѣхъ, дѣду, такъ говорити, ёй же Богу грѣхъ! Або-жь то полковникъ разъ вывѣривъ мою вѣрнбсть? Памятаёте .. якъ на хутбръ комендантъ напавъ, хто давъ знати? Сруль, дурный Сруль... шию свою пбдъ стрычокъ пбдкладавъ за полковника, а длячого? Бо полковникъ бувъ добрый сусѣда, не скривдивъ Сруля нѣколи... и хочь вбнъ жидбвъ не любить, але на вѣрности знаёть ся... не такъ, якъ польскій панъ, що то: коли бѣда, то до жида, а по бѣдѣ — геть менѣ жиде!

Дѣдъ слухавъ ёго мовчки.

— Срулю! по-що ты говбришь? Або-жь я не знаю, якъ те все дѣяло ся? Правда, ты давъ знати полковникови въ пору, але й дбставъ за те сто червбнцѣвъ.

— Сто червбнцѣвъ? Що то ё? А якъ бы мене були зловили й повѣсили Ляхи? Показуёть ся, що Сруль зробивъ те за-для приязни, а не за грошѣ.

— Вбдчепись ты зб своёю вѣрнбстю й приязню, —

Digitized by Google

закликавъ нетерплюче дѣдъ, — такъ само, якъ продавъ Ляхôвъ, ты зумѣешь продати й полковника.

Жидъ чинивъ ся обидженымъ.

— Васъ нинька якась муха вкусила... Не хочете продати, воля ваша, але по-що ображати честного чоловѣка? Вы собѣ козакъ, я собѣ жидъ, вы по свому честный чоловѣкъ, а я по свому... Ручу ся вамъ, що якъ бы такъ бувъ тутъ полковникъ, то я купивъ бы все... мы певно бы не торгувались, анѣ не вадились.

— О-що тобѣ ходить? — сказавъ дѣдъ, я полковника спроваджу, говори собѣ зъ нимъ.

— Або-жъ вôнъ дурный за-для такои дурницѣ на хутôръ ѣхати?

— Се вже моя рѣчь.

— Якъ хочете... я знаю, що вôнъ не приѣде, бо то панъ, але я прийду. Коли-жь маю довѣдати ся?

— Коли? Сегодня понедѣлокъ?

— Понедѣлокъ, славити Бога.

— Ну, то въ четверъ рано.

— Въ четверъ рано? Нѣ, не можу... По-що маю обѣцяти ся й людей баламутити, коли не буду мôгъ приѣхати? Я собѣ честный жидъ, але у мене слово, якъ у рабіна... Въ четверъ рано маю термінъ въ Паволочи, мушу тамъ ѣхати. Такъ, пôдъ вечѣръ.... то мôгъ бы й я приѣхати.

— Добре, най буде пôдъ вечѣрь, — сказавъ дѣдъ. — Дамъ полковникови знати.

— Лишень на певно.

— На певно.

— Знаю, що зъ нимъ уладжу, — сказавъ жидъ, а подумавши якусь хвильку, додавъ: — може то й лѣпше, що самъ полковникъ приѣде.., того меду та й воску ба-

Digitized by Google

гато, а якъ бы вы дешево продали, то ще бы васъ помовлявъ де-хто, а вамъ того на-що?

Домовляючи тѝ слова, жидъ поправивъ мѣшокъ на хребтѣ шкапы, вчепивъ ся рукою за гриву, пѝдскочивъ, сѣвъ и застогнавъ.

— Хто то коня выгадавъ? на що то?

Дѣдъ усмѣхнувъ ся.

— Ты либонь отаманомъ не бувъ бы, — сказавъ злосливо.

— На-що менѣ оно? я велю бути — арендаремъ.

И навернувъ коня.

— Приѣзджай же въ четверъ вечеромъ, — кликавъ дѣдъ.

— Ну, ну...

Digitized by Google

VII.

Двѣ новинѣ.

Вже ажь по выѣздѣ Сруля пригадавъ собѣ дѣдъ уваги Палѣя, щобы мавъ ся на осторозѣ, але швидко успокоивъ ся.

— Се-жь жидъ знакомый... черезъ тôлько лѣтъ купувавъ на хуторѣ вôскъ и мѣдъ... — думавъ собѣ.

Уколысаный тою гадкою, выславъ пôсланця въ Хвастôвъ, повѣдомляючи Палѣя объ тôмъ, що стало ся, й запрошуючи его въ Сорочій хутôръ на четверъ пôдъ вечѣръ, щобы добити торгу зъ жидомъ. Пôсланый хлопець обяснявъ справу якось не ясно, и въ полковника блыснула гадка, що либонь чи не буде се засѣдка, на котрôй старый дѣдъ не похопивъ ся. На всякій выпадокъ велѣвъ хлопця, щобы объ тôмъ не розповѣдавъ, задержати въ Хвастовѣ, а дѣда Мовчана повѣдомивъ, що въ четверъ приѣде на хутôръ. Дѣдъ позамѣтавъ у темнику, отворивъ дверѣ, щобы трохи перевѣтрити, почисливъ кружки воску, поскладавъ у костры й дожидавъ приѣзду Палѣя та й жида.

Ледви сонце похилило ся трохи зъ опôвдня, дѣдъ сѣвъ на приспѣ, грѣвъ ся на сонци, господарскимъ окомъ позиравъ по всѣмъ обôйстю й вычѣкувавъ гостей. Коли зъ по-за хаты давъ ся чути якійсь шелестъ. Дѣдъ не

Digitized by Google

встававъ изъ приспы, наслухувавъ лишень и думавъ: „певне знову ряба ялôвка зъ пасовиска втѣкла... а то бѣда полетюща... треба буде казати стриножити, нѣчого не поможе.“

Дѣдъ мимохôть глипнувъ очима въ бôкъ, — на розѣ хаты стоявъ любимець Палѣя, козакъ Ласунъ.

— Ты тутъ за чимъ? — запытавъ дѣдъ зацѣкавленый.

— За дѣломъ, дѣду, а вы самѝ?

— Самъ, бабы въ поли.

— Тымъ лѣпше.

Вôнъ присѣвъ бôля дѣда.

— Жида ще не було?

— Нѣ; я-жь переказувавъ, що приѣде ажь пôдъ вечѣръ. Та й поганый же-жь бо той хлопець: якъ пôйшовъ у вôвторокъ рано, то й доси чортъ єго має!

— Полковникъ затримавъ.

— А тожь на-що?

Ласунъ моргнувъ на дѣда.

— Та й сюды не даремне приѣхавъ. Палѣєви прийшло на думку, чи не хоче єго часомъ Сруль ввести въ засѣдку?

— Хто тамъ бувъ у єго душѣ?

— Ото-жь то! Маю ще трьохъ товаришѣвъ зô собою; коней мы лишили въ лѣсѣ. Сховаєшь насъ, дѣду, а якъ жидъ покажеть ся, накрыємо єго й попытаємо якъ слѣдъ.

— Добре, добре, — мовивъ дѣдъ, може Палѣй и слушно догадуєть ся, бо невѣра такъ складавъ ся до мене гладко, якъ лисъ до курки.

— А мы єго гладко сцапаємъ! — завважавъ Ласунъ.

Пôдъ вечѣръ зъявивъ ся Сруль.

Digitized by Google

— Щирый зъ тебе жидъ, — дѣдъ хваливъ єго, — можна покласти ся на твоє слово.

Сруль рбсъ наче на дрбжджахъ.

— А що, я казавъ вамъ, моє слово якъ у рабіна. А пана полковника ще нема?

— Нема, вчасно ще. Лишь невидко, якъ надъѣде.

— Надъ нами не горить, славити Бога, можемо ждати.

Вечѣръ зближавъ ся, а полковникъ не приѣзджавъ.

— Може вбнъ просто пбдъ темникъ заѣхавъ, — догадувавъ ся дѣдъ.

— А може.

— Ходѣмо-жь, треба побачити.

— Ходѣмъ.

Пбйшли. Дѣдъ розмовляючи ввѣвъ Сруля въ темникъ. Въ темнику було ясно, вбкна повбдтыканѣ. Жидъ розглянувши ся, завважавъ те.

— Вы, бачу, на приѣздъ полковника замели й поробили ладъ.

— А якъ же! Вбнъ для людей полковникъ, а для мене господарь.

Жидъ придивлявъ ся зложенымъ въ порядку кружкамъ воску, дивувавъ ся ихъ жовтости й величинѣ, заздалегбдь обчислявъ баришѣ.

Коли пбднявши голову, зирнувъ окомъ у вбкно й занѣмѣвъ. У вбкнѣ, нѣбы оправленый въ рамки образъ, встрявало непорушно чорне, опалене вусате обличье козака. Жидъ вбдвернувъ ся до другого вбкна — таке саме лице, поступивъ ся назадъ, але позаду него въ дверехъ стояло двохъ козакбвъ зъ пистолями въ рукахъ, направленими въ жида.

— Добрый вечѣръ, Срулю, — сказавъ Ласунъ.

Digitized by Google

Жидъ подо́бный до трупа, блѣдый, водивъ довкола непорушными злякаными очима.

— До-до-брый... — выстогнавъ.

Бачучи направленй проти себе пистолѣ й по́знавши Ласуна, промовивъ знов тремтючимъ голосомъ:

— Пане... Ласунъ... на-що то? По-що людей страшити? Я собѣ споко́йный чоловѣкъ...

Ласунъ моргнувъ до него злосливо.

— Ого, спѣваѣ якъ лебѣдь. Але дурный бувъ бы, хто бы тобѣ повѣривъ, жидово! Вы не лише Христа, але й чорта зумѣли бы продати!

Жидъ якось мимохо́ть вымушено всмѣхнувъ ся, щобы Ласуна розброити.

— Вы завсѣгды, пане Ласунъ, своѣ... але я васъ шаную й поважаю, бо вы порядный козакъ.

— Говори до горы! — во́дповѣвъ Ласунъ. — А-ну, хлопцѣ, до жида! Берѣть ѣго!

Гнеть прискочило до Сруля ко́лькохъ козако́въ, двохъ узяло по-по́дъ боки за руки, а одинъ изъ заду стисъ ѣго за карокъ. Все те стало ся зъ такою быстротою, що жидъ спромо́гъ ся лишень вытягнути шию якъ чапля й застогнати; во́нъ дрожавъ зъ перестраху, дививъ ся передъ себе окомъ, въ котро́мъ свѣтила ся боязнь и тревога, и мимривъ по́дъ носомъ:

— Ай вай! Мовила менѣ балабуста: не ѣдь, на-що тобѣ той мѣдъ? ѣще яка бѣда причепить ся.

Тымчасомъ козаки звязали жидови мотузами руки, а Сруль по́ддававъ ся безъ супротивленя, наче вѣривъ у рокову долю, що́ мала ѣго стрѣнути.

Озвавъ ся Ласунъ.

— Нема коли балакати зъ тобою жиде, — сказавъ, — де Ляхи?

Пытанье се вчинило на нѣмъ таке вражѣнье, мовь

Digitized by Google

дôставъ ударъ обухомъ въ голову. Вôнъ мотнувъ головою, наче пôдъ тымъ ударомъ похиливъ ся.

— Якѝ Ляхи? чи то я зъ Ляхами живу? Нехай ихъ пôмста возьме, коли черезъ нихъ маю терпѣти.

— Ты показавъ имъ сюды дорогу?

Жидъ змѣркувавъ, въ чôмъ дѣло, але якъ звычайно чинивъ ся, нѣбы нѣчого не знав. Ласунъ бачучи перестрахъ жида, попробувавъ штукою выдусити зъ него зôзнанье.

— Ты-жь Ляхôвъ стрѣтивъ? — запытавъ.

— Ну, стрѣтивъ... але чи-жь я знаю, куды ихъ чорты несуть?

— Багато ихъ було?

— Хто 6го знав... може зъ пятьдесять.

— Дежь ты ихъ стрѣтивъ? Далеко?

— Нѣ... до хутора доходили.

— И дежь подѣли ся?

— Ну, йшли собѣ до лѣса зъ сеи стороны Хвастова.

Ласунъ на знакъ задоволеня кивнувъ головою.

— Ну, досыть, решту дома скажешь! Посадѣть, хлопцѣ, жида на коня та й гайда зъ нимъ у Хвастôвъ, просто на двôръ... здасте 6го тамъ полковникови.

Не помогли нѣчого крики, просьбы, заклинаня, сльозы. Сруля потягли силомôць у лѣсъ.

Тымъ часомъ Ласунъ сѣвъ на коня и счезъ. Палѣева догадка була справедлива; на него зробили засѣдку, а Сруль мавъ 6го вôддати въ руки бѣлоцерковскихъ рейтарôвъ.

Та перечисливъ ся жидъ и самъ попавъ ся въ западню. Палѣй взявъ зô собою на всякій выпадокъ сотню одчайдухôвъ и въ саме полудне выступивъ изъ дому. Укрывъ ся зъ ними въ невеличкôмъ степовôмъ байрацѣ, зарослôмъ лѣщиною, рябиною та калиною й дожидавъ ся

Digitized by Google

Ляхôвъ, щобы ихъ зъ нечевя привитати. Одначе зъ зôзнань Сруля выходило, що засѣдку на Палѣя зроблено зъ противнои стороны, а Поляки заняли становище въ лѣску на краю, щобы зъ безпечного мѣсця могли стрѣляти въ козакôвъ. Треба ихъ було зайти зъ заду, выстращити зъ лѣса й нагнати на байракъ. Така була гадка Ласуна, котру вôнъ передавъ Палѣеви.

И справдѣ Ласунъ взявъ изъ собою три десятки козакôвъ, завѣвъ ихъ на хуторъ и якъ лише найшовъ одвѣтну хвилю, напавъ на райтерôвъ изъ заду. Лѣсъ заточувавъ ся доволѣ крутымъ лукомъ. Выкуренѝ зъ лѣса рейтары не могли кинути ся на право, бо на право тягъ ся лѣсъ довгою лінією, отже слушно допускали, що заки добѣжуть до кôнця лѣса, то выстрѣляють ихъ козаки до одного. Вôдстрѣлюючи ся, рейтары пустили ся въ степъ; не вбѣгли одначе й версты, а зъ байрака показали ся козаки, вдарили на нихъ свѣжими силами й знесли вôддѣлъ рейгарôвъ майже до крыхты.

Гетьманъ почувъ выстрѣлы, змѣркувавъ, о що ходить, але зъ мѣсця не рушивъ ся.

— Нехай чублять ся, — погадавъ собѣ. — Цѣкаво лишень, чи Палѣй зъ того притиску выйде цѣлый?

Та що не дôйшли до него жаднѝ вѣсти, якъ могла окôнчитись та перестрѣлка, выславъ Чечеля, щобъ засягнути языка.

— Чи є тамъ до кого вдати ся?

— Є... по що-жь бы такъ довго даремне сидѣвъ? Я дôбравъ ся ажь до Палѣевого ребра.

Мазепа почавъ смѣяти ся.

— А се-жь якъ? ты-жь менѣ не казавъ нѣчого.

— Черезъ Сорочій брôдъ. Тамъ выховуєть ся его выхованка, але то щось тайного... я ще не розчовпавъ.

*

Дѣдъ и баба пильнуютъ хутора й выховапки... то я й запрiязнивъ ся изъ ними.

— И часто бувaешь?

— Буваю. Тарануху инколи зо собою беру.

Розбалакавшись, оповѣдавъ Чечѣль про дѣвчину, котра якъ видко впала ему въ око, розказувавъ объ томъ, якъ першiй разъ достaвъ ся на хутóръ, якъ прихиливъ собѣ дѣда й звернувъ на себе увагу дѣвчины.

Мазепа слухавъ оповѣданя зъ увагою, усмѣхавъ ся выбачливо на выбрики скозаченого шляхтича, а наконецъ сказавъ:

— А якъ же называeть ся русалка вашои милости?

— Ксенька.

— Вважай-но, пане Чечѣль, щобы не забравъ Ксеньчиного серця до Батурина!

— Бачить ся менѣ, що заберу ей всю таки, сердешне подобала ся менѣ дѣвчина!

На другiй день Чечѣль правцювавъ у товариствѣ Таранухи на Сорочiй брóдъ. Дорога була вже знáема; они ѣхали спокóйно й розмовляли про ту стрѣлянину, що ей недавно тому чули. Зъ усеи подѣ звѣстно було те, що зъ пóсланыхъ пятьдесятьохъ Брандтовыхъ рейтарóвъ анѣ одинъ не вернувъ ся до дому; всѣхъ выстрѣляли якъ вовкóвъ; але якъ оно стало ся й черезъ вó-що, — не було певныхъ вѣстей. Козаки, перелущивши рейтарóвъ, не показували ся на степу, боячи ся засѣдки й пóмсты, а Поляки ждали на пóдмогу, мóцно лякаючи ся, щобы загрѣтый побѣдою полковникъ не напавъ на малу бѣлоцерковску крѣпость. Противники побоювались одинъ одного й сидѣли тихо.

Чечѣль и Таранець наблизили ся до хутора. Знаемый уже край лѣса мигнувъ изъ далека зеленою полосою,

Digitized by Google

пôдобраною корчами лѣщины, вовчого лыка, терня й калины.

— Хтось тамъ рушаѣть ся пôдъ лѣсомъ, — завважавъ Таранець.

— И правда.

Козакъ засмѣявъ ся простодушно.

— То либонь ваша серна зъ хутора.

— Ксенька?

— А хто-жь? Не впôзнали?

Чечѣль впрямивъ зôръ, вдивлявъ ся й пôзнавъ.

— Правда, она.

— Абы, побачивши, не втѣкла.

— Здаѣть ся, не зробить того.

Они зблизили ся до лѣснои окраины. Справдѣ була се Ксенька. Черезъ руку була у неи перевѣшена козубенька зъ липового лубу, въ котру вкидала назбиранѣ губы. Здавало ся, такъ була занята збираньемъ, що навѣть не мала коли глянути навкруги себе. Козаки въ сю-жь мить доѣзджали до лѣса. Дѣвчина почула шелестъ, пôднесла вôдъ землѣ голову, выпростувала ся, повернула ся до ѣздцѣвъ и смѣлымъ окомъ дивила ся на нихъ. Похилянье и спека закрасили ѣи лице румянцемъ. Повитали ся. Дѣвчина выдавала ся смѣлѣйша, нѣжь перше.

— Щó тутъ робишь? — запытавъ Чечѣль такъ абы запытати, бо видѣвъ, що збираѣ губы.

— А губы збираю.

Чечѣль изъ задоволеньемъ вусы пôдкрутивъ, бо догадувавъ ся, що дѣвчина певне не по губы сюды зайшла; мала-жь досыть губъ и въ близотѣ хаты.

Они позсѣдали зъ коней и ввôйшли въ лѣсъ вузенькою дорôжкою. Чечѣль моргнувъ на Тарануху, а сей зрозумѣвъ рухъ.

Digitized by Google

— Трѣвайте, — сказавъ, — дорога вузка, всѣ разомъ не пôйдемо.. напередъ я.

— Рушай же, козаче.

— Чечѣль звôльнивъ ходу й лишивъ ся самъ изъ дѣвчиною.

— Що тутъ у васъ було за стрѣлянье?

Ксенька глянула ѳму въ очи зъ острахомъ, котрый и доси ѳи не кинувъ.

— Треклятый жидъ навѣвъ сюды Ляхôвъ... — почала розказувати, — мы зъ бабою втѣкли въ коноплѣ, заки ще розглянули ся, а дѣдъ оставъ ся... попобили ѳго трохи. Вôдтакъ розбѣгли ся всѣ по хуторѣ, а баба якъ разъ голову зъ конопель выставила... отже вытягли бабу й потурбували такъ, що лежить недужа.

— А тебе?

— Не доглянули якось, а може й не було коли, бо заразъ почала ся стрѣлянина въ лѣсѣ и пôдъ лѣсомъ и всѣ розбѣгли ся.

Въ ѳи голосѣ дрожала ще тревога. Серце въ Чечѣля стисло ся спôвчутьемъ.

— И не було бы кому боронити тебе, дѣвчино.

— Хто-жь бы боронивъ?

— А я...

Они мимоволѣ глянули собѣ въ очи й замовкли обоѳ.

Чечелеви самохôть якось вôдхилила ся рука, вôнъ поклавъ ѳи на Ксеньчинôмъ плечи й усѣмъ тѣломъ нахилявъ ся трохи до дѣвчины, а она не вôдпыхала ѳго, не боронила ся; вôнъ чувъ лишень, якъ тѣпаѳть ся ѳи серце.

— Най бы лишень зачѣпили тебе, то всѣхъ выстрѣлявъ бы якъ собакъ.

Она опинила на нѣмъ свои карй очи, повнй лагôдности и нѣжности.

Digitized by Google

— Ты жалувавъ бы? — запытала.

Слова сѝ приворожили козака до дѣвчины; єго рука мимохôть обôгнула ся довкола дѣвочого стану. Вôнъ пригорнувъ єи мôцно до себе й она прилягла до єго грудей якъ блющь до дуба. Козакъ поцѣлувавъ єи смажными устами въ лице... Дѣвчина порушила ся цѣлымъ тѣломъ и задрожала, якъ одинъ мязъ; она высунула поволи руку й намагалась єго вôдтрутити.

— Лиши, — сказала, — пусти мене...

— Чого боишь ся? — говоривъ до неи Чечѣль мягкимъ, щирымъ голосомъ.

— Не бою ся, але пусти... ще хто може побачити.

— Хто побачить? Навкруги насъ дерева, а надъ нами небо

— Або-жь я знаю... пусти... бою ся.

Чечѣль зупинивъ ся, притисъ єще мôцнѣйше до грудей дѣвчину, поцѣлувавъ пристрастно й выпустивъ изъ обôймъ.

Одначе дѣвчина не втѣкала, видко не була крива козакови. Чечѣль вызволивъ єи зъ обôймъ, пустивъ трохи на передъ и придивлявъ ся залюбки гнучкôй и статнôй поставѣ дѣвчины. Вôнъ дивувавъ ся єи раменамъ, шиѣ, рухамъ, въ котрыхъ бачивъ тôлько простоты й поваги, що она выдавала ся єму не сельскою дѣвчиною а царôвною.

Козакъ пожиравъ єи поглядомъ.

— Звôдки ты взяла ся тутъ, серденько? — запытавъ зъ вôдтѣнкомъ подиву й порыву въ голосѣ.

Ксенька здвигнула плечима на знакъ, що не знає, щó вôдповѣсти.

— Шкода тебе до того хутора, — говоривъ дальше, — тобѣ не хаты, але палаты треба.

— На-що? менѣ й тутки добре. Абы лишень...

Digitized by Google

Але не докôнчила того, що хотѣла сказати.

— Абы що? — пôдхопивъ Чечѣль.

Ксенька обернула ся до него й смѣло глянула въ очи зоромъ, немовь казала: „абы лишь бувъ хтось, кого бы могла любити.“

Але не смѣла того сказати Чечелеви й вôдмѣнила вôдповѣдь.

— Абы не сама... — докôнчила тихше.

Чечѣль порозумѣвъ поглядъ и дрожанье дѣвочого голосу. Непогамована охота зняла єго́ ще разъ пригорнути до себе гнучке дѣвоче тѣло. Вôнъ скочивъ до неи́ якъ тиґръ, обхопивъ лѣвою рукою, притисъ и поцѣлувавъ силомôць. Бувъ бы голубивъ єи ще довше, коли бы Ксенька, глянувши передъ себе, не закликала:

— Пусти, навѣженый... Ось хата! ще дѣдъ або баба побачуть!

И справдѣ на якихъ кôльканацять крокôвъ вôдъ нихъ бѣлѣла хата, а въ порозѣ дѣдъ вѣвъ зъ Таранухою розмову.

Чечѣль симъ разомъ не довго побувавъ на хуторѣ, хочь дѣдъ принявъ ихъ такъ сердечно, мовь старыхъ знакомыхъ.

Баба лежала на лавѣ и стогнала. Выручала єи Ксенька. Принесла зъ коморы хлѣба й солонины, вточила сыченого меду, просила, кланяла ся гостямъ якъ господиня. Тымъ часомъ дѣдъ оповѣдавъ цѣлу подѣю, щó недавно выпала на хуторѣ, зъ усѣми подробицями, хвалючи обережнôсть Палѣя, котрый знюхавъ ляцку засѣдку, выпередивъ рейтарôвъ и вырѣзавъ до ноги. Чечѣль слухавъ оповѣдань дѣда Мовчана лише пôвъ-ухомъ, бо єго слухъ и очи занятî були дослѣдомъ рухôвъ и оборотôвъ Ксеньки, за котрою наче за сонцемъ водивъ зоромъ по всѣй хатѣ, куды лише рушила ся. Ксенька нѣбы занята

Digitized by Google

роботою, служила й гостямъ и недужôй бабѣ, а одначе зъ кожного кута кидала крадькома поглядъ на Чечѣля, зупиняючи очи на гарнôмъ, смаглôмъ, трохи суворôмъ але отвертôмъ лици козака Ихъ погляды якъ два метелики злѣтали ся въ однôй точцѣ, а торкнувши ся головками, зрывали ся й летѣли дальше; стрѣвши ся розходили ся, втѣкали, щобы наново шукати себе взаимно.

Почало смеркати ся. Байдужій на любовь козака й дѣвчины Таранець нудивъ ся й радый бувъ вырвати ся чимъ скорше зъ хаты. Обернувъ ся й зазирнувъ у вôкно за плечима.

— Ось и вечера дочекали ся... — завважавъ.

Замѣтка ся немовь збудила Чечеля.

— Правда... ѣдьмо, бра. Дѣдъ завсѣгды насъ такъ погостить и прийме, що любо сидѣти.

— А тымъ часомъ и до дому пора вертатись.

И повторивъ слова пѣснѣ:

Часъ до дому, часъ,
Забавили насъ...

Козаки попращали ся й почали выходити. Дѣдъ запрошувавъ знôвъ въ гостѣ. Ксенька станула при столѣ зô схрещеными на грудяхъ руками й дивила ся за вôдхожими такъ смутно, мовь забирали зъ собою половину ѣи душѣ. Якась сила выпыхала ѣи зъ хаты, абы ще разъ глянути любому козакови въ лице, але соромъ дѣвочій зупинявъ ѣи.

Смѣяти ся ще буде зъ того, що ѣго люблю, — подумала собѣ й стояла при столѣ, а очи блыщали ся слѣзми.

Коли до ѣи уха долетѣвъ брязкôтъ стременъ.

— Сѣдають, -- подумала и не могла здержати ся.

— Выйду я, бабусю... — сказала.

— За чимъ? Вже може вôдъѣхали.

Digitized by Google

— Вôдъ собакъ проведу.

Бабуся догадала ся того, щó дѣяло ся въ дѣвочôмъ серци.

— Иди, йди, — сказала слабымъ голосомъ, — серця не привязати!

Ксенька выбѣгла, а слѣдомъ за нею выбѣгла й гадка бабусѣ Мовчанихи, котру она однымъ словомъ выповѣла:

— Зачало ся...

Такъ. Баба Мовчаниха казала правду: почало ся коханье зъ его тугою, смуткомъ, слѣзми, надѣею, вызираньемъ. Коли Чечѣль довго не приѣзджавъ, дѣвчина плакала нишечкомъ, ховаючи ся зô смуткомъ и слѣзми до лѣса и приспѣвуючи собѣ:

Ой у полѣ керниченька — видне дно;
А вже-жь мого козаченька не видно...

Инколи здавало ся ѣй, що козакъ за мало еи любить; тогдѣ прирѣкае собѣ не думати объ нѣмъ и забути. Але коли промовили до себе слово, зазирнули въ очи, погадала: „нѣ! того, щó разъ у серце запало, анѣ придушити, анѣ выкинути не можна“.

Здавало ся навѣть, що въ Ксеньки були причины гнѣвати ся, бо Чечѣль приѣздивъ рѣдко, бувавъ коротко; але черезъ той часъ усею душею вôддававъ ся дѣвчинѣ, а коли вôдъѣзджавъ, то такій смутный, що трохи не плакавъ. Коли по вôдъѣздѣ довго не вертавъ ся, то неразъ у ночи збудивши ся, дѣвчина думала объ нѣмъ и тогдѣ насувало ся ѣй пытанье: чимъ те коханье закôнчить ся?

Одначе въ Чечеля були важнî причины, черезъ котрî рѣдко приѣзджавъ на хутôръ. На гетьманскôмъ дворѣ не закладано такожь рукъ. И тамъ робило ся щось, та зъ далека нѣхто не догадавсь бы, щó? Гетьманъ частенько выѣзджавъ на вôдвѣдины зъ молодою жѣнкою,

Digitized by Google

забавлявъ ся й пивъ зъ братьєю-шляхтою безъ рôзницѣ, чи належала до партіи Лѣщиньского чи Августа. Гетьманскій двôръ бувъ разъ-у-разъ оживленый, кипѣвъ веселôстю, рухомъ, гостями, а въ канцеляріи вôйсковôй дѣялось якъ на ярмарку: Орликъ не мôгъ собѣ рады дати, тôлько мавъ листôвъ и приказôвъ писати й читати гетьманови. Гôнцѣ лѣтали не лише до Приказу, але й у Варшаву, а навѣть Штокгольмъ. И Чечѣль ѣздивъ у посольствахъ; ѣздивъ частенько, баривъ ся довго, але Ксенцѣ не говоривъ объ тôмъ нѣчого. Для неи вôнъ бувъ Полуботкомъ, обдертымъ, обшарпанымъ козакомъ, до котрого про-те прилягло дѣвоче серце.

Вернувши зъ далекои подорожи, вôнъ гнеть поквапивъ ся на хутôръ.

Мазепа знавъ объ сѣмъ и бувъ навѣть радый зносинамъ Чечеля зъ мешканцями Палѣєвого хутора, бо говôрливôсть дѣда давала єму спромогу мати точнѣ вѣсти про все, щô дѣеть ся въ Хвастовѣ. Чечѣль бувавъ и на хуторѣ и въ Хвастовѣ; въ Сорочôмъ бродѣ выступавъ якъ козакъ, а на хвастôвскôмъ дворѣ ватажка якъ сердюцкій полковникъ и приятель гетьмана обохъ Украинъ.

Тымчасомъ Чечѣль ѣхавъ якійсь маркôтный и туживъ тôю несвѣдômою тугою, що єи можна бы назвати прочутьемъ. Роззиравъ ся навкруги, чи де не догляне Ксеньки, — нѣ, нема.. не выйшла... Чи не сподѣвала ся? чи перестала тужити? Перше бувало ажь на конець лѣса выбѣжить на зустрѣчь, иногдѣ ажь у степъ высунеть ся, — а теперь, якъ на те, не выйшла... А вôнъ такъ забагавъ оглядати єи, такъ сердешно бувъ бы єи ириголубивъ!

Одинокій ѣхавъ лѣсною дорôжкою й думавъ. Коли давъ ся чути якійсь шелестъ у лѣсѣ, немовь галузы чеплялись одна за другу. Озирнувъ ся — якась людска

Digitized by Google

постать мигнула передъ нимъ помежи деревами; почавъ придивляти ся — женщина. Єго серце забило ся радостнѣйше.

— Ксенько! — крикнувъ.

Та жѣноча постать поднесла голову, выпростувала ся, але не рушала ся зъ мѣсця й не одвѣчала на покликъ. Вонъ справивъ у той бокъ коня. Постать мигала невыразно помежи деревами.

— Ксенько, се ты? — запытавъ зновъ, постерѣгши, що та жѣноча постать утѣкає водъ него.

Подъѣхавши близько, постерѣгъ помылку, — то не була она... Єму зробило ся нѣяково, та въ той самой хвили водозвавъ ся скрипучій наче сосна голосъ.

— Ба нѣ... се я.

Була то якась стара поморщена горбата баба, що збирала зѣлье до кошѣля.

— Що ты тутъ робишь? — запытавъ зъ нетерпеливостю въ голосѣ.

Баба водповѣла кризь зубы:

— *Переполоху* шукаю, козаче.

Чечѣль повторивъ мимохоть:

— *Переполоху?* На-що тобѣ?

— Мовчаниха хора... хочу для неи зварити.

Була се ворожка зъ сусѣднього села.

— Дуже хора?

— Дуже... вже ѣй мабуть и переполохъ не поможе... дуже нездужа...

— А Ксенька тамъ?

— Таже тамъ.. бабы пильнуе...

Єму зробило ся лекше на серци. Вонъ выѣхавъ назадъ изъ лѣсного гущавника на дорогу й поѣхавъ на хуторъ.

Вонъ заставъ Мовчаниху справдѣ такою хорою, що

Digitized by Google

й *переполохъ*, якъ казала знахорка, нѣчого ѣй не помôгъ бы; бабуся лежала нѣбы мертва, не говорила, анѣ не рушала ся, лише слабый вôддыхъ свѣдчивъ ѳще, що въ тôмъ хирнôмъ тѣлѣ бьеть ся духъ...

Оподалѣкъ на лавѣ сидѣвъ засумованый дѣдъ, а зъ боку стояла Ксенька, сперши ся на рôгъ стола, блѣда, задумана, заплакана. Въ хатѣ було якось урочисто, смутно, якъ то завѣгды бувае, коли дожидаѳть ся неминучого гостя — смерти, щó приходить по дорогý истоту, котру любило ся, зъ котрою жило ся довгй лѣта й котрои нѣ-щó й нѣ-хто вже намъ не заступить.

Приѣзду Чечелевого не повитали радôстно. Кивнули собѣ головою, Ксенька навѣть не рушила ся зъ мѣсця, наче на хвилю забула про него. Дѣдъ лише пôднявъ ся зъ лавы й пôдôйшовъ до прихожого на середину свѣтлицѣ.

— Хора, — сказавъ, киваючи головою зъ вôдтѣнкомъ смутку. — Поклала ся на лаву и... певне вже не встане...

Розмова йшла пошепки про недугу, про хору, про те, щó говорила, щó мала на памяти, якъ пращала ся зъ окружаючими.

Дѣдъ, щó вырôсъ на лонѣ природы, щó вслухувавъ ся въ ѳи голосы, въ ѳи мову, вѣривъ, що чоловѣкъ то частина незнаного, таѳмничого, окружаючого свѣта, котрый обвѣвае ѳго своимъ подыхомъ, промовляе до него, радѣѳ разомъ, сумуѳ, остерѣгае, спôвчувае. Шумъ вѣтру, цвѣркôтъ птаства, крикъ нôчнои птицѣ, вытье собакъ, паданье звѣздъ — все те вôнъ вôдчувавъ, все по свому вмѣвъ поясняти, бо свѣтъ невидимый выдававъ ся ѳму незримымъ лише для ока, але зрозумѣлымъ для душѣ.

Крикъ пугача звѣщавъ ѳму прихôдъ страшного й невмолимого гостя — смерти; песъ вывъ зъ перестраху

Digitized by Google

й жалю за тыми, котрыхъ любивъ; падучй звѣзды бу̀ли для него струченными зъ неба ангелами.

Дѣдъ оповѣдавъ щось тихцемъ Чечелеви, — коли его поглядъ зупинивъ ся на дыменючо̀й олѣйно̀й лямпѣ, що́ палила ся въ кутѣ передъ образомъ святого Миколы.

— Вже й смерть зближаѣть ся, — сказавъ нѣбы самъ до себе, — свѣтло гасне.

Во̀нъ приступивъ до лавы й до̀ткнувъ ся до но̀гъ.

— Зимнй...

Во̀дтакъ звернувъ ся до Ксеньки:

— Запали, доню, воскову свѣчку.

Дѣвчина плачучи й утираючи сльозы, по̀йшла въ комору, принесла свячену воду, запалила при лямпочцѣ, накапала воску на сто̀лъ и прикрѣпила свѣчку.

Все те во̀дбувало ся середъ смутнои тишины, — ходило ся на пальцяхъ, говорило ся по̀въ-голосно, хочь Мовчаниха лежала зъ зажмуреными очима, отже не бачила анѣ не чула нѣчого зъ того, що́ довкола неи дѣеть ся. Шанували ѣи передсмертный споко̀й.

Чечѣль бувъ маркотный, що нагодивъ ся въ сумну хвилю; не лицювало анѣ розмовляти анѣ швидко во̀дъѣхати. Надо̀йшла знахорка, зварила переполоху й насилу влила якои по̀въ склянки бабѣ въ горло. Якъ дѣлавъ той лѣкъ, не знавъ нѣхто, було лишь видко, що баба почала рушати ся, перевертати очима, выбульботѣла деко̀лька словець, однымъ словомъ немовь во̀джила. Ту хвилю загальнои радости выкориставъ Чечѣль и попращавъ ся зъ дѣдомъ и Ксенькою, але при во̀дходѣ поглядавъ на дѣвчину такимъ зоромъ, наче просивъ ѣи на хвильку розмовы. Дѣвчина видко̀ зрозумѣла его, бо ледви козакъ выйшовъ за поро̀гъ, она выбѣгла за нимъ и ажь до лѣса провела. Йшла побо̀чь него мовчки и пла-

Digitized by Google

кала. Ёму жаль було дѣвчины й самому зробило ся сумно на серци. Пригорнувъ ёи до себе — а дѣвчина не боронила ся; не жахала ся теперь чужихъ поглядôвъ, а сама тулила ся до него.

— Но, цитъ, цить, досыть... не плачь уже.

— Баба умре, и знахорка те каже... А я що тутъ сама зъ дѣдомъ буду робити? Якъ палець лишу ся...

Згадка на самоту видко дуже ёи болѣла; не могла втихомиритись вôдъ плачу й жалю.

— Перше було — жалувала ся ёму, — хочь ты приѣзджавъ частѣйше, а теперь... дочекати ся годѣ.

— Пожди, рыбко, пожди... все те може скôнчить ся... знаешь, у козакôвъ тежь людска душа — й они люблять...

Ся розвага успокоила трохи Ксеньку.

— А коли-жь приѣдешь? — запытала.

— Хочь бы й завтра... теперь я свобôднѣйшій.

— Приѣдь же, мôй соколе, безъ тебе такъ сумно.

Козакъ чувъ, якъ солодко й роскôшно тримати на своихъ грудяхъ похилену голову дѣвчины, одначе мусѣвъ ёи покинути й вôдъѣхати. Сонце хилило ся до заходу.

Ксенька вернула ся до хаты.

Лѣки знахорки не на довго помогли; баба втратила притомнôсть и вже въ вечѣръ почало ся конанье.

Въ свѣтлици панувала понура й сумна тишина. Тôлько смолякъ паливъ ся, трѣщавъ и куривъ, обливаючи червонымъ свѣтломъ середину свѣтлицѣ при самôмъ стовпѣ, щó пôдпиравъ трохи вырубаный у тôмъ мѣсци сволокъ. На столѣ въ узголовю Мовчанихи такимъ самымъ дымнымъ свѣтломъ горѣла высока свѣча, а баба вôддыхала довгимъ силуванымъ вôддыхомъ нѣбы середъ

Digitized by Google

нôчного сну. Нôчна тишина придавала тому образови ще бôльше грозы и смутку.

Мовчанку перервала знахорка, обернувши ся до дѣда:

— Не може сконати, — вышептала.

— Може бы ладаномъ пôдкурити?

— Годилось бы.

Дѣдъ звернувъ ся до Ксеньки.

— Принеси сюды ладанъ.. на полици... въ торбинцѣ.

Знахорха выймила зъ пôдъ печи кусень черепка вложила въ него ладанъ, роздула вуглье й зачала пôдкаджувати.

Сильна живична арома наповнила свѣтлицю.

Коли наразъ вѣтеръ скрипнувъ дверми, а полумя свѣчѣ й смоляка выдовжили ся курнымъ языкомъ.

Усѣ тров змѣшали ся.

— Конець уже — сказала знахорка — ангелъ по душу прилетѣвъ... дайте ѣй въ руки свѣчку.

Дѣдъ власными руками знявъ зô стола свѣчку, вложивъ умираючôй въ руки й затисъ ѣй пальцѣ, щобы тримала свѣчку мôцнѣйше; на его блѣдôмъ змученôмъ лици малювались лише сумъ и резиґнація Вôнъ не плакавъ — у змученыхъ очахъ не було вже слѣзъ. Звернувъ ся до знахорки и сказавъ пôвтихо:

— Поставте на вôкнѣ воду.

Знахорка зрозумѣла значѣнье того звычаю.

Дѣдъ взявъ вôдъ знахорки склянку зъ простого зеленого скла, повну воды й поставивъ на серединѣ вôкна.

— Нехай ѣи душа напьѣть ся въ останнье, — подумавъ собѣ, — заки опустить хату.

Вôддыхъ Мовчанихи бувъ зъ кождою хвилею скоршій, зъ бôльшою натугою пôдносили ся груди; вôдтакъ

Digitized by Google

зачала вôддыхати що разъ слабше, що разъ тихѣйше, а наконець зôтхнула — и се було останнье зôтханье.

Мовчаниха вмерла.

На завтра рано самъ дѣдъ взявъ ся за сокиру — выручити ся не було кимъ — и зачавъ збивати дошки на домовину. Дошки були давно приготованѣ, сухѣ, мôцнѣ, зъ грушевого дерева на двѣ домовинѣ, — для бабы и для себе. Обтесуючи и складаючи дошки на домовину, дѣдъ обзиравъ дерево, постукавъ топоромъ и думавъ:

— Мôцне якъ зелѣзо,.. жаднои сказы... жадного спорохнавѣлого сука.. усе чисте! Хто знаѥ, коли та й чия рука для мене домовину зôбье? Нехай-но поховаѥмо бабу, возьму ся самъ до роботы... най буде на всякій выпадокъ готова... хто знаѥ, коли остання година выбьѥ? А пора вже змученому тѣлу припочити...

Дѣдъ притесувавъ дошки, мѣривъ, вертѣвъ дѣры, збивавъ деревляными кôлками и снувавъ дальше по тихо самотну розмову. А робота помаленьки робила ся, — найперше готовый бувъ спôдъ. Дѣдъ при помочи Ксеньки принѣсъ ѥго близше до хаты й оперъ сторчма до дверей; вôдтакъ вытесавъ поволи вѣко, а на серединѣ почавъ вертѣти дѣру.

Скôнчивши роботу, оперъ вѣко при другôмъ одвôрку.

Ажь передъ вечеромъ зачали сходити ся люди. Ксенька позирала часто на лѣсну дорôжку, але козакъ, за котрымъ тужила, не показувавъ ся. На другій день мали вже ховати бабу Мовчаниху, а Чечеля якъ не було, такъ не було.

Козакъ не мôгъ приѣхати. Якъ разъ припало на

Digitized by Google

него якесь кôлькоденне посольство. Вôнъ думавъ разъ-уразъ, що таки найде кôлька годинъ вôльныхъ и вырветься на Сорочій брôдъ; вывѣривши одначе, що не буде мôгъ поѣхати, закликавъ Таранця.

— Знаєшь, баба Мовчаниха недужа...

— Чувъ.. Ляхи потурбували єи трохи.

— Може бы поѣхавъ на хутôръ?

— Чомъ нѣ?

— Поѣдь, — козаче, — просивъ Чечѣль, — довѣдаєшь ся, щó тамъ стало ся, й менѣ оповѣси... Баба не довго мабуть поживе... Поила єи тамъ, що правда, знахорка якимсь тамъ зѣльемъ, але не на багато оно придасть ся...

— Коли-жь ѣхати?

— Хочь-бы й заразъ... Ксеньцѣ збреши, що хочешь... скажи, що на вартѣ при гетьманѣ стою... нехай правды передъ часомъ не знаєе.

— А вашь приѣздъ на коли заповѣсти?

— Дня не назначай... скажи, що якъ лишень упораю ся, приѣду заразъ.

Таранець скочивъ на Сорочій брôдъ и попавъ на похоронъ. Запряженый парма́ волами вôзъ стоявъ на подвôрю, а дякъ изъ Хвастова кропивъ саме домовину свяченою водою. Домовины не вносили до хаты, боючи ся, що не буде можна вынести задля вузкихъ дверей, и она стояла на дворѣ пôдъ приспою. Знакомѣ вынесли на рукахъ тѣло бабы Мовчанихи, вложили въ домовину, выстелену стружками, мятою, материнкою, душицею й инчимъ зѣльемъ, котре Ксенька збирала й сушила, не знаючи на-що — й наложили вѣко. Дѣдъ власными руками прибивъ єго до споду кôлками, заклепавъ й перехрестивъ домовину.

Digitized by Google

Сусѣды й знаємй мужчины стояли зъ похилеными головами, задуманй, смутнй, а бабы заводили; якъ-разъ мали брати домовину на руки, абы ѳи положити на возѣ, коли на горбѣ вказала ся кôнна постать. Всѣ погляды звернули ся мимохôть на него. Таранець змѣркувавъ, щó лучило ся, здôймивъ шапку, зсѣвъ изъ коня, привязавъ ѳго до галузы й приблизивъ ся до похоронного почота.

Иногдѣ плачь унимавъ ся зовсѣмъ, а тогдѣ уся похоронна громада мовчазна понура, покрыта якоюсь тяѳмною грозою недовѣдомости выдавала ся пришибленою смуткомъ, жалобою, жалемъ. Громада зôбраныхъ людей пращала бабу, пращала зъ надѣѳю, що колись прийдеть ся ще побачити ся, але непевнôсть надѣѣ, невѣдóмôсть хвилѣ нового побаченя вытискала на людскихъ лицяхъ пятно смутку. Волы, нѣбы прочуваючи той незвычайный настрôй, перестали ремизати, тôлько слинили довгими нитками зъ ротôвъ слину й помукували жалôсно... На убочи сидѣвъ на двохъ лабахъ песъ и скавулѣвъ або вывъ на перемѣну. Зôгнаный зъ одного мѣсця, сѣдавъ оподалеки на другôмъ и вывъ на ново, не розумѣючи може, длячого тй самй люде, щó ѳго недавно тому гладили, теперь бють и вôдганяють вôдъ тои хаты, при котрôй вырôсъ и котрои пильнувавъ вѣрно.

Вже поклали домовину на вôзъ. Дѣдъ доповнивъ самъ послѣдню прислугу: на вѣку по самôй серединѣ поклавъ бохонець хлѣба й мисочку соли... Парубокъ потягнувъ воловода, а волы рушили рôвнымъ, розмѣрнымъ крокомъ.

За домовиною вôдозвали ся зновъ зойки и рыданя.

Таранець не бувъ радый, що въ злу годину приѣхавъ на хутôръ, але швидко не мôгъ однакожь вер-

*

Digitized by Google

татись; потребувавъ бодай кôлька слôвъ изъ Ксенькою поговорити, выяснити причину, длячого Чечѣль не прибувае. Наконецъ выглядѣвъ таку хвилю, розповѣвъ справу й вôдступивъ ся вôдъ похоронноi громады.

До дому мавъ завезти сумну вѣстку про сподѣвану впрочôмъ смерть бабы и Ксенчинй просьбы.

Digitized by Google

VIII.

Кôнець приязни.

Для украиньского гетьмана зближала ся хвиля рѣшучого выступу й дѣланя. Причинявъ ся до того зъ одного боку хôдъ подѣй за Днѣпромъ, зъ другого-жь веденй гетьманомъ переговоры й порозумѣня зъ Карломъ XII и Станиславомъ Лѣщиньскимъ, котрй що-разъ труднѣйше було укрыти й затаити правдивй того причины. Бездѣльне выжидаюче становище гетьмана въ непріятельскôмъ краю мало такожь двозначный характеръ и не могло проволѣкати ся за довго. Одинъ другому оказувавъ вѣру безграничну, а въ кождôмъ кроцѣ догадувавъ ся зрады й засѣдки.

Коли гетьманъ выступивъ изъ Батурина, розпочала ся потайна робота въ Жукахъ. Кочубей не вôдписавъ гетьманови на листъ, але пертый власнымъ, а ще бôльше жѣнчинымъ честолюбьѣмъ, выступивъ явно проти Мазепы, прискаржуючи ѣго о зраду, о намѣръ вôдôрвати ся вôдъ Россіи й о порозумѣванье въ тôй цѣли зъ Польщею та Швеціѣю. Оскарженя свои основувавъ на недосказахъ, на свѣдкахъ, на далекихъ вôдгомонахъ, а дѣйстныхъ доказôвъ не мавъ нѣякихъ. Становище царя було трудне; на основѣ Кочубеѣвого обжалованя не мôгъ анѣ покарати гетьмана, анѣ лишити ѣго власти тымъ бôльше, що геть-

Digitized by Google

манъ бувъ далеко вôдъ краю й мôгъ мати на свôй покликъ 60.000 вôйска. Пустити-жь мимо тй закиды Кочубеєвй й выступъ значило бы ослабити гетьманску власть и выкликати домашнй вôйны та свары въ краю, а сего собѣ царь зовсѣмъ не бажавъ супроти близькои вôйны зô Шведами. Въ разѣ, коли-бъ давъ послухъ Кочубеєвымъ скаргамъ, то мôгъ выкликати вôдступство Мазепы, котрого хочь пôдозрѣвавъ самъ, але не мавъ нѣякихъ доказôвъ; а вôдступство гетьмана було теперь супроти провиджуваня новои боротьбы найменче пожадане.

Обвины обозного судьѣ слабли ще значно супроти сповненои подѣї — втечѣ Кочубеєвои доньки до Батурина. Царь, укрываючи правдивй замѣры проти Малороссіи й гетьмана обохъ Украинъ, выявлявъ єму найповнѣйше довѣрье й отвертôсть, бажаючи тымъ способомъ дати доказъ, що супроти него не маєе нѣякихъ тайнъ. Такъ такожь стало ся и въ сѣмъ выпадку. Зажадавъ найперше, щобы Кочубей и другй спôвобвинники прибули въ Москву здати освѣдъ, а бажаючи вывѣдати ся вôдъ нихъ чогось бôльше, велѣвъ ихъ пытати тортурою. Та вывѣривши, що обвины були голословнй, не завагувавъ ся нѣ трохи выдати одиницѣ на затрату, абы лишень удержати въ карбахъ послуху мілiоны, — и постановивъ выдати Кочубея Мазепѣ.

Зъ Петровыхъ листôвъ гетьманъ знавъ объ тôмъ, якй заходы розпочавъ Кочубей. За-для того старавъ ся представити ихъ мотивы якъ личну помсту. Се въ самôмъ дѣлѣ выглядало на правду и вôнъ просивъ царя, що-бъ покаравъ клеветникôвъ и бунтарѣвъ.

Для удержаня карности й послуху власти було се майже конечне покарати обвинникôвъ. Кара, котра досягла бы бунтарѣвъ изъ руки Петровои, не упала бы яко закидъ суворости на гетьмана й не кидала бы на него

Digitized by Google

до якоись степени моральнои одвѣчальности именно же супроти тои обставины, що та кара досягла бы Мотриного батька.

Але та справа приняла несподѣвано иншій оборотъ. Царь повѣдомивъ Мазепу, що велѣвъ выслати Кочубея до него въ обозъ, нехай гетьманъ самъ єго покарає. Коли Орликъ переказувавъ змѣстъ царского письма, гетьманъ сидѣвъ подразненый, невдоволеный, нерѣшимый.

— Що-жь на те скажешь, пане Орликъ?

— По моѣй думцѣ оно зручно зроблено. Єго величество знає, що Кочубей покаранымъ бути мусить. Коли гетьманъ буде покорнымъ царскимъ слугою, то смерть Кочубея змоцнить єго власть; коли-жь бы захотѣвъ починати на свою руку, то смерть обозного судьѣ станеть ся мечемъ проти грудей гетьмана.

Мазепа слухавъ Орлика уважно и здавало ся подѣлявъ єго догады. Слухавъ слова писаря задуманый; въ єго душѣ бурлили ще иншѣ чутя, зарисовувала ся довга боротьба, котру буде мусѣвъ пережити у власномъ домѣ, бо-жь те, що має стати ся, не буде тайною для Мотрѣ.

— Положенье непевне, — завважавъ нѣбы самъ до себе; — а мѣжь тымъ треба ждати на вѣсти, якѣ привезе о. Яковъ.

— Отець Яковъ леда день мабуть прибуде, — вмѣшавъ ся Орликъ

— Абы насъ лишень те дожиданье не згубило; за довго ждемо на щось рѣшучого...

А посля хвилѣ мовчаня говоривъ дальше:

— Поки-жь не можу нѣчого зачинати... руки въ мене наче звязанѣ...

— Тому що Кочубея выдали, — завважавъ Орликъ, — то зъ Палѣємъ можна бы покончити...

Digitized by Google

— За Палѣя не бою ся...

— Черезъ те вволили-бъ жаданямъ Петра; вôнъ домагаѥть ся, абы саме теперь конче схопити Палѣя й тымъ хоче зацитькати Саса...

Гетьманъ сидѣвъ задуманый.

— Пождѣмо ще трохи... Побачимо, що намъ принесе о Яковъ. Якъ будуть пригожй вѣсти, то тогдѣ спрятаѥмо Палѣя, щобы по поворотѣ не мати кандидата до гетьманскои булавы тымъ бôльше, що въ такôмъ выпадку прислужимо ся й Польщи; а якъ нѣ, то треба собѣ зъѥднувати ѥго ласкавôсть!

Настала досыть довга тиша, наконець гетьманъ звернувъ ся до Орлика:

— Дай же менѣ, твоя милость, той послѣдный листъ царя, въ котрôмъ про Кочубея пише.

Орликъ подавъ листъ. Мазепа перечитавъ ѥго поволи й уважно, а вôдтакъ сховавъ до кишенѣ.

— Зверну ѥго опôсля, — сказавъ.

Листъ той бувъ гетьманови потрѣбный.

Вôнъ знавъ, що Мотря роздѣлѣ ѥго погляды про теперѣшне положенье Малороссіи й ѥи будучôсть, що рѣзко ганила поступокъ батька, обвиняючи ѥго о політичну слѣпоту, о честолюбнôсть, щó заслоняла передъ ѥго зоромъ и умомъ добро суспôльне; — але до тои розвязки, яка зближала ся, гетьманъ мусѣвъ ѥи приготовити. Отже информувавъ ѥи осторожно про хôдъ усеи справы. Останнй вѣсти, якй передавъ ѣй, вôдносили ся до пробутку батькового въ Москвѣ и дослѣдôвъ черезъ пытку; теперь треба було приготовляти ѥи до подѣ, котра ѥерце доньки могла потрясти до глубины.

Вôнъ носивъ царскій листъ у кишени й не мôгъ выгледѣти одвѣтнои хвилѣ, щобы передати ѥго Мотрѣ, нехай перечитаѥ. Боровъ ся самъ изъ собою, неначе

Digitized by Google

ставали въ нѣмъ до боротьбы двѣ силы: обовязокъ, вôдъ котрого не мôгъ вôдступити и любовь для жѣнки, котра чинила єго легкимъ, якъ огонь зелѣзо. Такій настрôй єго душѣ не могла не помѣтити Мотря.

— Були зновь які̂ невтѣшні̂ вѣсти? — запытала єго

— Нѣколи того не досыть! — вôдповѣвъ и замовкъ.

Мотря зблизила ся до него пестливо.

— Щожъ таке? Нема здаєть ся нѣчого такого злого, щó потребувавъ бы передо мною таити?

Гетьманъ притуливъ єи до себе зô спôвчутьемъ.

— Твôй батько, — сказавъ, — завдавъ намъ тысячну журбу та й собѣ устеливъ тернисту дорогу.

Серце Мотрине озвало ся спôвчутьемъ и бôлью.

— Бѣдный батько!

Пôсля тыхъ слôвъ зупинила ся й бояла ся пытати, щобы не почути сумнои вѣсти.

— Дежь вôнъ теперь, ще въ Москвѣ?

— Нѣ, не въ Москвѣ вже... въ дорозѣ...

Розмова була якась важка, наче на кождôмъ словѣ ваготѣли сльозы.

— Мавъ єси̂ які̂ звѣстки про него?

Рука Мазепы затремтѣла; вôнъ хотѣвъ сягнути до кишенѣ по листъ, але не мôгъ звести руки. Мотря постерегла той рухъ и глянула на него блискучимъ вôдъ слѣзъ поглядомъ.

— Маєшь листъ?

— Маю...

И давъ ѣй зловѣщій листъ.

Поглядъ Мотрѣ бѣгъ поволи вôдъ стрôчки до стрôчки; она читала на видъ нѣбы спокôйно, лише въ рядыгоды задрожала повѣка, а кождый рухъ немовь бувъ полученый зъ дрожаньемъ мускулôвъ, котрі̂ вытискали

Digitized by Google

зъ очей кроплѣ слѣзъ. Она не плакала ревно анѣ не хлыпала, а про-те кроплѣ слѣзъ одна за другою сплывали нѣбы-то по мармуровôмъ лици.

Скôнчивши читанье, тримала ще въ рукахъ той листъ, не знаючи, щó зъ нимъ почати. Вѣсть ся вôдобрала ѣй рухъ, мову, житье. Стояла выпростована, неподатна, повна мовчаливои гордости, котра супротивъ клеветы почуваѣть ся высшою, а на скартанье маѣ лише одинъ способъ — мовчанье. Здавало ся, що тѝ слова: зрадникъ, бунтарь, клеветникъ — кидавъ хтось до неи... Якъ же болѣли ѣи тѝ раны, завданѝ невидимыми стрѣлами! Непорушнымъ зоромъ вдивляла ся въ минувшину, немовь бачила тамъ когось; такъ, бачила батька, на чолѣ котрого полыскували огненнѝ выразы: зрадникъ, бунтарь, клеветникъ... Не жаль ѣй було власного житя анѣ житя батькового, — але жаль доброи славы; длячого потомнôсть маѣ обкидувати ѣи имя болотомъ? Длячого маѣ бути причеплене до него те пекольне полумя, котрого мигливый языкъ сычить черезъ довгѝ столѣтя завсѣгды однымъ выразомъ: зрада, зрада, зрада...

Одначе гетьманша старалась видко опанувати думки й чутя, щó будили ся въ ѣи души, бо звернула ся до мужа спокôйно и вôддала листъ.

— Коли жь сюды прибуде? — запытала.

— Не знати... за кôлька тыжднѣвъ мабуть...

Такъ, за кôлька тыжднѣвъ! Отже значить, за кôлька тыжднѣвъ батькова голова злетить пôдъ топоромъ ката... Гадка ся вычерпала бачило ся всѣ ѣи силы. Она мимохôть похилила ся до Мазепы, укрыла голову на ѣго грудяхъ, а насильнѝ потрясеня тѣла зраджували, що плакала.

Гетьманъ не потѣшавъ ѣи, не подававъ нѣякихъ

Digitized by Google

надѣй, цѣлуючи лишень ѥи въ голову, сказавъ зо̂ смуткомъ:

— Важка булава гетьманьска!

Мотря довго не могла уймити ся зъ плачу.

— Ну, успокой ся-жь, — сказавъ гетьманъ, — батько добровбльно выбравъ собѣ дорогу, котрою по̂йшовъ...

Гетьманъ хотѣвъ бувъ найти оправданье для того вчинку, котрый скорше чи по̂знѣйше мусѣвъ наступити. Свою совѣсть не потребувавъ успокоювати, — во̂нъ же знавъ, куды йде, знавъ, що́ наважуѥ, отже й кожну запору мусѣвъ зъ дороги усунути безъ уваги на те, якъ то̂й запорѣ було на имя. Але сегодня имя того, котрый станувъ ѥму вполеперекъ дороги, вязало ся зъ именемъ ѥго жѣнки — и те ѥго болѣло.

Выпадки громадились одинъ по другôмъ и домагали ся розвязки, а гетьманъ разъ-у-разъ щукавъ початку нитки, щобы розмотати клубокъ, держаный у рущѣ. Зъ одного боку царь посылавъ ѥму Кочубея, знаючи, що́ ѥго стрѣтить, а самъ умывавъ руки во̂дъ усього; надто домагавъ ся во̂дъ гетьмана, щобы арештувавъ Палѣя, котрый починавъ ятрити на свою руку й непокоивъ союзника. Зъ другого боку напиравъ Брандтъ, котрый бажавъ чужими руками помстити ся на хвастôвскôмъ ватажку. Гетьманъ мусѣвъ одначе во̂дкладати, дожидаючись усе тайного посольства о. Якова.

До̂ждавъ ся наконець...

На зо̂мнято̂мъ, жовто̂мъ, поморщено̂мъ якъ цитрина, а про те выголено̂мъ лици патра, малювало ся якесь задоволенье й тайна радо̂сть. Зблизивъ ся до гетьмана въ покôрно̂й, на по̂въ похилено̂й поставѣ й поцѣлувавъ у рамя.

Digitized by Google

— Ваша княжеска милость за довго ждали на мене, — почавъ патеръ.

Сей новый титулъ, ужитый зъ розмысломъ, вразивъ Мазепу, одначе не давъ того по собѣ пôзнати.

— За довго, оно правда... Ну, сѣдайте, отче...

И повѣвъ єго до канапы.

— Якѝ-жь вѣсти приносите?

— Найлѣпшѝ, ваша княжеска..

Гетьманъ перебивъ єму...

— Не ловѣмо рыбы передъ неводомъ... Доси я лише гетьманъ обохъ Украинъ...

Патеръ звѣвъ побожно въ гору очи, зôтхнувъ и затираючи руки, говоривъ:

— Ваша княжеска милость заслужили собѣ на титулъ... и для того два великѝ воѣвники й потентаты Єго королѣвска милость Карло, король шведскій и Єго королѣвска милость Станиславъ, король польскій, узнали той титулъ за приналежный вашôй княжескôй милости...

Мазепа выслухавъ того терпеливо.

— Коли черезъ ихъ ласку, а мою заслугу станеть ся те, въ чôмъ мы порозумѣли ся, тогдѣ вживати-му той титулъ, яко менѣ приналежный, одначе сегодня ще не пора; вы те розумѣете, отче Треба се занехати; новый титулъ може звернути увагу новыхъ неприятелѣвъ саме тамъ, де она найменче потрѣбна...

Вôнъ надумувавъ ся якусь хвильку, а вôдтакъ сказавъ:

— Здайте-жь менѣ, отче Якове, докладный освѣдъ... Якъ приняли мои покôрнѝ службы оба королѣ?

— Мило, пане гетьмане... дуже мило...

И патеръ зачавъ оповѣдати подрôбно про те, коли заѣхавъ, якъ доручивъ листы, зъ кимъ говоривъ, объ чôмъ, коли бувъ на послусѣ въ одного або другого ко-

Digitized by Google

роля. Гетьманъ слухавъ того оповѣданя трохи зъ нетерпеливостю, але не показувавъ того по собѣ; вонъ радый бувъ чимъ скорше почути розвязку головнѣйшихъ точокъ передкладанои угоды, а патеръ, звычайно, якъ кожный говорунъ, окружавъ головный змѣстъ зъ далека. Хоснуючи ся малою перервою въ оповѣданю о. Якова, гетьманъ запытавъ:

— Певне маєте, отче, листы?

— Маю.

Єзуитъ вручивъ гетьманови листы. Въ часѣ, коли гетьманъ ихъ читавъ, патеръ вставъ, водгорнувъ реверенду, вынявъ табакирку, стукнувъ до неи пальцемъ, отворивъ, заживъ нюхъ табаки и зблизивъ ся до вокна. Позираючи на подворье, вонъ думавъ щось важного.

Гетьманъ скончивъ читати листы.

— Ну, ваша гетьманска милость, — казавъ зъ задоволеньемъ патеръ, — я мавъ слушность, уживаючи нового титулу. Оба королѣ обѣцяли те менѣ устно й на письмѣ потвердили, що водступають вамъ воєводство полоцке и витебске на ленныхъ правахъ зъ титуломъ княжескимъ.

— Пишуть менѣ те саме въ листахъ... — перервавъ гетьманъ.

Єзуитъ говоривъ дальше:

— По вашой милости въ разѣ безпотомнои смерти наступае Войнаровичь...

— Такъ.

— Украина право- й лѣвобережна вертае до Польщѣ на основѣ Гадяцкого договору.

— А то-жь...?

— Але ваша гетьманска милость поможете въ боротьбѣ зъ Москвою, накличете на забавку Петрови татаръ, а коли можна, то й туркивъ.

Digitized by Google

Настала мовчанка.

Патеръ задоволеный зъ успѣху посольства поступувавъ легко ногою наче въ тактъ власныхъ думокъ, а гетьманъ крутивъ вуса.

— Що до подробиць то ще доволѣ часу порозумѣти ся, — почавъ гетьманъ, — тôльки-жь Єго королѣвска милость король шведскій буде мусѣвъ повѣдомити мене подрôбно, коли задумує розпочати вôйну и якъ? Я не буду мôгъ рушити ся вчаснѣйше, поки не побачу, що король розпочавъ ворожи кроки.

Патеръ вклонивъ ся тутъ гетьманови и сказавъ:

— На услуги вашôй гетьманскôй милости й милôй менѣ вôдчинѣ речи-посполитôй я готовъ покôрну мою службу жертвувати й на дальше.

— Га! — сказавъ гетьманъ усмѣхаючись незначно, — зачали, отче, то й мусите вытревати до кôнця.

А вôдтакъ по малôй перервѣ казавъ дальше:

— Маѣ король шведскій свои пляны, маю й я свои... знаю, якимъ способомъ вôдрубати гидрѣ до-разу голову... Не скубати вôдъ хвоста треба, а тараномъ по головѣ звалити! а до тото ключь у мене...

— Все те ваша гетьманска милость звелѣть гарно пану писареви въ листахъ выписати, розъяснити, а я свого труду не пожалую; нехай колись люды скажуть, що о. Якôвъ до доброи справы руку приложивъ.

Тѣ самѣ листы, котрѣ недавно тому вручивъ патеръ гетьманови, передавъ у кôлька годинъ пôзнѣйше гетьманъ перечитати писареви.

— Перечитай-но, вашець, и скажешь менѣ, що объ тôмъ усѣмъ думаѣшь.

Орликъ зачавъ уважно читати. Иногдѣ морщило ся єго чоло на знакъ, що на якусь точку звернувъ усю увагу; опôсля зморшки зникали кудысь, а на ихъ мѣсце

Digitized by Google

насувавъ ся усмѣхъ и ледви-ледви зарисовувавъ ся въ кутикахъ губъ. Наконець вонъ скончивъ читати, зложивъ листы систематично й воддавъ гетьманови. Одначе немовь нарочно не квапивъ ся зо своими увагами; а ишовъ за голосомъ розважнои осторожности, котра радить не накидувати ся зъ выявкомъ своѣи гадки.

— Що-жь ты на те скажешь? — перервавъ мовчанку гетьманъ, позираючи на Орлика

— Обѣцянокъ за багато та й гарнѣ...

— Думаѣшь, що те все одни обѣцянки?

— Е, такъ нѣ, — похопивъ ся Орликъ немовь змѣркувавши, що вопповѣдь була двозначна, — шведскій король дасть багато за те, щобы свого противника зломити, а въ томъ може ѣму допомогти ваша милость.

— Отожь думаѣшь, що все йде добре?

— Менѣ бачить ся, що доси ще найлѣпше. Все складаѣть ся по воли и бажанямъ вашои ясневельможности; оба королѣ запоручають полоцке княжество, а Вкраина вопзыскуѣ вольнопть на такихъ умовахъ, що дай намъ Боже, абы горшихъ не передкладано нѣколи!

— Вертаѣмо вповнѣ до гадяцкого догорору, — говоривъ гетьманъ, — котрый, Богомъ а правдою кажучи, бувъ у часахъ довгои боротьбы Руси зъ Польщею однымъ розумнымъ актомъ зъ обохъ сторонъ Тогдѣ розбили договоръ захланнопть и нерозвага.

— Ваша ясневельможнопть зумѣють лѣпше боронити ся, нѣжь колись Выговскій... мы порозумнѣшали трохи, досвѣду набрали ся бопьше, познали ся лучше...

— Теперь пора бы вже починати роботу, — завважавъ гетьманъ.

— Чи не вже? така хвиля не швидко въ-друге пригодить ся.

Розмова урывала ся; оба — гетьманъ и генеральный

Digitized by Google

писарь сидѣли задуманй. Чи призадумували ся надъ теперѣшньою хвилею, чи розважали, якъ зачати, — досыть, що якась гадка, одна зъ тыхъ двохъ, а може й обѣ разомъ заняла ихъ.

— Треба бы теперь — зачавъ гетьманъ — конче чимось успокоити царя... Тамъ нападае на мене Кочубей, обвиняе о зраду, а тутъ можливбсть зносинъ изъ ворогами Єго величества, — все те насуває деякй сумнѣвы. Можна не вѣрити тому, але можна й вѣрити. Напасти на насъ є, а доказбвъ, що мы лишень покбрнй невольники, слухняй слуги чужои волѣ, нема майже нѣякихъ.

Орликъ усмѣхнувъ ся звычайнымъ своимъ політичнымъ усмѣхомъ, котрый не выявлявъ нѣчого.

— Єсть способъ, — сказавъ — выложу вашбй ясневельможности увесь плянъ. — Одночасно можна буде и зъ Палѣемъ закбнчити, а навѣть треба, бо въ данбмъ выпадку пбддержуваный царемъ, мбгъ бы дѣлати на задахъ армій шведскои и вашои ясневельможности...

Подумавши хвилинку, писарь додавъ:

— Все добре стало ся; навѣть кара, яка стрѣтить Кочубея, причинить ся до вспокоєня горячихъ головъ; побачуть, що ваша ясневельможнбсть не втратили ласку въ Єго величества и що доносбвъ безкарно писати не можна.

Гетьманъ мовчки потвердивъ правдивбсть домыслбвъ Орлика.

— Якій же твбй плянъ?

— Саме що зачавъ теперь укладати листъ; якъ скбнчу, то вашбй ясневельможности представлю...

— Гараздъ. Напиши рбвночасно до Карла; треба користати зъ присутности о. Якова й єго ненависти до схизматикбвъ. Скажи, що всѣ умовы приймаю; нехай иде просто до насъ. Шереметьевъ стоить, правда, въ

Digitized by Google

околици Могилева, щобъ загородити ѣму дорогу до Москвы, але зъ нимъ дамъ собѣ раду. Звѣдтамъ пѣйде на Стародубъ и не маючи вже позаду за собою сильнои арміи, разомъ рушимо хочь бы найдальше. Засобами поживы й амуніціи для вѣйска нехай не журить ся — се вже моя рѣчь... Гамазеѣ въ Стародубѣ та въ Батуринѣ просторнѣ, а выповнити ихъ зумѣю.

Орликъ зробивъ по воли гетьмана й уложивъ листъ зъ повысшимъ змѣстомъ, а ще иншій уложивъ до царя Петра и такожь рѣвночасно подавъ до перечитаня. Найперше давъ ѣму листъ до Карла, котрый гетьманъ потвердивъ у цѣлости и сховавъ, щобы передати патрови.

Писарь державъ у руцѣ якійсь папѣръ.

— Ще листъ?

— Листъ.

Писарь подавъ папѣръ гетьманови.

Мазепа почавъ читати, и то читавъ зъ такимъ подивомъ, зъ якимъ читаѣть ся цѣкавѣ несподѣванѣ листы, котрыхъ значенье и змѣстъ годѣ вырозумѣти. Въ мѣру читаня здивованье уступало мѣсце спокѣйному вдоволеню.

Бувъ то листъ до царя, котрый звучавъ ось-якъ:

„Вже то не по разъ першій лукавѣ люде мене спокушають, щобъ змѣнивъ вѣрнѣсть для Вашои Царскои Милости: и помершій король Собѣскій и ханъ татарскій, а сегодня король шведскій и безправно въ Варшавѣ укоронованый Лѣщиньскій. Обѣтницями и зрадливыми пѣдлещуваньми хотять мене приманити до себе. Вольского, котрого насадили на мою вѣрнѣсть, я допытувавъ тортурою; ѣго зѣзнаня пересылаю Вашѣй Царскѣй Милости, ѣго-жь самого задержавъ у себе, щобы тымъ безпечнѣйше Вашѣй Царскѣй Милости доставити.“

Гетьманъ по перечитаню надумувавъ ся.

— Буде се вдячнѣсть за чемнѣсть, — вмѣшавъ ся

Digitized by Google

Орликъ, перебиваючи мовчанку, — царь вашôй ясневельможности пришле Кочубея, а ваша ясновельможнôсть въ замѣну за те Вольского.

— Що-жь гадаешь дальше зъ Вольскимъ робити?

— Позволю ёму втекти зъ пôдъ сторожѣ.

— А вôдтакъ?

— Царь задоволить ся зôзнаньемъ, котре приготовую й вышлю.

Гетьманъ усмѣхнувъ ся злосливо.

— То зла замѣна, — сказавъ, — намъ посылають Кочубея, а мы — одно зôзнанье.

— Прошу вашои ясневельможности, Кочубей може ще зъ дороги такъ само втекти, якъ и Вольскій зъ пôдъ сторожѣ.

— Справедлива замѣтка. Роби-жь, мôй любый Орлику, що́ задумавъ, а я тымчасомъ до Палѣя возьму ся. Треба помаленьки дорогу прочищувати.

Гетьманъ взявъ ся до Палѣя въ той спосôбъ, що безъ проволоки выбравъ ся въ навѣдку до хвастôвского полковника. Бувъ то актъ, обчисленый на вражѣнье, и треба признати, що гетьманъ мавъ повный успѣхъ. Оповѣдь про вôдвѣдины гетьманскѝ стала ся въ Хвастовѣ чимсь похожимъ на оповѣдь свята. Палѣй выѣхавъ у степъ на зустрѣчь гетьманови, а въ трьохъ хвастôвскихъ церквахъ били въ дзвоны, наче пôсля выгранои побѣды.

Гетьманъ и Палѣй зближали ся до мѣста разомъ на коняхъ, одинъ побôчь другого. Палѣй у богатôй золотомъ лямованôй деліи, що ёи отримавъ вôдъ Петра Великого въ дарѣ, богатствомъ убраня перевысшавъ гетьмана, котрый чинивъ ся супроти него солодкимъ и чемнымъ. Они доѣзджали якъ-разъ до городскóи брамы. Оподалеки вôдъ дороги на выгонѣ по-за товпами народу впали гетьманови въ очи якѝсь темнѝ лінiи, що́ мигтѣли проти

Digitized by Google

сонця, щось на подобу щоголъ, зъ котрыхъ знятє вѣтрила. Гетьманъ вдививши ся въ той бôкъ, пôзнавъ цѣлый рядъ шибениць. На одныхъ висѣли лише останки тѣлъ, якúсь лахманы та стряпки одежѣ, котру розшарпали вороны, круки, совы та яструбы, абы дôстати ся до тѣлъ вúсѣльникôвъ, а теперь метлявъ ними вѣтеръ нѣбы якими фантастичными хоругвами. На найблизшôй до дороги шибеници колысавъ ся скрипучи висѣльникъ, видко недавно повѣшеный, бо ему недавно доперва выклювало птаство очи и подовбало лице; убранье було ще цѣле. Степовый вѣтеръ свистячи по-пôдъ шибеницю, заплутавъ ся въ довгú полы убраня висѣльника, выдувъ ихъ наче вѣтрила, трѣпавъ ними, свищавъ, мовь нетерпелививъ ся, що не може вырвати ся зъ тои вязницѣ. Тú саме довгú полы, розвѣяна борода й патлаючú ся при вискахъ пейсы свѣдчили, що висѣльникъ бувъ жидомъ.

Гетьманъ мимохôть звернувъ на те видовище очи.

— Що се за выставу ты спорядивъ?

— А, мушу... Коли-бъ кожного шпіона не вѣшавъ, то вже самъ висѣвъ бы. Га! не така то легка справа пôдôйти Палѣя! Бачите, ваша ясневельможнôсть, цѣлый той рядъ висѣльникôвъ?

— Та-же бачу... скрипучи, скаржуть ся на тебе.

— Кожный, хто хотѣвъ Палѣя пôдôйти й зрадити, тутъ висить.

— Ты страшный! — завважавъ гетьманъ жартомъ.

— Коли-бъ не бувъ страшный, то вже бы давно висѣвъ.

Гетьманъ зупинивъ поглядъ на послѣднôмъ висѣльнику.

— А що-жь се за Юда въ довгополôмъ халатѣ колышеть ся?

*

Digitized by Google

— То мôй арендарь, Сруль... останній, котрый трѣбувавъ мене въ сѣти зловити.

— Чи то не пôсланець Брандта?

— Якъ разъ вôнъ. Може єго панъ ґенералъ выкупити, не жадати-му навѣть великого окупу.

— Жартуєшь собѣ, пане Палѣй, а Брандтъ на тебе казить ся изъ за побитыхъ рейтарôвъ!

— Нѣчого єму не станеть ся, — вспокоювавъ Палѣй, — гетьманъ Яблоновскій пришле на ихъ мѣсце иншихъ.

Мазепа поважно приязнымъ тономъ додавъ:

— Треба тобѣ одначе не маловажити собѣ коменданта, надто вже близько мешкаєте побôчь себе. Теперь ґенералъ перъ ся конче на Хвастôвъ, та я зупинивъ єго. Знаєшь, поки Єго величество ласкавый на тебе, то можна сидѣти спокôйно, якъ у Бога за дверми, але ласка паньска не стала... на швидкôмъ кони ѣде.

Коли зъ гарматокъ на валахъ и окопахъ зачали стрѣляти на привѣтъ, гетьманъ скориставъ зъ того, щобы звернути розмову на иншу тему.

— Ты тутъ сидишь, бачу, — сказавъ, якъ у твердини якôй безпечно.

— Я выбудувавъ сю твердиню власною працею.

— Не такъ давно ще тутъ було одно степове урочище, а сегодня села, хуторы, замочокъ...

— Усе те моє, — говоривъ зъ гордôстю Палѣй, — не осадчій, а я самъ завзывавъ людей на слôбоду.

Розмовляючи они въѣхали въ мѣстечко.

Палѣй принявъ гетьмана зъ почестями, перепивавъ до него, якъ до рôвного собѣ, а розгрѣтый чаркою, снувавъ смѣлій пляны.

Щобы не бути въ гетьмана въ довзѣ, небавки пôсля того самъ выбравъ ся до него въ навѣдку зовсѣмъ без-

Digitized by Google

печно, бо хочь пôдъ бокомъ сидѣвъ Брандтъ зъ рейтарами, завсѣгды готовый до засѣдки й напасти, але єго рука не смѣла бы була доторкнути ся Мазепиного гостя.

У гостинѣ пôдохоченый виномъ Палѣй выкрикувавъ:

— Коли-бъ я хотѣвъ лишень, то вже бы Ляхôвъ на Украинѣ не було и за нюхъ табаки, въ пень бы усѣхъ вырѣзавъ. Я певный, що Єго величество свою *рать* прислявъ бы на помôчь.

— Зачинай! — заохочувавъ єго гетьманъ.

— Нѣ! ты зачинай! Твоя ясневельможнôсть на те прийшовъ єси, щобы зъ ними борикати ся.

— Коли-жь бачь, полковнику, я мушу ждати на приказъ Єго величества.

Розмова лила ся пристрастна, нагла и плавна, а тымчасомъ ватажкови доливали меду. Єму почала голова крутитись, а языкъ бульботѣвъ що-разъ невыразнѣйше.

Перебравши мѣру, Палѣй забувъ объ тôмъ, що треба вертати ся до дому, а кухлѣ меду наче якоюсь чарôвничою силою разъ-у-разъ передъ нимъ стояли повнѝ. Кôлько разôвъ поглянувъ на нихъ, то все чувъ, що обовязаный выпити, а тымчасомъ ноги, руки, языкъ, очи що-разъ бôльше выповѣдали єму послухъ. Наче пѣна на уста, высували ся єми зъ гадокъ найтайнѣйшѝ замѣры.

— Ты такожь ляцкій наймитъ — кликавъ Палѣй до гетьмана, — не тобѣ, а менѣ гетьманство належить ся!

Мазепа стоявъ тверезый побôчь на-пôвъ лежучого пяного Палѣя.

— Власне маєшь поѣхати до Батурина, — сказавъ згôрдно, — тамъ жде на тебе гетьманска булава!

Digitized by Google

На звукъ тыхъ слôвъ „гетьманска булава“, котрî долетѣли до єго слуху, якъ бренькôтъ комарôвъ, Палѣй отворивъ очи, поглянувъ мутнымъ зоромъ на Мазепу й запытавъ:

— А письмо маєшь?

— Маю...

— Покажи!

— Въ другôй комнатѣ; ходи...

Палѣй силувавъ ся встати, але падавъ.

— Треба тебе завести.

И гетьманъ сплеснувъ въ долонѣ.

Увôйшло чотирохъ плечистыхъ козакôвъ.

— Заведете єго милость на супочинокъ, — сказавъ гетьманъ.

Прихожî знали, щó то значить. Приступили всѣ чотири до Палѣя;] двохъ зъ нихъ зачало єго пôдносити нѣбы за рамена, а двохъ вытягало назадъ руки. Палѣй плѣвъ невыразно:

— Тамъ... письмо... покажи...

Коли почувъ, що щось єго тисне зъ заду.

— Поволи, хамы! — зверещавъ.

Хотѣвъ сѣпнути руку та не мôгъ; руки мавъ на спинѣ звязанî. Инстинктъ самооборони прокинувъ ся въ нѣмъ; зôрвавъ ся до втечѣ, зробивъ рухъ рукою, мовь хотѣвъ схопити за шаблю, коли глянь, — а шаблю єму вôдперезали; рушивъ ногами — и впавъ на помôстъ якъ довгій, ноги єму спутали, такъ що ледви мôгъ поступити ся крокомъ.

— Зрада, зрада! — верещавъ ватажко, — ты ляцкій наймите, заплатишь менѣ за те!

— Заведѣть єго въ замкову вязницю, — сказавъ спокôйнымъ голосомъ гетьманъ до обступившихъ єго козакôвъ.

Digitized by Google

— Письмо, письмо... письмо!..

— Завтра звелю тобѣ перечитати.

Палѣй упиравъ ся ще цѣлымъ тѣломъ, але мускулярнî козацкî руки змогли єго попыхати. Такъ дôпхали єго зъ великимъ трудомъ до входовыхъ дверей и зникли середъ темного подвôря. Чути було лише долинаючій зъ темрявы вôдгомôнъ сѣпанины, крики, погрозы, лайку — та по кôлькохъ хвиляхъ усе замовкло. Доносили ся лише гомоны перекликаючои ся нôчнои сторожѣ, брехôтъ собакъ и спѣвы когутôвъ.

Такъ закôнчила ся Палѣєва навѣдка у гетьмана.

* * *

Досвѣта двѣ сотнѣ мазепиньскихъ козакôвъ разомъ изъ рейтарами Брандтовыми зъ кôлькома гарматками на передѣ выступило въ боєвôй лавѣ пôдъ Хвастôвъ. Твердиню взяли приступомъ, а залогу въ пень вырѣзали.

Усе те стало ся такъ швидко, що дѣдъ на Сорочому бродѣ не знавъ нѣчого.

Вставши раненько, вôнъ по своєму звычаю выйшовъ на подвôрьечко й голосно мовивъ молитвы, коли почувъ тупôтъ. Єго ухо, зъ давенъ-давна навыкле до воєнного гуку, пôдхопило до-разу знакомî звуки й гомоны. Отченашь застигъ єму на устахъ, слухъ заостривъ ся въ той бôкъ, зъ-вôдки чути було тупôтъ.

— Зновъ щось буде, — сказавъ самъ до себе, — абы лишь разъ зачепили ся, то такъ швидко не закôнчить ся.

Хотячи справдити свои вражѣня, дѣдъ припавъ обережно на вколѣшки, вôдтакъ приклавъ ухо до землѣ и довго наслухувавъ.

— Гуде!... — завважавъ пôвтихо.

Пôвъ годины може пôсля того упали першî стрѣлы,

Digitized by Google

але се були выстрѣлы гарматнѝ. Ихъ вôдгомôнъ летѣвъ по степу хвилюючи, шибнувъ собою до лѣса, рознѣсъ ся по лѣсѣ, летѣвъ гудячи, передираючи ся крôзь галузье деревъ, ослабавъ и наконець змовкавъ. Слѣдомъ за першимъ плывъ другій и третій вôдгомôнъ, а лѣсъ немовь выповненый якимись живыми голосами гудѣвъ и дуднѣвъ. Вôдтакъ выстрѣлы гарматнѝ замовкли, долинами лишень глухѝ гомоны вôдъ стрѣляня зъ самопалôвъ зъ-першу частѣйшѝ, а вôдтакъ що-разъ рѣдшѝ, рѣдшѝ та глухѝ — наконець усе притихло.

Дѣдъ сидѣвъ на приспѣ сперши ся на костуръ зъ головою похиленою долѣ и вслухувавъ ся въ далекѝ гомоны боротьбы, немовь выкликавъ у своѣй тямѣ образы тыхъ усѣхъ боѣвъ, що ихъ колись самъ пережывъ. Коли стрѣлянина скôнчила ся, звѣвъ голову до горы, глянувъ на сонце та й сказавъ.

— Полудне; треба посмотрѣти, щó тамъ муха робить.

Вôнъ сперъ ся на костуръ, вставъ и пошкандыбáвъ до пасѣки.

Пôдъ вечѣръ зъявивъ ся въ хуторѣ гôсть. Бувъ се останокъ хвастôвскои залоги, раненый въ чоло шаблею козакъ. Зъ-пôдъ бруднои завязки, котра обхопляла чоло широкимъ поясомъ, лилось кôлька струмкôвъ крови неровною лінією.

Кровь засыхала на сонци й чорнѣшала, а темнѝ ѣи смуги надавали усему обличю якійсь выразъ страшливый. Дѣдъ пôзнавъ знакомого.

— Ой дѣду! Сховайте мене на-нôчь, — впрошувавъ ся знакомый.

— То ты, Грицьку?

— Я.

— Щó тамъ у васъ такого стало ся?

Digitized by Google

— Нещастье якесь... Учора полковникъ якъ поѣхавъ такъ и пропавъ, нѣбы пôдъ воду, а сегодня рано зъ иечевя напали на насъ Ляхи, и мазепинцѣ либонь були. Взяли приступомъ замокъ, пôдпалили мѣсто, людей вырѣзали...

Дѣдъ перехрестивъ ся голосно.

— А Палѣй?

Пропавъ десь, камѣнь — вода... кажуть, що его Ляхи въ Бѣлôй-Церквѣ сцапали.

Дѣдъ махнувъ розпачливо рукою.

— Хочь черезъ одинъ день переховайте, — просивъ Грицько.

— Радо пригорнувъ бы тебе, сыну, та вже знають на Сорочій брôдъ дорогу й Ляхи й мазепинцѣ, — вже неразъ сюды навѣдувались. Бабу менѣ потурбували такъ, що вже й до здоровля не прийшла Ось лишь не видко, якъ ихъ лихо сюды зновъ наднесе, а тогдѣ й вамъ и менѣ не житье! Ѣдьте на Сидорôвъ хутôръ тамъ дальше й безпечнѣйше.

— Ну, то хочь воды дайте обмыти рану.

— Воды то дамъ.

Дѣдъ закликавъ Ксеньку, велѣвъ побѣгти зъ вѣдромъ до керницѣ й принести свѣжои воды. Самъ помôгъ розвязати рану, осмотрѣвъ, умывъ и завязавъ.

— Хтось тебе рубнувъ, -- завважавъ.

— Рубнувъ, але вже бôльше не рубне нѣкого!

Дѣдъ ѣавъ ему на дорогу хлѣба, соли та солонины й выправивъ.

На хутôръ не приѣхавъ нѣ одинъ зъ мазепинцѣвъ, бо не знавъ дороги, але останки розбитыхъ Палѣвцѣвъ перекрадались по-одинцѣ и просили о захистъ. Дѣдъ не задержувавъ нѣкого, бо знавъ, що на хуторѣ не було безпечно перетримувати втѣкачѣвъ.

Digitized by Google

Вôдъ коли вмерла Мовчаниха, по хуторѣ нѣбы сумомъ повѣяло. Дѣдъ ходивъ изъ кута въ кутъ мовь прибитый, роззираючи ся, наче шукавъ для себе мѣсця на вѣчный супочинокъ. Господарствомъ заняла ся Ксенька, але й ѳи рукъ не брала ся робота: чи розбслала ленъ на муравѣ, абы сушивъ ся, — то забувала про него й неразъ черезъ кôлька день не обертала; чи варила ѣсти, — то згорнувши руки, спирала ся до одвѣрка и забувала на скипаючй горшки, й ажь шипôтъ збѣгаючои воды выводивъ ѳи зъ задумы и звертавъ увагу на пѣчь и горшки. Кôлько разôвъ выйшла на подвôрье, тôлько разôвъ ѳи очи мимохôть звертали ся на ту стежку, котрою звычайно приѣзджавъ Чечѣль. Чимъ бôльше тужила за нимъ, тымъ рѣдше видала ѳго. И мимохôть сама про себе спѣвала нищечкомъ пѣсеньку:

Ой у полѣ керниченка — видне дно;
А вже-жь мого козаченка не видно...

Разъ вечеромъ сидѣли обоѳ зъ дѣдомъ на приспѣ й бесѣдували.

— Отъ давнѣйше баба хочь нѣбы й нѣчого не робила, а завсѣгды на хуторѣ було веселѣйше, — завважавъ дѣдъ.

— Правда теперь немовь хто смутокъ засѣявъ.

Дѣдъ закашлявъ, а вôдтакъ кивнувъ головою.

— И менѣ вже на вѣчный супокôй выбирати ся пора... може якъ разъ передъ зимою сама лишишь ся въ хатѣ...

— Щó вамъ Бôгъ давъ, дѣдусю?

— А такъ, донько, менѣ на спочинокъ пора, а тобѣ до нового житя.

Серце дѣвчины обгорнувъ жаль и пôдмывавъ наче хвиля берѣгъ. Вôнъ не вступавъ ся зъ думки, хочь дѣвчина гонила ѳго геть вôдъ себе.

Digitized by Google

А тымчасомъ надъ самотнымъ майже запустѣлымъ хуторомъ розкрылювавъ ся нѣжне-тихій осѣнній вечѣръ, а воздухъ бувъ такій чистый, що кожный шелестъ, кожный голосъ природы дававъ вôдрôзняти ся. Гадка про сирôцтво Ксеньки не покидала видко дѣда, бо опять зачавъ объ тôмъ бесѣду.

— Поки ще полковникъ у Хвастовѣ сидѣвъ, то бувъ бы тебе не покинувъ; говоривъ менѣ, що забере тебе на осѣнь до мѣста, — а теперь? Десь его Ляхи прихопили, а не пустять зô своихъ клѣщѣвъ такъ швидко. Не пильнувавъ ся.

Ксенька слухала зô спôвчутьемъ дѣдовыхъ слôвъ про того чоловѣка, до котрого она все чула въ своему серци якусь невыяснену дитинячу любовь и довѣрье. Усѣ бояли ся страшного ватажка, она одна бачила въ нѣмъ немовь свого рôдного батька и кôлько разôвъ просила его ô-що, нѣколи ѣй не вôдмовивъ. А теперь почувши про сю непевну долю, зжахнула ся, що втратила любячу батькôвску душу й щирого опѣкуна. И ей серце стисло ся зъ жалю, а на очи навернули ся сльозы.

Коли пôднесла голову, то вся задрожала и закликала:

— Ѣде!

Дѣдъ стрепенувъ ся на той крикъ и налякавъ ся.

— Що тобѣ? Хто ѣде? ↄе?

Дѣвчина погамувала ся й сказала спокôйнѣйше:

— Здаѣть ся, вôдъ лѣса чути дудонъ кôньскихъ копытъ; менѣ привидѣло ся...

Та про-те не зводила очей зô стежки. Ей чутке ухо чуло выразный шелестъ, бувъ то шелестъ на пôвъ зôвялого листя й трѣскучого галузя.

— Дѣду, либонь... — зачала дѣвчина знову.

Хотѣла сказати, що хтось надъѣзджаѣ. Дѣдъ пôд-

Digitized by Google

вѣвъ голову, справивъ зо́ръ на стежку й бачивъ, якъ зъ по-за густого галузя лѣщины, зъ посередъ на-по́въ пожовклого листя выхилила ся ко́ньска голова, груди, во́дтакъ якась постать нѣбы знакома, нѣбы нѣ.

— То во́нъ, дѣдусю! — крикнула Ксенька

Єи зо́ръ не бувъ певный, чи справдѣ то бажаный новый опѣкунъ дѣвочои сиро́тскои долѣ, котрый ставъ бли́зшій єи серцю за всѣхъ, навѣть за „батька“ Палѣя.

— Во́нъ... ба нѣ...

Тымчасомъ ѣздець высунувъ ся напередъ, такъ що добре можна було бачити; слѣдомъ за нимъ ѣхавъ Таранець.

— Щожь се такого! — закликавъ дѣдъ нетерпеливо, — нечиста сила чи що! Чи то Семенъ чи нѣ? — говоривъ не-то до себе не-то до Ксеньки, да́либо́ не по́знаю; Муху то по́знавъ.

— Семенъ, дѣдусю .. — потвердила Ксенька, — єго лице, єго вусы, єго ко́нь

Наконець козаки зблизили ся до хаты. И справдѣ бувъ то Семенъ.

Дѣдъ, котрый колись во́ювавъ изъ Хмелемъ и гайдамакувавъ зъ Кривоносомъ, знавъ ся на во́йсковыхъ во́дзнакахъ.

— Не по́знавъ вашои милости, — сказавъ, постерѣгши на Чечелю мундиръ полковницкій.

Чечѣль звернувъ ся до дѣвчины.

— А ты по́знала?

— По́знала!

— Тымъ лѣпше...

Въ дѣвчины якось живѣйше й радо́снѣйше забило ся серце на гадку, що гарный козакъ таки на неи не забувъ.

Digitized by Google

— Е, я догадала ся давно, що тѝ жебрачѝ лахи, въ котрыхъ приѣхали на хутòръ, не вашѝ.

Голосъ ѥи дзвенѣвъ такою невинною щирòстю, що козакъ готовъ бувъ ѥи за те поцѣлувати. Розпочала ся розмова про свѣжѝ подѣ.

— Ото либонь зняла ся зновъ у насъ нова заверюха, — почавъ дѣдъ. — Притихло було трохи, та не на довго; зновъ Ляхи зъ козаками порвали ся за чубы! Чувъ, що тамъ и мазепинцѣ були? Але де голота не пхаѥть ся? Де грабити можна, тамъ ѣдуть.

— Кажуть, що вашого полковника зъ Хвастова Ляхи увязнили, — докинувъ Чечѣль.

— Верзуть люди; ба й правда: згинувъ десь Палѣй, мовь пòдъ воду пропавъ.

— Не згинувъ, а въ Бѣлòй-Церкви сидить у вязници.

— Коли сидить, то й кòнець швидко буде, — Ляхи скрутять ѥму карокъ нехибно.

— Нѣ, царь не позволить.

— Та хто за него стане, хто?

— Якъ то, хто? Гетьманъ стане.. вже тыхъ, що зъ Ляхами на Хвастòвъ ходили, покаравъ. Царь стане... адже-жь Палѣй числивъ ся полковникомъ добровольного полка Мазепы.

— Хибá що гетьманъ оборонить.

— Такъ и ѥсть, оборонить. Я чувъ, що хочь Ляхи ѥго взяли, але гетьманъ казавъ вòдòбрати, окруживъ своѥю сторóжею, а для повнои забезпеки вышле въ Москву. Знаѥте, тамъ зновъ на вòйну заносить ся. Хто знаѥ, чи гетьманъ не на те посылаѥ ѥго въ Москву, щобы тамъ выпросивъ у царя сильне вòйско, а на весну вернувъ ся въ Украину воювати Ляхòвъ?

Дѣдъ слухавъ, радѣвъ тымъ, щó чувъ, и вѣривъ, що старый друзяка, зъ котрымъ чимало рокòвъ ходивъ

Digitized by Google

у походахъ, поверне въ Украину зъ московскимъ вôйскомъ на новый кровавый бенкетъ...

Чечѣль наговорювавъ ѳму дальше про гетьманову прихильнôсть до Палѣя, до козакôвъ, объ тôмъ, що вôнъ одинъ ще надѣя лѣпшихъ часôвъ; плѣвъ ѳму навмысне, бо знавъ, що вѣстка поббôльшена и прикрашена розôйдеть ся середъ черни й козацтва.

Такъ робила ся въ тѝ часы політика.

Навѣдка Чечеля потревала довше, нѣжь звычайно.

Дѣдъ розбалакавъ ся, ожившъ вôдъ спогадôвъ и осмѣливъ ся до решты. Полковницкій титулъ и вôдзнаки не стѣсняли ѳго; адже-жь за Хмеля й вôнъ бувъ сотникомъ, а на старôсть повернувъ доброхôть до пасѣки. Свобода й ревнôсть товариска межи козаками не вытворили ще похиляня й улесливости передъ высшими, зберегла ся уся простота въ буденныхъ вôдносинахъ. Та тымъ не менше зацѣкавлювавъ ся дѣдъ, длячого перебиравъ ся Чечѣль.

Пôдохоченый зачепивъ полковника:

— Скажѣть менѣ, ваша милость, по-що вы въ тѝ козацкѝ лахи перебирали ся?

— Або-жь то вы не перебирали ся за старцѣвъ, за кобзарѣвъ, абы про Ляхôвъ вывѣдати ся, лекше межи людей попасти та й розпытати ся?

— Правда, правда... — вôдмовлявъ дѣдъ, котрому Чечѣль пôддававъ спогады молодости.

— Адже-жь козака въ лахахъ кожный скорше въ свою хату впустить, пѳговорить зъ нимъ бôльшь отверто, чимъ изъ полковникомъ?...

— Святу правду, ваша милость, говорить; и я памятаю, якъ колись изъ Палѣѳмъ перебирали ся. Разъ мы заглянули до одного села, де богатый ляцкій панокъ сидѣвъ, а вôдтакъ наѣхали той двôръ у ночи... Тай гар-

Digitized by Google

на-жь бо тамъ дѣвчина въ тôмъ дворѣ була, ото разъ гарна...

Єго погляды якось мимохôть звернули ся на Ксеньку й на нѣй спочили. Дѣдъ зôтхнувъ.

— Отъ, колись розкажу объ тôмъ вашôй милости... Коли зачали спѣвати пѣвнѣ.

— Ну, пора намъ ѣхати; забалакались, дѣду.

— Правда; ваша милость пригадавъ вси менѣ й молодôсть и тѝ часы, коли було зъ Палѣємъ почали товаришувати. А коли-жь и зновъ до насъ? Може бы привезли намъ яку звѣстку про Палѣя?

У Ксеньки серце забило ся на запросины дѣда.

— Якъ лише найду коли, прилечу до васъ...

А на дѣвчину зирнувъ такъ, наче хотѣвъ ѣй сказати: — прилечу до тебе!

Digitized by Google

IX.

У темници.

Гетьманъ такъ зручно повѣвъ арештованье Палѣя й розпустивъ такй вѣсти, що не лишь нѣхто не догадувавъ ся въ тôмъ дѣлѣ єго руки, але навпаки вважали єго оборонникомъ хвастôвского полковника проти Ляхôвъ. Брандтъ не знавъ нѣ трохи про тй причины й понуки, що руководили гетьманомъ обохъ Украинъ и довели до того, що арештувавъ Палѣя, а бачивъ лише въ тôмъ актъ справедливости, а навѣть зъ деякого огляду личнои приязни. Супроти того вôдступивъ гостинній льохи замковои вязницѣ на тымчасный сховокъ для хвастôвского полковника, котрого гетьманъ обѣцявъ выслати въ Москву якъ найшвидше. И сему актови зъумѣвъ Мазепа надати зовсѣмъ иншу барву, анѣжь була въ дѣйстности; вôнъ пояснивъ, що треба конче усунути Палѣя зъ Украны, якъ бунтаря, котрый при будь-якôй нагодѣ мôгъ бы втекти зъ тюрмы й розпочати бучу не на жарты. А мѣжь тымъ гетьманъ, покладаючи на личну приязнь Петрову, загадавъ просити царя, щобы полковника добровольного полка выслали на Сибѣръ, де не буде мати бôльше нагоды до бунтôвъ.

Усуваючи чоловѣка, котрый въ дѣйстности лише одному Мазепѣ заходивъ у дорогу, гетьманъ не лише

Digitized by Google

догаджавъ цареви тымъ, що сповнявъ его волю, але догаджавъ такожь обомъ королямъ польскимъ Станиславови й Сасови, бо увôльнивъ Польщу вôдъ небезпечного бунтаря. Пяного й безтямного майже Палѣя заведено на замокъ и впущено въ дôлъ, выкопаный у землѣ, безъ дверей, безъ вôконъ, безъ полученя зъ вôльнымъ свѣтомъ, однымъ словомъ безъ всякои змоги бачити ся зъ людьми або видѣти свѣтло денне.

Замкова вязниця звѣстна пôдъ назвою мѣшка, мѣстила ся въ боковôй части замку въ пôдземелю й крутыми сходами лучила ся зъ замкомъ. На першій поглядъ годѣ було ѳи навѣть догадати ся. Входило ся до просторои, але зовсѣмъ темнои кôмнаты, котра на-внѣ мала що-правда маленькî закратованî вôконца, але можна було приняти ихъ радше за вôконца вôдъ погребу анѣжь вôдъ вязницѣ тымъ бôльше, що зъ середины замыкали ся деревляными, оковаными вôконницями. Тî вôконницѣ видко були радше на то, абы не приводити на гадку, що тутъ може бути вязниця, бо ѥржавѣлî зелѣзнî поперечницѣ й колодки, що ихъ замыкали, свѣдчили, що вôконниць не отвирано нѣколи. Здаѳть ся вязниця була перетворена зъ замочного погребу.

Та простора кôмната мала якійсь чудацкій выглядъ. При однôй зô стѣнъ стояло кôлька деревяныхъ звычайнои роботы фотѥлѣвъ, трохи напередъ высуненыхъ, а въ тôй самôй лініи, що стояли фотелѣ, на двохъ протилежныхъ кôнцяхъ стирчали невысокî стовпы, на верху котрыхъ стояли каганцѣ, що на злучай потребы освѣчували кôмнату. Ще бôльшу увагу звертала на себе якась будова по серединѣ. Бувъ се нѣбы великій пôдмостокъ зъ дерева, на котрôмъ висѣли якîсь бльоки, якîсь гаки, а шнуры вôдъ нихъ були привязанî до стовпôвъ изъ боку. Найчуднѣйшою орудиною, щó висѣла по серединѣ того

Digitized by Google

пôдмостка, були нѣбы зелѣзнѝ лабы, закривленѝ въ крогульчѝ кôгтѣ, котрѝ представляли ся взагалѣ, наче огромнѝ ноги великаньского павука.

Напроти того павука находивъ ся отвôръ у помостѣ й на кôлько можна було вносити зъ его округлости, такого самого промѣру, якъ павукъ, замкненый деревяною зелѣзомъ кованою накрывою, котра замыкала ся на зелѣзну штабу. Ширину того отвору здавало ся навмысне примѣряли до того звисаючого надъ нею павука, котрый входивъ у него. Придививши ся павукови, можна було легко постеретги, що его ноги були рухомѝ, а вводили ся въ рухъ зъ помогою деякои комбінаціи блъокôвъ; одинъ рядъ блъокôвъ вводивъ того павука въ рухъ простовисный, пôдносивъ его або спускавъ, другій надававъ поземый рухъ лабамъ, котрѝ такимъ чиномъ могли корчитись и звужати ся. Коли доторкнулись було долѣшнѝ кôнцѣ павука до себе, тогдѣ огромезнѝ зелѣзнѝ ноги простували ся и прибирали видъ майже зовсѣмъ простый. Не бракувало тутъ ще иншихъ орудинъ деревяныхъ, зелѣзныхъ, зъ мотузя поскручуваныхъ, котрѝ або лежали на земли, або були порозвѣшуванѝ по стѣнахъ.

Не трудно було вôдгадати, що то була за кôмната, що то за орудины, до чого вживали ся й що за отвôръ прикрывали окованѝ дверѣ. Була се кôмната призначена до розпыту проступникôвъ. Додати ще до того треба, що звычайно дверѣ отвору замыкано такъ, що не мавъ спромоги ихъ отворити вязень, котрый находивъ ся у мѣшку, анѣ такожь нѣхто другій, кому не була звѣстна машинерія, бо коли було усунути дверѣ, такъ заразъ спадавъ павукъ, накрывавъ тюремника, що бажавъ утекти, и стискавъ клѣщами.

У той мѣшокъ вкинули Палѣя. Середина мѣшка выявляла ся порôвно незрозумѣла, якъ усѣ пôдмостки и

Digitized by Google

окружаюча єго машинерія. Бувъ то зовсѣмъ простовисный льохъ пôвтора чоловѣка завышки, а луча такого, що найвысшій чоловѣкъ мôгъ у нѣмъ покласти ся. Спускали тамъ трохи соломы, воду въ мѣхурѣ, хлѣбъ и ѣду. Часто не давано ѣды анѣ въ склѣ, анѣ въ глиняныхъ начиняхъ зъ боязни, щобы тюремникъ не вôдобравъ собѣ житя.

Щобы тюремника вытягнути въ кôмнату допытôвъ и дати єму засмакувати въ тортурахъ, то спускали до мѣшка того звисаючого павука, котрый увôйшовши въ отвôръ, зсувавъ ся по круглыхъ стѣнахъ ажь до землѣ, а дôткнувши ся долôвки, починавъ корчити ся, стискати тюремника зелѣзными кôгтями а зъ помогою блькôвъ и корбъ вытягали єго до горы, уставляли на огороженôмъ мѣсци й допытували.

Хто збудувавъ тѝ пекольнѝ машины? — незвѣстно. Рôзно торочили про те люде. Однѝ казали, що якійсь польскій запека-магнатъ ширивъ у той спосôбъ высшу польску культуру на Украинѣ, рубавъ лобы й шматкувавъ тѣло стоголовои гидры, та пожаль ся Боже не довѣвъ до путя своєи цивілізаційнои місіи... Другѝ звязували збудованье тыхъ инквізіційныхъ орудинъ зъ именемъ Хмеля, котрый тутъ Ляхôвъ и жидôвъ мучивъ, иншѝ приписували ихъ выгадку Богунови, бѣлоцерковскому полковникови зъ часôвъ Хмельницкого, а ще иншѝ звѣстному зъ безприкладнои лютости Кривоносови. Та менче зъ тымъ, хто спорудивъ ту катôвню, але духъ вѣку не збуривъ єи. Правда, поржавѣлѝ завѣсы, зелѣза, гакъ и ноги павука свѣдчили, що ихъ теперь не вживано часто, але тымъ не менче кôмната допытôвъ полишила ся въ цѣлости й дôждала ся приходу гетьмана Мазепы.

Тамъ звелѣвъ Орликъ засадити Палѣя — та зовсѣмъ не задля допытôвъ, бо тыхъ не було треба, а лише,

Digitized by Google

щобы забезпечити ѣму кôлькоденный пробутокъ, а собѣ спокôй. Ледво кôлькохъ людей знало про ту схованку а Орликъ самъ бувъ присутній, якъ втручали Палѣя въ мѣшокъ и якъ доносили поживу. У писаря були такожь честолюбнî личнî замыслы: усуваючи й интриґуючи стеливъ дорогу до княжества Мазепѣ, а собѣ до гетьманьства. Вôнъ гравъ небезпечну гру Выговского, йдучи слѣдомъ за нимъ.

Въ тôй схованцѣ Палѣй переспавъ ся й отямивъ ся. Прокинувши ся вôнъ протеръ очи и розглядавъ ся навкруги. Щô за морока! передъ нимъ одна темрява, довкола обступила ѣго нѣчна тиша, якась глуха, грôзна, змѣшана зъ ледви дочутнымъ дроганьемъ воздуха, котрый невыразнымъ шумомъ вôдбивавъ завмираючî еха, слѣды далекого житя. Въ горѣ мигнула надъ нимъ нѣбы яснѣюча смуга свѣтла, и вôнъ въ тужь мить зôрвавъ ся на рôвнî ноги, вытягъ руку й рука повисла въ повѣтю; вôнъ не мôгъ досягнути тои зрадливои смуги й даремне силувавъ ся пояснити собѣ, звôдки она выходить? Почавъ навкруги себе обмацювати руками, щобъ розслѣдити те мѣсце въ котрôмъ прочунявъ, й ѣго рука надыбала совскî холоднî стѣны, выкопанî на кôлько дало ся вносити зъ твердости й дотыку, въ глинѣ. Дальшій розслѣдъ останкôвъ надыбанои на земли соломы та шматъ пересвѣдчили ѣго наконець, що ѣго вкинули въ пôдземну тюрму.

Палѣй почавъ збирати гадки, пригадувати собѣ, щобы привести въ память и усвѣдомити тî подѣ, котрî ввели ѣго въ тюрму. Вôнъ тямивъ лише, що пивъ багато, лаявъ Ляхôвъ зъ усеи силы, що поѣхавъ въ навѣдку до гетьмана обохъ Украинъ, котрый принявъ ѣго такъ сердечно, такъ щиро, що ще доси бренѣли ѣму въ ухахъ медовî слова, солодшî меду, котрымъ частувавъ ѣго геть-

Digitized by Google

манъ. Даремне силувавъ ся пригадати, що зайшло пôсля того, память вôдмовила послуху, поки наконець не збудивъ ся самъ не знаючи, де й чия рука завдала єго сюды. Разъ вину звалювавъ на Мазепу, що пôдбйшовъ єго хитрощами, обпоивъ й увязнивъ, а другій разъ на Лячôвъ. Та сякъ чи такъ, а сумнѣву не було, що найшовъ ся въ тюрмѣ.

Рано и въ вечеръ отвирало ся надъ єго головою щось нѣбы дверѣ, черезъ котрі засягала ажь до него якась пôвсутѣнь, мовчки спускали єму воду та страву й отвôръ зачинявъ ся зновъ и зновъ обдавала єго мертва понура тиша и зновъ мусѣвъ ждати якихъ кôльканацять годинъ, поки на-ново не отворить ся надъ нимъ те нѣбы зъ домовины якои вѣко й не вкажеть ся яка истота, котра змилосердить ся надъ нимъ, промовить слово, може объяснить, щó зъ нимъ дѣеть ся та й яка жде єго доля? Єго мучила непевнôсть. Смѣлый ватажко, котрый тысячу разôвъ зазиравъ смерти въ очи, мякшавъ, досвѣдчавъ якогось остраху супроти непевности. Зъ шаблею въ руцѣ не лякавъ ся смерти, коли дививъ ся противникови око въ око; але страхъ переймавъ єго въ тôй тéмрявѣ, де, здавало ся єму, бачить мигливый полыскъ смѣшливыхъ очей потайного ворога. Одначе нѣхто не зъявлявъ ся, щобы выяснити єму ту загадку.

Палѣй не знавъ, коли день, коли нôчь; — темно було завсѣгды. Вôнъ сидѣвъ середъ тои тéмрявы, нагнувшись и згорбившись до землѣ або лежавъ и выкликавъ у памяти давно минулу, бурливу свою минувшину. Коли наразъ почувъ, що надъ єго головою заскреготали замкы; мѣшокъ отворено, спущено єму страву мовчки й зновъ почато замыкати.

— Лиши! не замыкай! — кричавъ тюремникъ, — вôддыху не стає менѣ, воздуху! Хочете мордувати, —

Digitized by Google

мордуйте, але дайте менѣ повѣтря, сонця, неба... нехай сконаю свобо́дно... нехай побачу смерть... я ѳи не боюсь...

Той незнакомый чи змилосердивъ ся надъ нимъ, чи може знавъ, що нема жаднои небезпеки, досыть, що лишивъ мѣшокъ отвертый и во́до́йшовъ.

Сидячи въ тюрмѣ, Палѣй не знавъ нѣ крихты, ко́лько годинъ чи днѣвъ тамки вже пересидѣвъ.

Мѣжь тымъ Мазепа постановивъ выслати ѳго въ Москву. Въ то́й цѣли Орликъ выбравъ ескорту зъ певныхъ людей, до котрыхъ зачисливъ и Тарануху, а на ихъ чолѣ порадивъ гетьманови поставити Чуйкевича. Бувъ то дуже зручный помыслъ. Не допускаючи Чуйкевича до тайны и причинъ тои цѣлои акціи, давало ся ѳму доказъ великого довѣрія, зближало ся, яко посла, до царя, а се такожь могло ѳму по́длещувати. Одночасно же выслѣдокъ того бувъ такій, що во́дсувало ся ѳго якъ найдальше, лишаючи такимъ чиномъ спромоги помѣчати наближаючи ся подѣ й можливости стрѣтити ся зъ Кочубеихою й прихильниками обозного судьѣ, прибутя котрого сподѣвали ся трохи не що́-дня.

Не кмѣтливый и апатичный розумомъ, хочь крѣпкій тѣломъ Чуйкевичь бувъ дуже щасливый за-для того, що ѳму поручили прово́дъ нового посольства. Ѳму и въ голову не прийшло, що гетьманъ постановляючи ѳго заступникомъ осавулы, знавъ, що во́нъ нѣякои чинности повнити не буде. Такъ само не догадувавъ ся причинъ, за-для котрыхъ ѳго теперь посылавъ гетьманъ въ посольствѣ зъ Палѣѳмъ. Мазепа покладавъ на ѳго вѣрно́сть и дурноту и не завѣвъ ся. Близькѝ до двора гетьманского знали, яка почесть стрѣла Чуйкевича.

— Коли ѣдешь? — запытавъ у него Чечѣль, побачивши на подво́рю, якъ кудысь тамъ квапивъ ся.

— Завтра... завтра.

Digitized by Google

— А куды такъ раптомъ квапишь ся?

— Нема коли, — вôдповѣвъ на те, и нахилившись Чечелеви до уха, шепнувъ: — заразъ буду спускати ѣду для Палѣя. Орликъ просивъ себе заступити.

— И мене возьми..

— Добре...

Черезъ хвилю увôйшли оба до знакомои намъ уже кôмнаты, тихо безъ нѣякого шуму и ждали ажь принесе страву послугачь, котрый разомъ зъ тымъ мавъ принести воду. Въ кôмнатѣ було глухо, понуро й лишень изъ сумнои тишѣ въ льоху, де сидѣвъ Палѣй, выдобували ся якiсь шепты.

Чечѣль и Чуйкевичь глянули по собѣ. Чечѣль зробивъ рухъ пальцемъ до товариша, щобы мовчавъ, а самъ нахиливъ ся надъ отвором. Розлелѣяный споминами Палѣй шептавъ до когось.

— Не бôй ся, не бôй ся, серденько... я не опущу Ксеньки... адже-жь то моя дитина...

Настала перерва, вôдтакъ Палѣй зновъ шептавъ:

— И твоя... твоя такожь... Або-жь я кажу, що не твоя? Адже-жь тебе полюбило, до тебе прилягло моѳ дике серце — якже-жь хочешь, щобъ я не любивъ нашои дитины?

Настала зновъ мовчанка й зновъ давъ ся чути ѳго голосъ:

— Добре, добре...

Були се розмовы зъ якимсь привидомъ минувшины, котрый прийшовъ ѳго вôдвѣдати середъ темрявои темницѣ. Чечѣль слухавъ зворушеный.

— Щó тутъ робить имя Ксеньки? Чи-жь бы она мала бути донькою ватажка?

Коли мѣжь тымъ Чуйкевичь порушивъ ся и видко

Digitized by Google

той шумъ долетѣвъ до тюремника. Тиха розмова урвала ся.

— Хто тамъ? — озвавъ ся голосно Палѣй изъ середины.

Въ ту-жь хвилю послугачь спустивъ ему въ долину страву.

На другій день выслали вже Палѣя до Москвы. Одначе та розмова, котру вѣвъ ватажко въ темници зъ якоюсь марою, вбила ся въ памятъ Чечелеви. Чи-жь то про ту саму Ксеньку думавъ Палѣй, котра полюбила ся ему? А одначе бути може. Чечѣль пригадавъ собѣ, що й дѣлъ изъ Сорочого броду робивъ якѣсь натяки, обѣцявъ оповѣсти. Таємна ся справа непокоила его й принудила до того, що выбравъ ся на хутôръ. Уже не потребувавъ перебирати ся.

Дѣдъ выглядавъ умученый, смутный; пожовкъ, похиливъ ся, а Чечеля повитавъ якось такъ сердечно, якъ сына.

— Що-жь тамъ зъ нашимъ полковникомъ чувати? — були его першѝ слова.

— Безпечный уже! — вôдказавъ Чечѣль. — Гетьманъ не выдавъ его Ляхамъ на поталу. Вôдôславъ до Москвы, щобы тамъ оповѣвъ, щó тутъ дѣеть ся на Вкраѣнѣ.

Дѣдъ зрадѣвъ сею вѣсткою.

— Хвалити Бога, що здоровъ, — сказавъ, — бо то бачите, ваша милость, теперь я служивъ за пасѣчника, отъ звычайне чоловѣкъ доживъ спокôйно вѣку... але давнѣйше мы лѣтали зъ нимъ разомъ по широкому свѣтѣ.

— Вы служили разомъ?

— Служили? — повторивъ дѣдъ изъ деякимъ вôд-

Digitized by Google

тѣнкомъ неохоты, що то була за служба? Били ся разомъ, то що иншого!

— Вы, дѣду, либонъ ще й Хмеля памятаєте?

Дѣдъ кивавъ головою.

— И старого памятаю, — сказавъ по хвили, — и Юрася и Выговского... Всюды було мене повно...

— А зъ Палѣємъ де знюхали ся?

— Де? далеко...

Дѣдъ задумавъ ся; чи мѣривъ ту далеку дорогу, чи громадивъ власнѝ спомины.

— А все-жь таки, де? — допытувавъ Чечѣль.

— Ходили зъ нимъ и зъ Ляхами на Турка, а зъ Туркомъ на Ляхôвъ. Скрôзь вешталисьпо свѣтѣ.

Численнѝ спомины мотали ся дѣдови въ памяти.

— Ходили зъ королемъ Собѣскимъ ажь пôдъ Вѣдень... – сказавъ и на хвилю зупинивъ ся. — Отъ бачите, ваша милость, я й постарѣвъ ся вже, а про той Вѣдень не можу нѣколи безъ жалю згадувати. У мене голова сивѣла, але Палѣй бувъ ще молодый и гарный хлопъ... не одна, було, Нѣмкиня такъ на него задивила ся, що й языка въ ротѣ забула! Але въ него якось кровь до Нѣмцѣвъ була холоднѣйша.

Дѣдъ перервавъ оповѣданье й зачавъ кашляти.

— Тогдѣ я ще не кашлявъ, — сказавъ, роблючи головою рухъ, повный резиґнаціи, — та на що оно молодѝ лѣта дармо нагадувати?

— А зъ-пôдъ Вѣдня вы вертали разомъ зъ Палѣємъ?

— Вертали... якъ вертали! Такечки тамъ люде розюшили ся, що й черезъ Польщу йдучи, йшло ся вôдъ дыму до дыму... людей, що-правда не мордували, але гарбали, щó було.

— Гуляли гараздъ?

Digitized by Google

— Ой гуляли! — казавъ дѣдъ. — Теперь то вже хиба прийшла покута.

— Не маєте чого жалувати ся, дѣду! Хвалити Бога маєте свій кутокъ, достатокъ, спокій...

— Усе, лише не спокій! якій же то въ мене спокій? Кілько разівъ гляну на ту дѣвчину, — кажучи те, дѣдъ кивнувъ головою до Ксеньки, — тілько разівъ серце въ мене краєть ся, бо-жь то сирота... одинокимъ єи опѣкуномъ бувъ Палѣй...

Дѣдъ хотѣвъ неначе оповѣдати щось, та вагувавъ ся якось чи нагадувавъ. До того-жь вязала єго присутність Ксеньки.

— Пійди-но, дѣвчя, доглянь полотна, та оберни, а відтакъ до „мухи“ зазирни, чи дикі бжолы не напастують.

Оксана відійшла нерадо.

Дѣдъ кивнувъ головою за відхожою.

— Вамъ здаєть ся, мабуть, що то мужичка яка, до запаски сотворена и до босыхъ нігъ?...

— Правда, що она ходить у тій запасцѣ якъ царівна — сказавъ Чечѣль.

Дѣдъ не відповѣвъ на те нѣчого. Вінъ сидѣвъ задуманый и похмурый, нѣбы потонувъ у спогадахъ.

— Чи то-жь єи мати сподѣвала ся, якій єи конець буде и що станеть ся зъ дитиною? — сказавъ. — Якъ бы була жила, може сталось бы инакше... та й певно! а й Палѣй може бувъ бы иншій...

— Ксеньчина мати Ляшкою була? — запытавъ Чечѣль.

— Ляшкою.

Дѣдъ зновъ задумавъ ся.

— Отъ бачите, Палѣй усе житье боровъ ся зъ Ляхами, проклинавъ ихъ, не терпѣвъ, а Ляшку любивъ... и

Digitized by Google

ще бôльше, любивъ ѳи навѣть тогды, якъ вже вмерла, и хто-зна чи не бôльше чимъ перше! При кожнôй нагодѣ споминавъ про неи и такъ ѳму неразъ серце мякшало, що я иногдѣ не пôзнававъ свого товариша.

— А чомъ же Палѣй не ховавъ доньки при собѣ?

— Чомъ? Завзятье козацке! Такъ то вже сердешне не навидѣвъ Ляхôвъ, що не хотѣвъ тримати при собѣ доньки. Якъ выросте, казавъ, хтось може ѣй шепне, що мати ѳи була Ляшка, кровь паньска въ нѣй прокинеть ся може, а я не хочу того! Нехай росте на хуторѣ якъ мужичка, гуси пасе, хусты пере, грядки копае и нехай ѣй материна минувшина й не приснить ся нѣколи! Якъ хотѣвъ, такъ и зробивъ: вôддавъ менѣ та й бабѣ, Господи помяни ѳи душу; Ксенька й выросла не знаючи нѣ объ чôмъ.

Дѣдъ не догадувавъ ся, що въ скозачѣлôмъ полковнику, щó слухавъ того оповѣданя, будили ся якúсь не дôзнаванѣ доси нѣколи вражѣня; въ ѳго памяти выроставъ старый дѣдусь изъ пôдголеною чуприною, зъ пôдкрученымъ вусомъ, въ кармазиновôмъ кунтушѣ; стоявъ нѣбы на ґанку, межи бѣлыми стовпами старошляхоцкого двора й кликавъ ѳго до себе... а вôнъ бувъ нѣбы малымъ пахолямъ... Чи то сонъ? чи споминъ? Чи може картина невѣдомо вôдбита въ ѳго души, наче въ зеркалѣ, и збережена въ нѣй на завсѣгды?... По-що ѳго старый дѣдусь кличе до себе? Ѳго убôръ, уся постава, шляхоцкій двôръ — усе те мало въ собѣ якесь инше, вôдмѣтне пятно, анѣжь те, яке вôнъ теперь носить. Длячого жь вôнъ занехавъ дѣдôвскій убôръ, родинный дôмъ покинувъ?

— Га! — думавъ собѣ, — якъ дивно похожа моя доля на ѳи долю! И я вырôсъ вôдорваный вôдъ рôдного пня — вырôсъ дико, якъ будякъ на степу... а все-жь таки... щось у менѣ остало ся ще дѣдôвскои крови...

Digitized by Google

Гадки сѝ будили въ нѣмъ новѝ чутя: перше любивъ лише Ксеньку, сегодня чувъ ще для неи якесь спо̀вчутье, сердешне милосердье, якъ для ростины, пересадженои въ иншу почву, въ инше по̀дсонье...

Оба розмовляючи сидѣли теперь у глыбоко̀й задумѣ. Дѣдъ пригадувавъ у своѣй памяти давнѝ картины й подѣ. Чечѣль выкликавъ дрѣмаючѝ невѣдомѝ якѝсь чутя, вражѣня, картины, котрѝ пригадували ѳму, що належавъ до иншого свѣта.

— Отже Ксеньчина мати була шляхтянка? — запытавъ дѣда по хвили мовчанки.

— И яка ѳще! Ксенька до неи, якъ око въ око, подо̀бна.

— И була жѣнкою Палѣя?

— Жѣнкою. Благочинный зъ того самого села поблагословивъ ихъ...

Дѣдъ говоривъ поволи, неначе пригадувавъ собѣ що.

— Ось и назва села зъ памяти вылетѣла. Село саме памятаю, наче вчора те дѣяло ся... и дво̀ръ великѝй у ярку, садъ бо̀ля двора... рѣку... межи Брацлавомъ и Тульчиномъ... а назвы пригадати не можу... якъ коли бы хто клиномъ изъ головы выбивъ...

— Правда — говоривъ дальше дѣдъ, — слюбъ узяли, але що то бувъ за слюбъ.. она плакала передъ благочиннымъ, якъ на похоронѣ, а во̀нъ тягнувъ ѳи силомо̀ць...

— Чи знавъ ѳи давнѣйше?

— Де тамъ знавъ! Припадокъ та й годѣ!

Дѣдъ зупинивъ ся на хвильку.

— Було то ро̀къ чи два по поворотѣ зъ по̀дъ Вѣдня. На Украинѣ во̀йска не було на лѣкъ, а козацтво гуляло. Палѣй уже славивъ ся, люди горнулись до него... Король давъ ѳму пустки коло Хвастова въ нагороду за

службу пôдъ Вѣднемъ, — отже мы заселяли тѝ пустки. Треба було людей на тôй земли оселити, а людей не легко було найти. Мы ѣздили, куды очи ведуть, и збирали дружину на хвастôвскѝ пустки, а коли выпало, то й у дворики шляхотскѝ зазирали... Ѣхали мы черезъ сѣльце пôдъ Тульчиномъ; зъ нами було доволѣ людей и коней, наче таборъ якій ѣхали; вели добутокъ на нову оселю. Якъ разъ въѣхали въ ярокъ... звѣзды свѣтили надъ нами ясно, дорога була широка, высаджувана липами; видко заможный панъ, а такъ на боцѣ надъ рѣкою стоявъ и двôръ. У дворѣ свѣтило ся.

— А може бы заглянути до тыхъ панкôвъ? — запытавъ Палѣй, — певно гуляють и бенкетують.

— Менѣ не треба було повтаряти два разы. — Можна заглянути, — кажу ѥму. — Выбравъ я двацятьохъ молодцѣвъ и заѣхали въ двôръ. Ворота отвертѝ, на подвôрѥчку тихо... Мы до дверей — ба й дверѣ незамкненѝ... Переходимо одну, другу, третю кôмнату, — а въ четвертôй... нѣ! не дôйшли до четвертои... саме зближали ся до дверей, коли отворились, а въ нихъ вказала ся дѣвчина, вѣрный образъ Ксеньки, — поклала палець на устахъ и сказала до насъ:

— Тихо, тихо... татусьо засыпляѥ...

— Черезъ одчинянѝ дверѣ упало на насъ свѣтло. Дѣвчина пôзнала незнаѥмыхъ и мимохôть поступилась назадъ. Догадала ся, що се за навѣдка. Поблѣдла, захитала ся, була бы може скричала, колибъ не боязнь, що збудить засыпляючого вôтця. Любовь до батька перемогла острахъ. Дѣвчина звернула ся до Палѣя, котрый высунувъ ся бувъ на передъ.

— Мôй пане дорогій, — просила складаючи руки, — опôсля.. опôсля зробишь собѣ, що схочешь .. возьмешь,

Digitized by Google

що схочешь... а теперь дозволь ѣму задрѣмати... тыждень цѣлый ока прижмурити не мôгъ...

— Черезъ одчинянй дверѣ било на насъ, стоючихъ у темнôмъ покою, свѣтло лямпы й освѣчувало огорѣлй суворй лица стоючои за нами громадки козакôвъ. Палѣй хотѣвъ увôйти — дѣвчина розвела рамена и станула въ дверехъ.

— Не буди ѣго, не буди... — лебедѣла.

— Палѣй рукою вôдвернувъ дѣвчину и увôйшовъ у кôмнату. Була се простора свѣтлиця. Въ однôмъ ѣи кôнци, на лôжку застеленôмъ богатыми макатами, лежавъ старець, — вôддыхавъ легко, нѣбы спавъ, нѣбы засыплявъ, але то вже зближавъ ся сонъ непроспаный... Старець догарявъ, а дѣвчинѣ, котра була ѣго донькою, здавало ся, що засыплявъ лишень... она смерти ще нѣколи не бачила. Шумъ, якій зробивъ ся въ кôмнатѣ, брязкôтъ, щó долѣтавъ изъ другого покою, перервали ѣго дрѣмоту. Вôнъ силомôць пôднѣсъ повѣки, повѣвъ окомъ по свѣтлици — ѣго зѣницѣ блиснули послѣднымъ блескомъ, въ котрôмъ выразивъ ся перестрахъ и тревога...

— Зоню! — закликавъ.

— Я тутъ, татусю...

— Старець силувавъ ся здвигнути руку, зробивъ рухъ, якъ коли-бъ хотѣвъ пôдвести ся, зôтхнувъ сильно, повѣки запали — и сконавъ зъ перестрахомъ въ очахъ а тревогою въ серци. Такъ менѣ жаль зробило ся тои дитины, що зъ усею невинностію на смерть якъ на сонъ дивила ся, що зъ-заду сѣпнувъ Палѣя за рукавъ. — Ходѣмо звôдси, — кажу. — Не годить ся — шепнувъ я ѣму на ухо — гайдамачити въ домѣ, въ котрый прилетѣла смерть. Чи мене дѣвчина зрозумѣла, чи може догадала ся сама, що тато вже вмеръ, бо впала на колѣна при лôжку й зачала плакати... Ходѣмо звôдси — кажу

Digitized by Google

знов до Палѣя — не годить ся въ тôмъ домѣ хозяйнувати. Але Палѣя лихій попутавъ, якась дика похоть опанувала. Выйшовъ у другій покôй и звернувъ ся до мене:

— Є тутъ добыча така, що ѳи не пущу.

— Я догадавъ ся, на що тѣ слова зводять ся. — Вôджени грѣшнѣ гадки — казавъ я — тутки трупъ на постели, а въ тобѣ кровь кипить... Нѣщо не помогло... хотѣвъ ѳи пôрвати й чвалати зъ нею. Выпросила, щобы ѣй позволивъ похоронити тата, — похоронила, а Палѣй всадивъ ѳи на коня якъ бранку й привѣзъ до Хвастова. Узявъ зъ нею слюбъ, и полюбивъ щиро, але не було зъ того благословеня. Ледви привела на свѣтъ Ксеньку й заразъ умерла, а Богъ-зна ще яка доля жде ѳи доньку...

Коли на порозѣ появила ся Ксенька.

Дѣдъ перервавъ оповѣданье й звернувъ ся до дѣвчины:

— А що, упорала ся?

— Вже... полотно обернула... до пасѣки заглянула... Муха коло улика, грѣѳть ся на сонци...

Розмова якось не клиила ся, кожный думавъ про щось инше. Дѣдъ наче закôнчуючи своѳ оповѣданье, звернувъ ся до Чечеля:

— Такъ оно такъ, пане полковнику... А теперь ѳи вже давно нема... вôнъ Богъ-зна' чи верне, а моя душа блукаѳть ся ще самотна по свѣтѣ...

Ксенька не зрозумѣла того дѣдового закôнченя.

Чечѣль приѣхавъ сегодня на хутôръ не безъ замѣрôвъ, вôнъ хотѣвъ разъ уже рѣшучо поговорити зъ дѣвчиною и зъ дѣдомъ. Гетьманъ на осѣнь выбиравъ ся до Батурина.

— Обридло менѣ, — думавъ полковникъ, — бурлацке житье, якъ бы Богъ давъ швидше вернуть ся, то

Digitized by Google

забравъ бы зъ собою дѣвчину. Дослуживъ ся чоловѣкъ, Богу дякувати, й степени непослѣдньои, та й земельки кусень своѳи ѳсть, и жити зъ чого буде — не стаѳ менѣ лишень въ домѣ бабы... Ксенька якъ разъ була бы для мене...

Оповѣданье дѣда нудило ѳго, — отже й вôдъѣхавъ, не сказавши нѣчого дѣдови анѣ Ксенцѣ.

Скажу передъ выѣздомъ, — потѣшавъ себе, — однаково зимувати тутъ не будемо...

Глянувъ на небо.

— Пôзно вже... треба квапити ся...

— Е, нѣ! Не пôзно здержувала Ксенька.

— Для мене, моя рыбко, пôзно... передъ заходомъ сонця мушу вже бути на замковôй сторожи.

Сѣвъ на коня и пôгнавъ ся, що мôгъ кôнь зарвати.

Digitized by Google

X.

Кара по заслузѣ.

На бѣлоцеркôвскôмъ замку поставлено подвôйну сторожу, а Чечѣль мусѣвъ у ночи самъ контролювати варту. Люде догадували ся причинъ такои суворости й шептали собѣ на ухо. Въ замковôй вязници сидѣвъ вôдъ кôлькохъ день замкненый Кочубей, котрого допытувавъ вôйсковый судъ и небавомъ мавъ выконати ся засудъ.

Кочубей занявъ мѣсце Палѣя, а тѝ всѣ пекельнѝ машины, що стояли або висѣли въ вязничнôй кôмнатѣ, що дня сичали й скрипѣли въ присутности судьѣвъ, вытягаючи зъ устъ Кочубея зôзнаня, котрѝ вôдтакъ доставляли гетьманови. Мазепа читавъ ихъ уважно.

— Той нещасливый сказавъ на судѣ бôльше, анѣжь въ дѣйстности думавъ, — замѣтивъ гетьманъ.

И се була справедлива замѣтка Страхъ и бôль велѣли ѥму повторяти те, щó пôдсували судьѣ.

По довгихъ и повныхъ муки допытахъ ѥго засудили на смерть; той засудъ годивъ ся зовсѣмъ зъ бажаньемъ Мазепы. Давно колись, якъ ще пляны ѥго ледви зарисовувались, гетьманъ хотѣвъ приѥднати Кочубея, бо думавъ, що въ нѣмъ дрѣмаѥ може духъ правдивои вольности й любови дѳ Украины, але вывѣривъ, що нимъ руководить честилюбнôсть и козацка сваволя. Все не бу-

Digitized by Google

ло-бъ ще нѣчимъ, але коли-жь бо судья почавъ потайки пôдкопувати ся пôдъ гетьмана, и скорше чи пôзнѣйше мусѣвъ выступити якъ отвертый ворогъ Выступивъ и змѣрявъ ся зъ нимъ, та не вывысшеный але звязаный лежавъ пôдъ ногами противника. Отже теперь, коли гетьманскѣ пляны добѣгали до кôнця, не було коли спôвчувати и жалѣти.

Кочубей бувъ засужденый на смерть и мусѣвъ згинути.

Гетьманъ забажавъ зъ нимъ розмовити ся на самотѣ й отверто, бо знавъ, що голова противника не вывихнеть ся зъ пôдъ меча катового. Уже по перечитаню засуду смерти Кочубеєви гетьманъ увôйшовъ въ темницю й сѣвъ на однôмъ зъ тыхъ деревляныхъ фотелѣвъ. Лôктемъ лѣвои руки сперъ ся на поручье фотеля, лице закрывъ долонею, праву руку вытягнувъ безвладно на другôмъ поручю, й такъ сидѣвъ нерухомый думаючи сумну думку и ждавъ на побореного вже противника, щó за кôлька день мавъ покласти голову пôдъ мечь ката.

Той побореный ворогъ бувъ вôтцемъ єго жѣнки, и вытягавъ надъ шию зятя мечь, котрый спадавъ на єго власну шию. Тому-то нѣщо дивного, що смутокъ и задума сповивали єго серце. У вязничôй кôмнатѣ окрôмъ Орлика и глухонѣмого слуги не було бôльше нѣкого. Блъоки й колѣсцята заскрипѣли, порушивъ ся великанськiй павукъ и впавъ у долину, клекочучи зелѣзными лабами. По хвилинѣ давъ ся чути якiйсь шелестъ, якiйсь ледве дочутный зойкъ, опôсля наново зачали клекотѣти зелѣзнѣ павучѣ лабы, зновъ заскрипѣли блъоки.. и все втихло. Чути було лише кроки сторожа и пересуванье движимого помоста, на котрôмъ мавъ станути тюремникъ — наконець утихло все.

Гетьманъ сидѣвъ усе ще нерухомый въ тôй самôй

Digitized by Google

ставѣ; потѣмъ легко вѣдъ очей и чола вѣдсунувъ руку
й пѣдвѣвъ поглядъ на Кочубея, що стоявъ за зелѣзною
ратою. Судья стоявъ передъ нимъ, маючи ледви на
лько силы, абы утримати ся на ногахъ.

Ноги въ него були выкривленѣ, руки покалѣченѣ,
альцѣ вѣдъ вытяганя попухлѣ, черезъ пошарпане въ
иматки одѣнье видко було посинѣлѣ, зѣангренованѣ вѣдъ
клѣщовыхъ стискѣвъ раны, повышарпуванѣ клѣщами. Со-
очка, цѣле тѣло, лице були одною масою сцѣпенѣлои
рови, текучихъ ранъ...

Ихъ погляды стрѣли ся.

— Гляди, гетьмане, що зробивъ єси зъ мене, — ска-
авъ ледви дочутнымъ голосомъ Кочубей.

Лице Мазепы выражало якусь глубоку внутрѣшню
оротьбу й спѣвчутье.

— Я хотѣвъ тебе бачити... — сказавъ.

— Дивись и радѣй...

— Дивлюсь и смучу ся... Хотѣвъ бы зъ твоихъ
стъ почути, чи знаєшь, чия рука тебе пригнула?

Очи Кочубея заблысли дикимъ гнѣвомъ.

— Твоя! — засычавъ.

— Моя? Отже я посылавъ посѣпакѣвъ, абы схо-
или тебе?

Кочубей мовчавъ.

— Чи я хитрощами заманивъ тебе въ Бѣлу-Церкву?

Опять мовчанка.

— Я-жь домагавъ ся головы твоєи, яко зрадника й
клеветника?

Якѣсь гадки тремтѣли тюремникови на губахъ, а не
огли замѣнити ся въ слова.

— Нѣ, Василю! то не моя рука зломила тебе, бо
ы єи не цѣлувавъ, благаючи о справедливѣсть и ласку...

Digitized by Google

Покараный ты за власну гордбсть, -- я дбзнавъ ся объ тбмъ трохи за пбзно.

— Єсть рахунки, котрі тамъ кбнчать ся — Кочубей звѣвъ руку въ гору й показавъ на небо, — а єсть и такі, котрі тутъ намъ сидять — показавъ на груди, — дусять, тиснуть, давлять и хиба зъ людскою смертю кбнчать ся.... Такій рахунокъ я маю зъ тобою! Збезчестивъ ты мене, забравъ доньку — чи-жь можу тобѣ дарувати неславу? Нѣколи! и ѣй и тобѣ не дарую...

Лице гетьмана прибрало выразъ гордости.

— Слухай, Василю! Вже не пора бути тобѣ справедливымъ, за багато ты перетерпѣвъ, усе твоє серце залило ся горестю, отже й нѣщо дивного, що треваєшь въ опорѣ, — се опбръ лишень... Адже-жь потребуєшь супроти себе самого найти якусь причину, котра бы оправдувала твои поступки, отже шукаєшь вины на невинныхъ. Твоимъ злочиномъ не є те, що не вмѣєшь простити анѣ мене анѣ доньку, се доказує лишень, що ты лихій чоловѣкъ, — але найббльша твоя вина то та, що ты ставъ ся лукавымъ сыномъ рбдного краю; тои вины анѣ я, анѣ рбдна донька тобѣ не простить... Не гбдный милосердя анѣ прощеня той, хто пѣклуєть ся коло ранъ одного чоловѣка й плаче надъ ними, а зъ сухимъ окомъ, зъ душою повною самыхъ лишень жадобъ, забагбвъ та честолюбныхъ посягань продає за марный грбшь міліоны людей у ясыръ..

— Лиши мене въ спокою! дай менѣ вмерти! Не ты будешь моимъ судьею, а хтось иншій!

— Вже ты осужденый!...

— Лучше скажи: „моя помста досягла тебе.“

— Нѣ; скажу лишень: моя рука усунула тебе, якъ чоловѣка шкбдного.

Кочубей зглянувъ на гетьмана зъ погордою.

Digitized by Google

— Ты? мене усуваешь, якъ шкôдного?

— Такъ есть, я — тебе! Ты въ моихъ рукахъ, уже покараный ганьбою, терпѣньемъ, ты батько мови жѣнки — чи-жь того всего не досыть, щобъ я зупинивъ ся? Одного слова мого досыть, одного покиву руки, а ты бувъ бы вольный и спокôйно доживъ бы середъ своихъ старого вѣку. А одначе того слова я не выречу, не кивну рукою, абы зупинити топôръ ката, — чи думаешь, лишень длятого, що твоя смерть принесе менѣ радôсть? Нѣ! я чоловѣкъ, твои провины супроти мене я простивъ, але не прощу тобѣ провинъ — иншихъ и бôльшихъ... Вôдкличу я засудъ, люде сказали-бъ, що я впокоривъ ся передъ тобою, що налякавъ ся, що той засудъ вырекла моя гордôсть, моя пыха, — отже не зроблю того! Нехай радше грядучй поколѣня вôдсудять мене вôдъ серця й лю́дяности, але я знаю, що таки найдеть ся жменя людей, котрй скажуть, що любовь вôтчины була менѣ дорожшою чимъ приязнь людска, що передъ нею не погнула ся моя рука и воля...

Гетьманъ окинувъ зломаного тортурою й моральнымъ терпѣньемъ Кочубея повнымъ гордости й величавымъ поглядомъ, уставъ зъ фотелю й кинувъ ему останнй слова:

— А такъ ты мусишь покласти голову пôдъ топôръ!...

Гетьманъ пустивъ ся до дверей.

Судья здавало ся выдобувъ изъ себе останнiй голосъ

— Лишень швидше! Не мучь мене! — крикнувъ за вôдхожимъ.

Въ ту хвилю спавъ на него знову страшливый павукъ, пôрвавъ у зелѣзнй кôгтѣ, стискавъ, корчивъ пазурѣ й наконець зô своею жертвою потонувъ у казни.

Digitized by Google

Гетьмана зворушила до глубины та сцена, котру що лише перебувъ изъ Кочубеемъ. Побôчь него йшовъ задуманый Орликъ.

— Чи до сповненя засуду все готове?

— Все.

— Можна хочь-бы завтра?

— Можна.

Гетьманъ по короткôй задумѣ рѣшивъ:

— Не вôдкладати...

Вôдтакъ немовь щось пригадавъ собѣ, звернувъ ся на-ново до Орлика:

— Скажи-жь менѣ, щó стало ся зъ твоимъ Вольскимъ?

— Зъ дороги утѣкъ.

— А зôзнаня?

— Дôйшли.

— Тымъ же-жь кôнчити якось годѣ.

Орликъ вôдгадавъ гетьманову думку.

— Я розписавъ гончѝ листы... треба буде розôслати ихъ до всѣхъ полкôвь, наказному до Москвы...

— Добре.

Того самого дня на замковôмъ майданѣ почали ся приготовленя до сповненя засуду смерти. Цѣкавыхъ зôйшло ся багато — одни догадували ся, що то поживе смерти Палѣй, другѝ казали, що то тюремникъ привезеный зъ Москвы, котрого навѣть по имени не вмѣли назвати.

Зацѣкавлена вѣсткою Дарка выбѣгла й собѣ подивити ся на майданъ. И она не знала нѣ объ чôмъ, якъ и другѝ. Правда, ѣй було звѣстно, що въ гетьманскôмъ домѣ панує якась журба, що молода гетьманша вôдъ якоись поры безперестану засумована, а неразъ удалось ѣй пôдглянути, якъ ѳи панѣ плакала.

Digitized by Google

— Банує за домомъ... — думала дѣвка.

Смутокъ гетьманшѣ Дарка старала ся пояснити своимъ смутком Й она банувала за домомъ; правда, для неи домомъ бувъ степъ, але здавало ся ѣй, що степъ родинный инакше пахъ, вѣтеръ тамки бувъ свѣжѣйшій, сонце яснѣйше... однымъ словомъ, банувала.

На жукôвскôмъ дворѣ було ѣй свобôднѣйше, спокôйнѣйше. Та й до Таранухи чула жаль, що до неи не горнувъ ся, що не всмѣхавъ ся усмѣхомъ надѣ. Такъ само смѣявъ ся до другихъ.

— Нехай ширить зубы, навѣженый! — подумала а на безнадѣйну любовь махнула рукою.

Може бути, що й ся обставина причинила ся до того, що ѳи туга за домомъ такъ могучé змогла ся.

Задуманымъ поглядомъ придивляла ся она, якъ вкопували въ землю нѣби паль, нѣбы деревяне бервено й даремне силувала ся выяснити собѣ, — на що оно все?

Коли нежданo зъ заду чиясь рука дôткнула ся ѳи плеча и задзвенѣвъ знакомый голосъ:

— Дарко!

Слуга обернула ся й око въ око стрѣла ся зъ Кочубеихою, котра довѣдавши ся въ Москвѣ, що ѳи мужа вывезли до обозу Мазепы, поспѣшила сюды за нимъ. Товпа на майданѣ звернула й ѳи увагу на себе; она зупинила ся, щобы глянути й вывѣрити, пó-що тамъ люде збирають ся — и стрѣтила Дарку.

Давня служанка змогла лише закликати зъ подивомъ та зъ острахомъ: „панѣ!“ — вхопила ѳи за руку й поцѣлувала. Въ нѣй борола ся боязнь изъ-за спôльнои вины, до котрои почувала ся, й радôсть, що побачила когось, хто пригадавъ ѣй рôднй стороны. Поглянувши на паню вдруге, острахъ обгорнувъ ѳи, такъ що за малымъ

Digitized by Google

не вôдступилась; та панѣ, не давно ще въ силѣ вѣку, похудѣла, поблѣдла, щоки запались, поморщились, волосье посивѣло. Въ цѣлôй поставѣ видко було якесь помѣшанье, котрого Дарка не могла собѣ выяснити.

— Де Мотря? — запытала горячковымъ голосомъ.

Дѣвчина налякала ся того неспокôйного голосу.

— На замку, — ледви могла вылебонѣти Дарка.

— Веди мене...

До Мотрѣ нѣхто не мавъ доступу. Дарка завагувала ся.

— Швидше, швидше! — наганяла Кочубеиха.

Обѣ женщины йшли якимсь нервовымъ поквапнымъ крокомъ.

Дарка окинула зоромъ вôкна занятыхъ черезъ гетьманщу апартаментôвъ.

— Отъ, либонь у вôкнѣ стоять, — сказала.

Они выйшли на сходы и зникли.

Мотря придивляла ся такожь збѣговищу черезъ вôкно й пôзнала матѣръ, щó йшла зъ Даркою. Черезъ кôлька хвиль опôсля мати й донька кинули ся собѣ въ обôймы середъ ревного плачу, не могучи промовити нѣ слова. Мотря посадила змучену, втомлену матѣрь.

Она знала, яка є причина того змученя и смутку, але даремне шукала въ собѣ хочь бы тобѣ одного слова потѣхи; мати плакала довго слѣзми жалю и розпуки, наконець утерла сльозы и тремтючимъ зô зворушеня голосомъ запытала:

— Батько тутъ?

Мотря глянула на матѣрь повнымъ болючого милосердя поглядомъ и голосъ спôвчутя вырвавъ ся зъ ѣи грудей.

— Бѣдный мôй тато!

— Такъ, милосердишь ся теперь — сказала зъ го-

Digitized by Google

рестю мати, — а чомъ же доси не вырвала єго зъ кôгтѣвъ гетьмана? Чому не хочешь єго вырвати?

Материнѝ слова дзвенѣли засудомъ обвины. Въ Мотрѣ закипѣла гордôсть.

— Милосерджу ся надъ нимъ, бо то мôй дорогій, мôй безталанный батько, але той батько пôднявъ руку проти рôдного краю, ту руку закувала въ кайданы справедливôсть, а ты, мамо, хочешь, абы я тѝ кайданы розбила? Чи гадаєшь, я дивлю ся на нихъ байдужно? Що въ менѣ серце не краєть ся зъ болю и зъ жалю?

Зворушенье пôдносило ѣй груди.

— Нѣ, мамо! Не лишаєть ся намъ нѣчого иншого, якъ хиба погодити ся зъ нещастьемъ...

Кочубеиха здрѣгнула ся й пôдвела ся зъ мѣсця.

— Ахъ, ты серце камѣнне! Завтра вôтцѣвску голову вытягнуть пôдъ мечь ката, а ты менѣ кажешь годити ся зъ нещастьемъ — адже-жь то твôй тато, — тато, потворе! Та кровь, котра завтра обризкає землю на майданѣ, такожь у тобѣ плыве...

Блѣда якъ стѣна Мотря слухала матери, але сила, мôць душѣ, неодмѣнна постанова рисувала ся въ усѣй єи поставѣ.

Пѣна гнѣву выступала на уста въ Кочубеихи. Якѝсь гадки клекотѣли въ єи лонѣ, але не могла найти выразôвъ, що-бъ ихъ высказати.

— Отже твôй тато... твôй тато?...

— Мôй тато самъ у пропасть летѣвъ и иншихъ тягнувъ... Мôй тато.. ахъ! бѣдный, нещастный тато, може зраджувавъ свôй край несвѣдóмо... выставлявъ єго на згубу черезъ потворну честолюбнôсть, абы выплысти на самъ верхъ.

— Ганишь безталанного, а одначе ты могла бы єго выратувати...

Digitized by Google

Мотря стояла мовчазна, сѣпана внутрѣшнымъ болемъ, котрый краявъ ѳи, паливъ думки й серце. Здавало ся, що вагувала ся .. що не дасть на зневагу сивого волоса батькового, що пôйде, впаде Мазепѣ до нôгъ и выжебрає для батька милость.

— Ратуй ѳго, ратуй! иди, благай... ѳще пора... — накликáла мати.

Вагливôсть гетьманшѣ тревала лише хвилю.

— Нѣ, мамо... не можу! Прокляни мене, выречись, забий — я не можу...

Тѣ слова выкликали въ Кочубеисѣ трохи не скаженый гнѣвъ. Очи у неи засвѣтились, якъ у вовчицѣ, затисла кулаки и кинула ся до Мотрѣ — хотѣла пôрвати ѳи за горло.

— Задушу тебе.. задушу... що-бъ ты дѣтей не родила, такихъ потворôвъ, якъ сама!...

Обѣ женщины, мати й донька, дужали ся якусь хвильку, наконець Кочубеиха втратила звагу й безъ тямы повалила ся на землю.

Мотря покликала Дарку, пôднесла зъ ѳи помогою матѣрь, одволала й лишила въ покою. Та боротьба обезсилила й ѳи, але гетьманша найшла въ своѣмъ опорѣ нову понуку. Зоставши на самотѣ, зачала на-ново думати про батька, котрому гордôсть нахилила голову пôдъ топôръ.

— Бѣдный мôй тато! Вôнъ бôльше нещасливый, чимъ зрадникъ. Може такъ доля хоче, щобы смерть ѳго була розсвѣтомъ для иншихъ!..

Другого дня ще до сходу сонця вдарили въ бубны, сурмы заграли й на великôй рôвни почало збирати ся вôйско.

Утворено чотирокутникъ, въ серединѣ котрого стоявъ мôцно въ землю вкопаный дубовый пень, що може

Digitized by Google

на лѳкоть стирчавъ по-надъ поверхнѳсть землѣ. Вже починало днѣти; будивъ ся до житя свѣжый ранокъ и усмѣхавъ ся блѣдо рожевымъ небомъ. Коли нечайне въ чистому ранньому воздусѣ розѳтнувъ ся довгій, протяжный, зойкливый голосъ сурмы; вѳнъ летѣвъ по-надъ головами зѳбраныхъ на майданѣ козакѳвъ и зъ гомономъ завмиравъ у далекому степу.

Не тяжко вѳдгадати, що на тѳмъ майданѣ мавъ выконати ся засудъ смерти на Кочубею, а той зойкъ сурмы звѣщавъ его прихѳдъ. И справдѣ небавомъ опѳсля розступила ся одна стѣна чотырокутника и вказавъ ся почотъ. По переду ѣхавъ на кони сурмачь, котрый въ ряды-годы прикладавъ до губъ инструментъ и выкликавъ зъ него тѝ жалѳсливѝ тоны, котрѝ розстеляли ся по рѳвни. За нимъ ишли пѣшки довбушѣ, а вѳдтакъ катъ, що нѣсъ на плечи топѳръ зъ величеннымъ вѳстрьемъ. Окруженый кѳнною сторожею, зъ руками на задъ скручеными поступавъ Кочубей. Вѳнъ ишовъ повѳльнымъ, умученымъ крокомъ. У него не було на головѣ накрытя; ранній вѣтеръ розвѣвавъ его посивѣле волосье й вѳдсвѣжувавъ намѣчене пригнобленьемъ обличье. На виду у него не було видко тревоги нѣ боязни, а радше деяку гнѣвну задуму й гордѳсть.

Коли сурмачь зблизивъ ся до вѳйсковои лавы, то на даный знакъ лава зломилась отвираючи вхѳдъ у середину чотырокутника, а коли поквапнымъ тактомъ вѳдозвали ся бубны, Кочубей звѣвъ похилену голову й окинувъ поглядомъ майданъ и вѳйско. Ще еха бубнѳвъ не завмерли, коли катъ звѳльнивши трохи ходу́, втягнувъ у себе воздухъ наче бажавъ розширити груди й зычнымъ выразнымъ голосомъ закликавъ:

— Кочубей за зраду по гетьманскому приказу покладе свою голову!

Digitized by Google

Той окликъ повторивъ ся тричи й не выкликавъ бачить ся у Кочубею нѣякого вражѣня. Вôнъ ишовъ однаково задуманый, понурый, рѣшеный.

Засудженый роззиравъ ся по майданѣ наче шукавъ когось, — коли єго поглядъ упавъ на пень, на котрôмъ мавъ покласти голову. Ще кôльканацять крокôвъ и — будуть се вже останнѝ кроки въ єго житю!

— Га, нема єго, — думавъ роззираючись по лавахъ Кочубей, — не смѣвъ дивити ся менѣ въ очи... и єи нема, тои гадины, котру я выгрѣвъ пôдъ своимъ серцемъ... и тои нема, зъ котрою вѣкъ свôй перeживъ... Коли треба було смѣлу руку пôдняти, то окружали мене тогдѣ приятелѣ й родина; а сегодня я самъ... самъ... одинокій... нѣхто менѣ нѣже слова одного потѣхи не кине, нѣхто менѣ не скаже, що робивъ я добре...

Катъ узявъ єго за руку й пôдвѣвъ до колоды.

Засудженый клякнувъ на якійсь приладъ такъ, що не мôгъ порушитись, а катъ нахиливъ єму голову надъ колоду.

— Рубай, але за однымъ разомъ, абы не терпѣти...

Катъ зачавъ єму натягати шию й привязувати голову, щобы засудженый не мôгъ порушитись.

Єго кровю набренѣлѝ очи ще мигтѣли гнѣвомъ и шукали навкруги знаємыхъ лиць, а губы дрегонѣли не молитвою але проклятьемъ.

Настала нѣма тиша дожиданки. Середъ тои тишѣ розôтнувъ ся глухій звукъ — се бувъ ударъ катôвскои сокиры. Голова Кочубея вôдскочила вôдъ пня, а лише стукôтъ, зъ якимъ вдарилась объ землю, бувъ тымъ другимъ голосомъ, котрый перервавъ на ново тишу.

Голова дрегонѣла ще судорожными рухами, блымала очима, клекотала зубами, точила зъ губъ кровавy

Digitized by Google

пѣну и здавало ся хотѣла вырыгнути останнѝ проклоны, якѝ ще за житя безбачь у єи мозку засидѣлись.

Катъ спокѝйно сперъ закровавленый топѝръ до колоды, при котрѝй бухавъ кровю и дрыгавъ ще людскій кадовбъ, зблизивъ ся до головы, зловивъ за волосье й пѝднѣсъ высоко въ гору, кличучи розмѣрнымъ голосомъ:

— Голова зрадника Кочубея упала по гетьманскому приказу!

Держана въ руцѣ голова сѣкла ще зубами, клѣпала повѣками й може чула ту останню наругу, котру завдавъ ѣй катъ...

Такъ покѝнчивъ Кочубей.

* * *

Другій бунтарь бувъ такожь усуненый зъ дороги, Лишивъ ся самъ гетьманъ. Окружали єго такѝ лишень люде, котрѝ знали, чого вѝнъ хоче, куды стремить — а лишь дороги, котрыми простуавъ гетьманъ, були для нихъ невидимѝ.

У гетьмана були далекосяглѝ пляны та смѣлѝ намѣры й вѝнъ мѝгъ теперь спокѝйно взяти ся до того, абы ихъ увести въ дѣло.

Смерть Кочубеєва змѝцнила положенье Мазепы яко гетьмана, замкнула уста зрадникамъ и клеветникамъ, котрѝ бачучи що єго становище по части захитане, тымъ ревнѣйше зачали потайки працюзати на єго згубу. Та пересвѣдчили ся, що царь однаково ласкавый для свого любимця и що пѝдносити на него руку небезпечно.

Одначе те все не дало гетьманови спокою та й не могло дати, бо-жь той, голова котрого злетѣла, бувъ Мотриный батько.

Допущена до тайныхъ намѣрѝвъ гетьмановыхъ Мотря знала, куды й длячого треба простувати, — отже

Digitized by Google

батьковый выступъ проти гетьмана называла зрадою, а се болѣло ѳи тымъ бо̂льше, що якъ разъ во̂нъ узявъ ся за те злочинне дѣло.

Въ боротьбѣ мѣжь обовязкомъ а совѣстю перемагавъ усе обовязокъ, але совѣсти не могла зацитькати. Мимо заклонѳвъ материныхъ не вырекла передъ мужемъ нѣже одного сло̂вця въ оборонѣ батька; выкликала въ памяти ту подѣю по тысячу разо̂въ оправдувала, а проте завсѣгды на днѣ розважань лишались деякѣ сумнѣвы, изъ за котрыхъ безталанна жеищина заливала ся го̂ркими слѣзми, серце ѳи стискало ся зъ болю, наче по̂дъ натискомъ невидимого тягару, котрый называвъ ся совѣстю.

Мати вида́ла ся зъ донькою, а гетьманъ знавъ объ тыхъ сходинахъ, та не противъ имъ, а вдававъ, що нѣ про-що не знае анѣ не бачить. Постерѣгавъ лишень, що по̂сля кождого стрѣваня лице въ Мотрѣ було блѣдше, а запалѣ глубше очи свѣдчили про нову пережиту боротьбу, про пову наглу розмову зъ матѣрю. Не тяжко було догадати ся, объ чо̂мъ говорила мати зъ донькою супроти Кочубеѳвои смерти й по ѳго смерти, але гетьманъ не выкликавъ нѣякихъ зо̂знань. Во̂нъ здававъ ся на часъ, котрый ѳсть найлѣпшымъ лѣкаремъ на всякій смутокъ и успокоюѳ найпевнѣйше.

По смерти мужа Кочубеиха хотѣла ѳго тѣло перевезти до Жуко̂въ и тамъ похоронити, але гетьманъ не позволивъ; не помогло й те, що мати вдала ся якъ звычайно до доньки, щобъ выпросила у гетьмана на те дозво̂лъ. Гетьманша станувши разъ на рѣшучо̂мъ становищи, держала ся ѳго уперто й навѣть власно̂й совѣсти не давала нѣякого попусту. Мотря знала, що мати и люде судити-муть ѳи за те камѣнне серце, але знала й те, що ѳсть у неи захистъ, котрый забезпечить ѳи передъ напа-

Digitized by Google

дами, захистъ не въ гетьманскôй гôдности мужа, а въ своихъ пересвѣдченяхъ.

Драмы, яка йшла по-за сценою, не бачивъ нѣхто, хочь усе окруженье вôдчувало ѣи, и якась буря, нѣбы зѣваюча громами й вагôтна зливою хмара, висѣла надъ усѣми, заваготѣвшн ще бôльше черезъ непевнôсть и тревогу.

XI.

Подѣѣ на хуторѣ.

Мимо заключеного межи Петромъ а Карломъ мира ходили разъ у-разъ чутки про вôйну, а обѣ стороны готовили ся безнастанно до боротьбы. Противники були надто честолюбнѝ, щобъ могли задоволити ся миромъ. Мазепа знавъ дуже добре, що альтштрадскій миръ то лише вôдпочинокъ, то часъ умысне придѣленый на те, щобы лѣпше приготовити ся до новои боротьбы. Обѣ стороны дѣлали въ тôмъ змыслѣ. Петро скрѣплявъ на пôвнôчно-захôднôй граници корпусъ Шереметьева, а на пôвденно-схôднôй Меншикова, держучи обохъ полководцѣвъ ладны́ми розпочати ворожѝ кроки одвѣтно до того, зъ котрои стороны двигнеть ся Карло.

Шведскій король громадивъ силы на пôвночи, а на полудни прихилявъ собѣ потайки союзника, щó порядкувавъ сорокъ-тысячною арміéю. Хвиля непевного дожиданя выдалась украиньскому гетьманови ще тяжшою изъ за родинноі драмы, вражѣнье котрои пригнѣтало всѣхъ.

Дѣяло ся такъ, якъ звычайно бувае передъ зливою. Темнѝ, грôзнѝ наче оловомъ вагôтнѝ хмары висять довкола, вôдъ часу до часу перенизуе ихъ мигливою, золотастою блыскавкою далекій мовчазный перунъ и блыснувши, гине безъ вôдгомону; инколи вихоръ Богъ знае звôдкôля

Digitized by Google

вôзьметь ся, заметушить усе, пошарпає галузье й листье, збурить, змотає, зарве порохъ, пѣсокъ, усе, щó найде на земли, зôвье те все въ одну трубу, а засыпавши очи людямъ и звѣринѣ, — чкурне кудысь у поля, въ степы! Се первовѣстки зливы, щó має небавкомъ люнути.

Такъ саме дѣяло ся на гетьманскому дворѣ. Смерть Кочубея, проклоны єго жѣнки, киданѣ голосно зъ погрозою пôмсты, разъ-у-разнѣ посольства, довгѣ потайнѣ нарады зъ Орликомъ, глухій ропôтъ у вôйску, що нудило ся безъ дѣла — звѣщали бурю й зливу.

Въ таку пору середъ повного дожиданя Мазепа покликавъ до себе Чечѣля. Гетьманъ зоставъ ся зъ нимъ самъ одинъ. Зъ поважного гетьманового настрою сердюцкій полковникъ вычитувавъ, що єсть якесь важне дѣло. Ледви позрѣвъ єго Мазепа, сейчасъ зустрѣвъ привѣтно.

— Сѣдай же, пане Чечѣль, — сказавъ, — треба намъ де-що поговорити зъ тобою.

— Покôрный слуга вашь, — одвѣтивъ Чечѣль.

Гетьманъ перебивъ єму.

— Ось заразъ и шляхоцкѣ чемности! Слуга! Адже-жь ты не слугою, а приятелемъ бувъ менѣ доси, будь-же приятелемъ и дальше.

— Та мабуть уже й не перестану....

— Слугами всѣ мы, але спôльнôй пани... и ты ѣй служишь и я, а та панѣ то наша мати — Украина...

Тонъ гетьмана бувъ якійсь нарочитый, поважный; Чечѣль достроивъ ся до него мимохôть.

— Отожь, пане Чечѣль. звѣстно тобѣ, на що заносить ся, — говоривъ дальше гетьманъ, — зъ одного боку дусять насъ такъ, що ледви дыхати можна, а пôдъколи насъ дусять, то гладять по головѣ й заговорюють

Digitized by Google

солодко... То не дурный способъ. Бо коли бють и затыкають ротъ, такъ того нѣхто не бачить та й не кличуть нѣкого, абы дивитись. Але коли зъ другого боку дають солодкій обѣтницѣ, верещать на цѣле горло, щобы свѣтъ чувъ про ту нѣбы-то великодушнбсть... Пора вже мабуть и намъ свбй розумъ мати и про себе самыхъ думати! Ну, а лучшои поры чимъ теперь, мабуть не буде.

Кажучи те, гетьманъ дививъ ся просто Чечелеви въ лице, неначе слѣдивъ его успособленье й думки.

— Знаешь, о що менѣ ходить?

— Знаю... о те, що-бъ мы вмѣли боронити ся, коли буде треба.

По устахъ гетьмановыхъ пересовгнувъ усмѣхъ задоволеня.

— Гараздъ, — завважавъ. — Треба, абы люде разъ уже вырозумѣли, що наймудрѣйшій той, хто самъ у своѣй хатѣ порядкуе.. Треба те безъ перестану пригадувати людямъ, безупинно объ тбмъ говорити...

Настала маленька хвилька мовчанки.

— Прикажи! — закликавъ Чечѣль, — все, щб твоя ясневельможнбсть повелишь, те выповню!

— Нѣчого тобѣ, мбй друже, — вбдповѣвъ зворушеный гетьманъ, — ббльше не кажу, якъ лише, що-бъ робивъ те, що тобѣ любовь до вбтчины пбдшепне. Знаешь, звбдки грозить лихо, старай ся поволи, осторожно, розумно противдѣлати. Не знаю, коли мене приказъ Его величества покличе до Батурина, а бажавъ бы, щобъ тамъ гостѣ зъ Приказу не вшили намъ чобботъ. Здаеть ся, що нѣщо бояти ся за старшину; она знае вже, чого держати ся, але дѣло въ тбмъ, абы хтось тамъ поѣхавъ, берѣгъ справы, запобѣгавъ ..

Digitized by Google

Кажучи те, гетьманъ дививъ ся полковникови въ очи такъ, немовь хотѣвъ запытати ся: „чи можу тобѣ довѣряти вповнѣ?“ Чечѣль такъ якъ-бы вѳдгадавъ ту думку.

— Доси мои услуги були вѣрнѣ... — завважавъ несмѣло.

— О, знаю се! — пѳдхопивъ гетьманъ, — тымъ то й думавъ, що на тебе одного покладати можу, якъ на рѳдного брата! А знаешь, пане Чечѣль, длячого?

Гетьманъ зновъ глянувъ на него пильно й уже наперед любувавъ ся вражѣньемъ своѳи похвалы. Чечелеви не лицювало догадувати ся, а гетьманъ вѳдповѣвъ самъ:

— Длятого, що тамъ не однои вѣрности треба, але й доброи головы.

Ся лесть немовь погладила Чечеля по серци. Мазепа зъ видомъ побѣдника говоривъ дальше:

— Отожь я бажаю, щобъ ты поѣхавъ до Батурина, пане Чечѣль. Тамъ осмотришь и змѳцнишь укрѣпленя, доповнишь те, щѳ надѳбрало ся зъ гамазеѣвъ и робитимешь закупы збѳжа й муки, кѳлько дасть ся й якъ мога найбѳльше.

Гетьманъ высказавши свои бажаня, вѳдступивъ ся трохи де въ чѳмъ и по своѳму звычаю чувъ потребу затерти правдивый змыслъ слѳвъ, котрый мѳгъ насунути ся Чечелеви.

— Правда, зъ Карломъ миръ заключеный, але той миръ вартъ тѳлько, що торѳчній снѣгъ! На весну мабуть звелять намъ двигнути ся проти ворога, або ворогъ самъ насъ може позамыкати по крѣпостяхъ, якъ вовкѳвъ у западняхъ; треба бодай, щобъ тогдѣ було що ѣсти.

*

Digitized by Google

— Волю вашои ясневельможности сповню свято, — вѳдповѣвъ Чечѣль.

— Я певный того, — сказавъ зѳ звычнымъ добрячимъ усмѣхомъ гетьманъ, — побачимо ще... бажалось менѣ натякнути, поговорити теперь, щобъ твоя милѳсть знавъ, якъ заорудувати. Тымчасомъ Орликъ спорядить тобѣ письменну инструкцію, а про остальне буде ще доволѣ коли порозумѣти ся.

— Въ кожнѳмъ разѣ воля вашои ясневельможности така, щобы выѣхати якъ найскорше?

Гетьманъ кивнувъ головою.

— Такъ! — гетьманъ глянувъ на него й додавъ: — а твоя милость хотѣвъ бы лишити ся якъ найдовше?

Се двозначне пытанье знесмѣлило трохи Чечеля, але гетьманъ самъ вывѣвъ ѳго зъ трудного положеня пытаньемъ:

— Якъ же тамъ вашець покѳнчивъ зъ тою дѣвчиною, на хуторѣ?

— Не покѳнчивъ ще.

— Що-жь отже зробишь?

— А що зроблю! Коли мене тягне до дѣвчины, а й она менѣ такожь не крива, то покличу пароха хочь-бы й зъ Хвастова, скажу собѣ дати шлюбъ, а впѳсля въ дорогу до Батурина!

— Найлекша розвязка! — завважавъ нѣбы на-пѳвъ жартомъ, а на-пѳвъ поважно гетьманъ; по хвили-жь додавъ:

— Що-то сказали-бъ тѳ старѳ козаки, щѳ жѣнку за тютюнъ та люльку мѣняли, на те, що намъ теперь серця такъ до жѣноты липнуть!

Рефлѳксіи тѳ не дуже тяготѣли Чечелеви на серци.

— Коли битись, то битись, — думавъ собѣ, выйшовши вѳдъ гетьмана, — але біятикою всего житя не выновнишь — и любити когось на свѣтѣ треба!

Digitized by Google

Будь що буде, а передъ нимъ була дорога. Треба було вже разъ скôнчити. Не вôдкладаючи, Чечѣль выбравъ ся у вечеръ на хутôръ. Дорогу вказували ёму звѣзды, а кôнь нѣсъ швидко, наче знавъ, що козакови тужно до дѣвчины.

— Опôзнивъ ся, — гадавъ собѣ, — може вже сплять... красше либонь було-бъ пождати до завтра!

Глянувъ на небо.

— *Вôзъ* уже похиливъ ся, та й *хвочка* далеко забѣгла... — говоривъ самъ до себе, роззираючи ся по небѣ.

Козакъ бувъ самъ изъ себе невдоволеный, а вернутись не годило ся, бо Сорочій брôдъ було вже видко.

— Побачу; коли сплять, то верну ся, — потѣшавъ себе козакъ и зъ тою гадкою въѣхавъ у лѣсъ.

Вже въѣхавъ лѣсомъ половину дороги, коли почали долѣтати якiсь гомоны. Вôнъ вслухувавъ ся й черезъ хвилю кивнувъ головою на знакъ задоволенья.

— Не сплять, — сказавъ самъ до себе.

Вôнъ шпильнувъ коня острогами, а кôнь приспѣшивъ ходу́; галузье, що́ сплѣтало ся надъ стежкою, щохвилѣ смагало ѣздця й коня по головѣ. Кôнь стригъ вухами, стрясавъ головою, нѣбы обганявъ ся вôдъ мухъ и шпаркимъ крокомъ посувавъ ся напередъ.

Тî долѣтаючî гомоны ставали ся выразнѣйшî трохи не зъ кождымъ крокомъ. Вôнъ зупинивъ коня и вслухувавъ ся зновъ.

— Не сплять, — повторивъ изъ задоволеньемъ. — Се ёи голосъ... спѣваѐ...

Вôнъ стоявъ и слухавъ. Пѣсня, передираючи ся черезъ густе листье, вливала ся ёму до вуха.

Хилѣте ся буйнî лозы, зъ-вôдки вѣтеръ вѣе,
Дивѣте ся чорнî очи, зъ-вôдки милый ѣде...

Digitized by Google

Козакъ очевидячки чувъ задоволенье, слухаючи. И нѣщо дивного, вонъ-жежь подслухувавъ удары дѣвочого серця. Зосѣвъ зъ коня и взявши его за повôдъ рушивъ напередъ.

Ясна зоряшна ночь позволяла ему оглядати одну зо щоденныхъ картинъ хуторного житя. На приспѣ подъ хатою сидѣвъ понуреный, засумованый, зъ похиленою до землѣ головою дѣдъ. Сперши ся на костурѣ, вонъ думавъ. Весела, гуляща, повна боротьбы, турботъ, невыгодъ и дикои свободы молодôсть пересувала ся въ памяти передъ его очима и вонъ мимохôть принявъ ся порôвнувати ои зо самотною своєю старôстю... Ишовъ по щебляхъ житя и згадокъ, поки наконець не зблизивъ ся до останнього щебля, передъ котрымъ отвирала ся чорна пропасть...

— Що-жь се зновъ такого? що се за яма? — пытавъ ся самъ про себе.

Навкруги ледви дочутнымъ шелестомъ шелестѣло листье, звѣзды моргаючи зъ высока, освѣчували ночь и здавало ся дѣдови, що середъ тишѣ чуе якійсь голосъ, котрый одвѣча ему на пытаня:

— Не знаешь, що? Могила... конець.. Усѣ людскі мысли, що трохи не подъ облаки злѣтали, тутъ замкнуть ся, горячка житя тутъ прохолоне... Всѣ въ одну палату зойдуть ся й усѣ найдуть тамъ однаковыхъ гостей, котрі кровь выпють, очи выгрызуть, серця розточуть...

Такъ уявляло ся дѣдови. Въ его иогахъ спавъ скуленый у двое песъ, а на колька крокôвъ водъ дѣда клапала терлиця, порушувана Ксенчиною рукою. Дѣвчина терла на нѣй высушеный ленъ и приспѣвувала собѣ при роботѣ. Клекôтъ мечика и спѣвъ зливали ся въ одинъ галасъ и заглушували наближенье Чечеля.

Digitized by Google

Наконецъ прокинувъ ся песъ и зачавъ гарчати пôдвѣвши голову въ сторону дорôжки, щó вела до лѣса. На дорозѣ стоявъ Чечѣль, держучи коня, на половину закрытый галузами деревъ и дививъ ся на Ксеньку та на дѣда. Нежданo сива голова дѣда пôдвела ся й его непорушный зôръ впяливъ ся въ Чечеля. Ксенька пôднесеный до половины мечикъ терлицѣ зупинила въ воздусѣ, а въ усѣй ѳи поставѣ выразило ся здивованье й радôсть. Вôдтакъ мечикъ высковзъ изъ рукъ и дѣвчина мимохôть сплеснула въ долонѣ зъ того здивованя й нежданои радости. Мечикъ, котрый впавъ на терлицю, зъ сильнымъ клекотомъ, вырвавъ бачить ся дѣда зъ задумы.

— Не сподѣвали ся вашои милости, — промовивъ дѣдъ поглянувши на полковника.

Чечѣль привитавъ ся.

— Пôзно вже? — запытавъ.

— И того не скажу... недовиджую... Давнѣйше бувало дивлючись на звѣзды, вôдгадаю пору, а теперь и дивити ся нѣ-на-що не здало ся... бачу, блищать ся на небѣ, але не розôзнаю. Що пѣвень выспѣвае, тому й вѣрю.

— Недавно тому переспѣвали першй пѣвнѣ, — завважала Ксенька.

— Ну, та чи тамъ пôзно чи нѣ — сказавъ дѣдъ — а вже коли Богъ гостя давъ, то приняти треба... Скочьно, моя дитино, по мѣдъ.

Вôдтакъ звернувъ ся до Чечѣля.

— Гараздъ, що приѣхали.. такъ якось на тôмъ хуторѣ тяжко, що Богъ-зна якй гадки навертають ся на голову.

— Пора, дѣду, привыкати до самоты... Теперь ѳ ще

Digitized by Google

у васъ Ксенька, а якъ прийдеть ся вôддати за кого дѣвчину? А на те-жь дѣвчина й есть!

— Правда ваша... Вже тутъ за неи люде перевѣдували, а вродою й богацтвомъ Богъ ѳи жалувавъ. Уроду бачить кожный, але не всякому звѣсно, що кому дôстанеть ся дѣвчина, десять паръ волôвъ тому землю орати-муть, муха мѣдъ носити-ме, вôвця на кожухъ и запаску запрацюѳ, а въ коморѣ найшлось бы и грошенятъ де-не-що.

Чечѣль завважавъ жартливо:

— Не розмазуйте объ тôмъ, дѣду, бо ще тутъ якій сватачь не до дѣвчины, а до грошенятъ нагодить ся...

— Не кожному вартъ и розказувати — вôдповѣвъ дѣдъ.

Коли увôйшла Ксенька, поклала глиняный кухоль и склянки, а бачучи, що дѣдъ забалакавъ ся зъ Чечелемъ, выйшла до сѣней и сѣла на порозѣ.

При меду дѣдови розвязавъ ся языкъ.

— Вôдъ коли мого старого друга Ляхи десь запрятали, такъ тôлько й усього мого, що зъ вами инодѣ побалагурю... и лекше якось на серци.

— И того буде, дѣду, не на довго...

Дѣдъ задумавъ ся.

— Правда, — сказавъ, — менѣ до землѣ, а вамъ въ дорогу...

— До дому, — нежданно завважавъ Чечѣль.

— Якъ-то, зъ гетьманомъ?

— Нѣ, гетьманъ лишаѳть ся.

— Певне зъ весною на иово зачнуть чубитись?

— А вы-жь гадали, що нѣ? Миръ на те, абы приладити ся до вôйны.

Настала хвиля мовчанки. Дѣдъ задумавъ ся надъ тымъ, що зостанеть ся на хуторѣ ще бôльшь одинокій.

Digitized by Google

Вонъ полюбивъ молодого полковника, котрый припавъ ему до вподобы, и не бувъ радый зъ недалекои розлуки. Чечѣль и приѣхавъ изъ замѣромъ поговорити въ-край зъ дѣдомъ про дѣвчину, а якось не могъ найти спроможнои хвилѣ, щобъ высказати те, що ему лежало на серци. Правда, вонъ могъ розправити ся зъ дѣвчиною по козацки, забрати зъ собою та й годѣ, але дѣдъ и дѣвчина витали его прихильно, тымъ то й бувъ певный, що справа залагодить ся мирно.

— По выѣздѣ вашои милости — зачавъ дѣдъ — уже либонь и не побачимо ся больше! Така то доля старыхъ. Сегодня переживъ день, подякуй Богови, бо завтра не твое.

— Але знаете, дѣду, я не хотѣвъ бы самъ водъѣхати... Дайте менѣ яку памятку зъ хутора.

Ксенька почувши, що розмова пойша про водъѣздъ, почала пильнѣйше наслухувати. Отже ѣде, а нѣже словця одного про ту справу не прорѣкъ! Серце въ неи стисло ся зъ жалю. Дѣдъ не побачить его, — а она такожь нѣ...

Коли розмова почала ся на-ново. Ксенька заперла въ собѣ воддыхъ й наслухувала; якъ на те, розмова була тихѣйша.

— Не знаю, що-бъ тобѣ дати, — сказавъ надумуючи ся, — хиба шаблю свою дамъ вашой милости, би менѣ до могилы не треба.

— И шаблѣ не водкину ся, але ось-що: дайте менѣ, дѣду, Ксеньку!

Почувши свое имя дѣвчина встала легесенько зъ порога й наблизила ся до дверей, нахиляючи ухо. Въ свѣтлици була тиша, котру перервавъ дѣдъ.

— Що вашой милости Богъ давъ? Ксеньку?

— А-тожь... дайте би менѣ по божому за жѣнку, та й годѣ!

Digitized by Google

Дѣдъ блискучими очима выдививъ ся на Чечеля.

— Чи то-жь дѣвчина выхована на хуторѣ, якъ дика коза, вашôй милости придасть ся на жѣнку?

— А менѣ яка жѣнка потрѣбна? Царôвна?

Настала опять мовчанка.

— Ваша милость забивъ єси менѣ клинъ у стару голову!

Дѣдъ поскробавъ ся въ лысину.

— Якъ то такъ безъ сватôвъ, безъ весѣля?

— Безъ сватôвъ, безъ весѣля — та й годѣ! Нема часу на сватôвъ та й на весѣлье, — ѣхати пора... Пôзнѣйше, якъ Богъ дасть спокôй, то вы, дѣдусю, приѣдете до насъ, або мы до васъ на хутôръ зъ дѣточками...

Дѣдъ мякшавъ пôдъ вплывомъ меду.

— Ну, анѣ менѣ не снило ся! — кликавъ здивованый Мовчанъ. — Дѣвчина маѣ щастье до людей. Якъ бы то старый Палѣй дождавъ ся того, якъ то бы вôнъ радѣвъ! Може дôждеть ся, може свою доньку побачить щасливою... Хто знаѣ, — вôнъ такъ того бажавъ!

Ксеньцѣ, коли почула слова дѣдовй, голова закрутила ся. Те несподѣване щастье наповняло єи такою радôстю, що сльозы навертали ся ѣй на очи. Якъ лише зробивъ ся шумъ у свѣтлици, здало ся ѣй, що хтось наблизивъ ся до дверей. Она вôдскочила швидко й выйшла на двôръ. Голова въ неи горѣла. На дворѣ було свѣжѣйше, свобôднѣйше.

— Ну якъ же, дѣду? — пытавъ Чечѣль.

— А якъ! Не маю кого порадити ся. Коли-бъ вôнъ бувъ, то єго порадивсь-бы. Адже-жь она єго дитина, та вже-жь и моя она, я єи выплекавъ, выпестивъ, выхухавъ — я та й моя баба, Господи прийми єи душу! Теперь-же анѣ єго нема, анѣ бабы и нѣкого радитись! Треба ли-

Digitized by Google

шень у самои Ксеньки поспытати; коли воля то зъ Богомъ!

— Коли такъ, то Бôгъ-заплать! Налиймо-жь собѣ по чарцѣ й выпиймо за наше будуче щастье й за ваше довге житье.

Они налили, цокнули ся, выпили.

Дѣдъ зачавъ розгадувати.

— Щастье! — казавъ и нежданo пôднѣсъ голову, выдовживъ губы и подувъ. — Отсе то щастье! Тôлько оно варте, що подувъ вѣтру. До щастя треба спокою, а якъ спокою въ краю нема, то й чоловѣкъ єго мати не може; отже й щастя бути не може! Чоловѣкъ звычайно якъ чоловѣкъ, не може лѣтати, бо крылъ нема, тому лѣтає гадкою, себе дурить и другихъ. Яке може бути щастье на земли, коли мы не знаємо, що насъ чекає завтра. Чи Сруль знавъ, що єму доведеть ся висѣти на шибеници? Чи Палѣй знавъ, де крыеть ся зрада? Не дурный бувъ бы туды ихати ся, — а проте полѣзъ! Неразъ намъ здаєть ся, що вже нѣчого не бракує, що жити можна спокôйно; отожь нѣ, якесь лихо вырветь ся нѣ звôдси нѣ зъ-вôдти й залѣзе тобѣ въ душу...

Чечѣль перервавъ тй понурй розваги дѣдовй.

-- Судженого конемъ не объѣдешь! И я не знавъ, що колись попаду на Сорочій брôдъ, що пôзнаю ся зъ вами, дѣду, що Ксеньку побачу й полюблю!

— Правда, вы обоє дôбрали ся въ добру пару! И ѣй видко призначила доля, щобъ не марнувала ся въ мужицкôй хатѣ.

При розмовѣ минула решта ночи. Ледви домѣшный досвѣтокъ зазиравъ у вôкна.

— Покличте, дѣду, Ксеньку; нехай и она своє слово скаже...

Дѣдъ выйшовъ на подвôрье. Ксеньки не було анѣ

Digitized by Google

въ сѣняхъ, анѣ коло хаты. На поклики дѣдовѝ она вôдкликнула ся зъ левады, куды рàзомъ изъ Сѣркомъ заховала ся пôдъ копичку сѣна й роздумувала надъ розвязкою пытаня, котре впало ѣй въ ухо въ видѣ кôлькохъ слôвъ.

— А ходи въ хату! — кликавъ дѣдъ, почувши єи голосъ изъ левады.

Дѣдъ ждавъ на неи въ порозѣ. Сѣркó скавулячи бѣгъ упередъ неи й вилявъ хвостомъ.

— Може ще меду?

— Нѣ, донько, досыть... Ходи-но въ хату, поговоримо.

Дѣдъ пригорнувъ до грудей дѣвчину й поцѣлувавъ у голову. Вôдтакъ пôйшовъ на передъ, а за нимъ всунула ся въ свѣтлицю несмѣло Ксенька и станула бѣля печи, пôдперши рукою бороду. Дѣдъ бувъ трохи пôдъ чаркою.

— Дамъ тобѣ дѣвча, загадку, чи вôдгадаєшь?

— Або-жь я знаю, яку?

— Сваты до тебе приѣхали... ось що!

Дѣвчина задрожала зъ радости, одначе погамувала ся й вôдôзвала ся трохи здивована:

— О!

Дѣдъ кивнувъ головою на Чечеля.

— Ось и сватъ сидить! а знаєшь, для кого? Для себе таки! Но козацки такъ! Коли тобѣ козакъ любый, такъ поберѣть ся зъ Богомъ и — въ дорогу, бо молодому пильно дѣѣть ся... Дѣда лишайте самого; ваша доля — жити, а єго вмерти... А въ тôмъ, вôдъ Бога оно залежить.

Ксенька переводила поглядъ зъ дѣда на Чечеля й здавалось хотѣла єму сказати: „забравъ єси душу, бери й решту.“

Digitized by Google

— Що жь ты на те?

Дѣвчина здвигнула плечима.

— Чомъ не мавъ бы бути любый! Коли хоче, а вы, дѣду, позволяѣте, то нехай бере!

— Коли такъ, нехай-же васъ Богъ благословить, — сказавъ зворушеный дѣдъ, — поцѣлуйте ся, нехай мои старѣ очи бачуть, що любовь получила васъ.

Чечѣль обхопивъ дѣвочій станъ и нахиливъ ся до ѣи губъ. Ксенька боронила ся нѣбы, закрывала рукою лице й шептала:

— Лиши... лиши... — але оборона була надто слаба й Чечѣль поцѣлувавъ ѣи въ лице.

— Поѣдете далеко... Богъ знаѣ, чи вже коли побачимо ся, чи побачишь старого дѣда, Палѣя... а вѣнъ же такъ любивъ тебе, якъ... якъ... рѣдный батько. Для другихъ бувъ суворый, а для тебе — тихій якъ голубъ.

Старому закрутили ся сльозы въ очахъ.

— Богъ посылаѣ тобѣ мужа, доброго чоловѣка, зъ добрымъ серцемъ. Отже шануй ѣго й люби, иногдѣ любовь выстане за щастье.

Бесѣда урывала ся ѣму зъ великого зворушеня.

— А де твѣй хрестикъ?

Ксенька сягнула за пазуху й выняла зъ пѣдъ сорочки золотый хрестикъ зъ Роспятьемъ.

— Ось, маю.

— Поцѣлуй-же ѣго на знакъ, що чоловѣка любитимешь и будешь ѣму вѣрна. Знаѣшь, той хрестикъ... мати тобѣ завѣсила вмираючи.. доси вѣнъ дававъ тобѣ щастье, може й на будуче будешь щаслива.

Ксенька поцѣлувала хрестикъ. Дѣдъ обернувъ ся до Чечеля.

— Та й ты поцѣлуй... поцѣлуй на знакъ, що ѣи не покинешь, не даси на поневѣрку помежи людей. Я ка-

Digitized by Google

завъ тобѣ, що Ксенька то моя дитина, бо я ѳи выплекавъ зъ бабою и зъ Палѣѳмъ — и здаѳть ся менѣ, що й по смерти ще болѣло бы мене, коли-бъ она сирота не найшла анѣ крыхôтки щастя на свѣтѣ й межи людьми змарнувала ся...

Чечѣль нахиливъ ся до хрестика й поцѣлувавъ.

— Що було въ нашôй силѣ, те й зробили, остальне нехай зробить Господь Богъ; якъ ѳго воля заорудуѳ, такъ и буде.

Тымчасомъ досвѣтокъ сѣрѣвъ щоразъ бôльше. Чечѣль глянувъ у вôкно.

— Дня дождали ся, — замѣтивъ.

— Правда, день якъ быкъ.

— Идѣть же спати вы, дѣду, й ты, моя горличко, а я выбераю ся въ дорогу. Завтра або по-завтра приѣду; запросѣть благочинного, нехай насъ повѣнчаѳ й поблагословить — и до Батурина!

Чечѣль вôдъѣхавъ, але не спавъ дѣдъ, не спала й Ксенька. Въ дѣвчинѣ радôсть мѣшала ся зô смуткомъ. Яка дивна доля! Богъ-зна звôдкôля приѣхавъ, Богъ-зна що за одинъ, а вслизъ ся въ ѳи серце, въ ѳи думку, въ душу — и дѣвчина й не счула ся, якъ полюбила того незнакомого! А теперь разомъ изъ нимъ у далеку дорогу...

Въ ѳи головѣ розхрещували ся думки якъ ластôвки, що лѣтають гурмами передъ вôдлетомъ. Чи буде зъ нимъ щасливою? Чи вернеть ся ще коли на сей спокôйный хутôръ, де выросла й выховала ся якъ дѣвинá въ степу? И коли вернеть ся?

Дѣвчина радѣла й усмѣхала ся до щастя, котре мигтѣло передъ нею неяснымъ промѣньемъ, але сумно ѣй було, що любимый хутôръ покине, де кожде деревце, кожда ростинка була ѣй знакома... Та й дѣда доброго

жаль було — якъ же то вôнъ на старй лѣта одинокій якъ палець лишить ся? Якъ бы еще дядько Палѣй, якъ бы ще баба, то завсѣгды лекше оно було бы, а то якъ былина въ степу одинокій стирчати тутъ буде!

Ей серце стисло ся зъ жалю.

— Що-жь вы, дѣду, зробите тутъ самй? Зъ нами ѣдьте!

Дѣдъ заперечивъ рѣшуче головою

— Нѣ, моя доню, — такъ называвъ ей пестливо, — моє мѣсце тутъ. Якъ траву вôдорвешь вôдъ землѣ, то зôвяне, такъ и зô мною старымъ. Зрôсъ ся я зъ тыми деревами, зъ землею, зъ любимою пасѣкою.. якъ же менѣ вôдрывати ся, доню, вôдъ того на старй лѣта? Поки бувъ молодый, поти вганявъ ся по свѣту. Молодый чоловѣкъ якъ насѣнье; вѣтеръ несе его черезъ степы й поля, ажь догляне для него затишне мѣсце й положить; прийде дощь, пôдлиє, сонце зогрѣє землю и зъ того насѣня выросте ростинка, запуетить глубоке корѣнье, — се старôсть, моя доню, — не можна вырвати ростины изъ землѣ, бо зôвяне передъ часомъ; не можна й старого вôдôрвати вôдъ его почвы... Тутъ и баба недалеко, хочь панахиду иногдѣ вôдслужу... та й вôнъ може поверне...

Урвала ся голосна розмова, але дѣдъ снувавъ пряжу своихъ думокъ по-тихо дальше.

— И радости дождавъ ся въ дома, — думавъ дѣдъ про себе, — и не буде зъ кимъ радôстю подѣлити ся! Ксенька йде за-мужь — що-же зъ того? Анѣ короваю не спечуть дома, анѣ гôлця не буде, анѣ панны молодои на посадѣ не посадять. Хто знає, чи се не зла ворожба яка, чи те все закôнчить ся щастьемъ? И ей матѣрь саме такъ забравъ Палѣй наче въ полонъ; завѣзъ Богъ знає де и змарнувала ся безталанна... Ксенька й доси не

Digitized by Google

знаѣ, хто була ѣи мати и що зъ нею стало ся — можѣ такъ и лѣпше! Спокôйну матн-ме душу.

Поволи въ мѣру того, якъ дѣдови мѣдъ уступавъ ся зъ головы, пряходили иншй гадки. Не подобавъ ся ѣму той поспѣхъ, зъ якимъ усе те робило ся именно же, що не берегло ся народного звычаю весѣльного. Але треба було зъ тымъ згодити ся, коли инакше не могло бути.

Зъ тою думкою вôнъ и заснувъ.

Сонце не дало ѣму спочивати. Вôнъ уставъ, запрягъ конѣ й поѣхавъ самъ у Хвастôвъ по благочинного.

Зъ гетьманского обозу приѣхавъ Чечѣль, якъ бувъ заповѣвъ, и благочинный давъ молодôй парѣ слюбъ. Дѣдъ получивъ молодыхъ при собѣ, выправивъ зъ хутора й обоѣ ихъ провожавъ далеко въ степъ, а наконець попращавъ.

Довго дививъ ся вôнъ за вôдъѣзжими, поки не зникли зъ очей, вôдтакъ сльозою зайшло ѣму око и сказавъ самъ до себе:

— Богъ знаѣ, чи вже тебе коли побачу, моя доню...

Серце въ него стисло ся зъ жалю — зъ жалю надъ своѣю старôстю й одинокôстю.

Степовый вѣтеръ засвиставъ по-при него. Дѣдъ кивнувъ головою.

— Давный знакомый!... неразъ менѣ въ очи зазиравъ ѣси, але тогдѣ й мои очи инакше дивились!

Вѣтеръ немовь знарошна метлявъ и розвѣвавъ ѣго волосье.

А дѣдъ стоявъ, пôдносивъ голову наче любувавъ ся шумомъ и свистомъ степового вѣтру, наче той вѣтеръ нашептувавъ ѣму спогады якйсь, пѣсни, оповѣдавъ якйсь подѣ... Вôнъ стоявъ такъ довго, думавъ и

Digitized by Google

мовчавъ. Вôдтакъ єще разъ за вôдъѣзжими глянувъ въ-останньо.

— Не видно вже... — сказавъ. — Ну рушай, старый, до дому... незадовго й ты въ дорогу выберешь ся...

И пошкандыбáвъ поволи на хутôръ.

Digitized by Google

XII.

Обосѣчна вагливôсть.

Приѣздъ Чечеля до Батурина бувъ заповѣтомъ приѣзду самого гетьмана. Поворотъ Мазепы мавъ оправданье въ тыхъ поголоскахъ про вôйну, якî кружали середъ народу. Сельскій нарôдъ и козаки хочь и не бавили ся въ політику, та все-жь добачали, що громаджено вôйска и стравнî запасы. Говорено межи собою, що миръ не вартъ нѣчого, бо тревати-ме лише такъ довго, поки одна й друга сторона не приладять ся до вôйны. Зосередженье головныхъ воєнныхъ силъ на пôвночи пôдъ рукою Шереметьева було доказомъ, що царь задумавъ розвити тамъ театръ вôйны мабуть за-для того, абы загородити ворогови вхôдъ у середину краю. Очевидно царь не бажавъ собѣ такожь, абы Карло йшовъ на пôвдень и злучивъ ся тамъ зъ козаками. Длятого на всякій випадокъ розмѣстивъ вôйска на граници Украины пôдъ начальствомъ Меншикова.

У самого-жь царя була думка прихилитись до одного або до другого полководця въ мѣру того, въ котру сторону справить свои силы Карло. Царь сумнѣвавъ ся, чи шведскій король вôдважить ся пôйти на Украину, бо ледви чи схоче заганяти ся въ далекî степы, де може забракнути ему поживы для вôйска, и програє кампанію

безъ битвы. Було-бъ се надто небезпечне вôддаленье вôдъ границь власнои державы й лише въ такôмъ разѣ выдавало ся можливе, коли-бъ гетьманъ обѣцявъ свою помôчь. Доси царь не мавъ певности що-до того, хочь пôдозрѣня були сильнѣ, що Мазепа хилить ся до Карла й до Лѣщиньского бодай симпатіями; та оно не перепиняло, якъ бачилось, гетьманови давати дѣйстнѣ доказы вѣрности.

Царь не мôгъ легко порозумѣти справы; не знавъ по-просту, чи маѥ проти себе вправного й хитрого політика, чи лише людска заздрôсть посуджуѥ гетьмана о зраду. Звôдси й плыла царева вагливôсть що-до поведеня проти Мазепы. Петро тримавъ надъ ѥго каркомъ корпусъ Меншикова и ждавъ, чи становище гетьманове якимъ чиномъ не выяснить ся. Дѣлати проти него царь не мôгъ. Коли гетьманъ вѣрный, то выявленый ѥму доказъ недовѣря зъ приятеля робивъ ѥго царевымъ ворогомъ майже въ самôмъ домѣ; а коли зраджувавъ царя потайки, то не лишало ся нѣ-що иншого, якъ бути готовымъ и на таке. Царь готовивъ ся отже, збираючи вôйско.

Одночасно-жь велѣвъ гетьманови Петро вертати ся зъ Польщѣ заздалегôдь ще заки пôчнеть ся акція, щобы въ данôмъ разѣ не наткнути ся на опôръ зъ ѥго стороны, бо тогдѣ кôлькадесять тысячѣвъ вôйска кинутого на вагу вôйны по-за обсягомъ царевого вплыву могло бы мати фатальнѣ наслѣдки, бо послужило-бъ тымъ розпаленымъ ядромъ, кругомъ котрого легко могли бы громадитись запальнѣ матеріялы народнѣ, а тогдѣ довелось бы вести не одну, а двѣ вôйны. Длятого царь волѣвъ мати гетьмана въ Батуринѣ. Коли вôнъ вѣрный, то ѥго вѣрнôсть лекше дасть ся вжити, а коли куѥ зраду, то лекше прийдеть ся зъ нимъ бороти ся.

*

Digitized by Google

Оба політики, царь и гетьманъ, выжидали Гетьманъ зъ иншихъ причинъ вôдкладавъ остаточный выступъ и явну злуку зô Шведами; вôнъ ждавъ хвилѣ, коли та злука мѳже завдати могучости формуючои ся державы найдоскульнѣйшій, найтяжшій ударъ.

Така саме хвиля мала бути зворотною точкою ѳго дѣланя, а за таку уважавъ гетьманъ ту хвилю, въ котрôй дорóга въ глубину Московщины буде для Карла отверта.

Дожидаючись ѳи, гетьманъ вѣвъ дальше потайну аґітацію й призбирувавъ засобы наживы на выпадокъ, коли-бъ Карлови зъ глубины краю прийшло ся вôдступити въ Украину на зимôвку. Гетьманъ леда хвиля сподѣвавъ ся вѣсти, котра позволила бы ѳму наконець покласти свôй мечь на вагу вôйны. Дожиданье стало ся въ него станомъ трохи не хоробливымъ. За кожнымъ разомъ пытавъ однаково въ Орлика, коли той увôйшовъ до него:

— Нема вѣстей?

— Жадныхъ...

На гетьмановому обличю зъявлявъ ся выразъ нетерпеливости.

— Се мене дивуѳ й журить. Карло въ своихъ воѳнныхъ дѣлахъ завсѣгды рѣшучій, теперь якъ разъ бавить ся въ кунктатора.

Орликъ успокоювавъ ѳго.

— Король шведскій будучи на мѣсци, знаѳ лучше чѣмъ мы, розбзнати положенье. Видко або ѳсть якúсь перешкоды, або дожидаѳть ся.

Але такí замѣтки не вспокоювали гетьмана, котрый стававъ ся що-разъ дразлившій, неспокôйнѣйшій, нервовый, чимъ близшою була хвиля рѣшучого выступу. Духъ тревоги опанувавъ ѳго, наче сумнѣвавъ ся въ успѣхъ

Digitized by Google

справы, хочь доси не мавъ нѣякихъ причинъ до того, — его плянъ розвивавъ ся рѳвно, якъ читка изъ клубка.

— Непокоить мене се, — сказавъ черезъ хвилю, — що о. Якова нема доси. Повиненъ бы бути вже давно.

Орликъ нѣчого не вѳдповѣвъ на те, а мовчанье було знакомъ, що не признае гетьмановыхъ побоювань.

Взагалѣ на гетьманскому дворѣ панувало якесь лихорадне, ненормальне житье выкликане не лише непевнѳстю и тревогою, невѳдступными товаришками вѳйны, але й безупиннымъ нервовымъ напруженьемъ, въ якѳмъ жили особы, допущенѣ до тайны. Безустанна дожиданка чогось, боротьба чувствъ и думокъ выкликана самою ситуацiєю, вытворили якусь понуру, грѳзну навѣть домашню атмосферу тымъ бѳльше, що, якъ то звычайно въ такихъ выпадкахъ буває, успособленье кѳлькохъ осѳбъ надавало якусь сѣру краску всему окруженю, котре пѳддавало ся мимохѳть тому вплывови. Разъ-у-разне одержуванье стафетъ, высылки курiєрѳвъ, понура мовчанка, середъ якои все те дѣяло ся, робили вражѣнье тишѣ, пѳсля котрои настае буря.

Одинъ Орликъ зѳ звычайнымъ своимъ спокоємъ залагоджувавъ усѣ справы, а его мармурове лице не зраджувало нѣякихъ чувствъ, нѣякои боротьбы, — якъ колi-бъ у него въ головѣ не було нѣякои власнои мысли, а нервы були недоступнѣ для вражѣнь. Вѳнъ працювавъ повсечасно, въ день и въ ночи, одностайно якъ машина, самъ зъ депешами ходивъ до гетьмана, а въ ночи будивъ его власною рукою.

Черезъ кѳлька день по тѳй послѣднѳй розмовѣ зъ гетьманомъ, повнѳй несупокою, прийшли въ гетьманску канцелярiю депешѣ вѳдъ Петра.

Уже було певно по пѳвночи, якъ ихъ Орликъ вѳдчитувавъ.

Digitized by Google

знає, хто була ѣи мати и що зъ нею стало ся — може такъ и лѣпше! Спокôйну мати-ме душу.

Поволи въ мѣру того, якъ дѣдови мѣдъ уступавъ ся зъ головы, приходили иншî гадки. Не подобавъ ся ѣму той поспѣхъ, зъ якимъ усе те робило ся именно же, що не берегло ся народного звычаю весѣльного. Але треба було зъ тымъ згодити ся, коли инакше не могло бути.

Зъ тою думкою вôнъ и заснувъ.

Сонце не дало ѣму спочивати. Вôнъ. уставъ, запрягъ конѣ й поѣхавъ самъ у Хвастôвъ по благочинного.

Зъ гетьманского обозу приѣхавъ Чечѣль, якъ бувъ заповѣвъ, и благочинный давъ молодôй парѣ слюбъ. Дѣдъ получивъ молодыхъ при собѣ, выправивъ зъ хутора й обоѣ ихъ провожавъ далеко въ степъ, а наконець попращавъ.

Довго дививъ ся вôнъ за вôдъѣзжими, поки не зникли зъ очей, вôдтакъ сльозою зайшло ѣму око и сказавъ самъ до себе:

— Богъ знає, чи вже тебе коли побачу, моя доню...

Серце въ него стисло ся зъ жалю — зъ жалю надъ своѣю старôстю й одинокôстю.

Степовый вѣтеръ засвиставъ по-при него. Дѣдъ кивнувъ головою.

— Давный знакомый!... неразъ менѣ въ очи зазиравъ ѣси, але тогдѣ й мои очи инакше дивились!

Вѣтеръ немовь знарошна метлявъ и розвѣвавъ ѣго волосье.

А дѣдъ стоявъ, пôдносивъ голову наче любувавъ ся шумомъ и свистомъ степового вѣтру, наче той вѣтеръ нашептувавъ ѣму спогады якîсь, пѣсни, оповѣдавъ якîсь подѣ... Вôнъ стоявъ такъ довго, думавъ и

Digitized by Google

мовчавъ. Вôдтакъ єще разъ за вôдъѣзжими глянувъ въ-останнье.

-- Не видно вже... — сказавъ. — Ну рушай, старый, до дому... незадовго й ты въ дорогу выберешь ся...

И пошкандыбáвъ поволи на хутôръ.

Digitized by Google

Въ депешахъ видко заключали ся важнѝ вѣсти, бо Орликъ тримаючи ихъ у рукахъ, перейшовъ ся кôлька разôвъ по кôмнатѣ, нѣбы надумуючись.

— Треба єго збудити, — сказавъ самъ до себе.

И пôйшовъ у гетьманскѝ покоѣ.

Въ гетьмановôй спальни палала олѣйна лямпка й червонымъ млавымъ свѣтломъ розсвѣчувала просторну кôмнату. На шелестъ крокôвъ гетьманъ прокинувъ ся.

— Се ты, Орликъ? — запытавъ зъ поспѣхомъ примѣтнымъ нежданому прокндови.

— Я... єсть депешѣ вôдъ царя.

— Що-жь тамъ?

— Шереметьевъ побитый пôдъ Могилевомъ.

Здивованый гетьманъ протиравъ чоло й очи, наче збиравъ думки.

— А Карло? пôйшовъ дальше?

— Нѣ, объ тôмъ депеша не згадуѣ... царь сповѣщаѣ лишень, що Левенгавптъ высланый у Литву.

— У Литву? Чи добре перечитавъ лишень?

Въ гетьмановôй головѣ бувъ сумнѣвъ.

— У Литву. Може за-для того, абы рознести останки партіи саскои, абы не мати за плечима ворога й мати свобôднѝ руки до дѣланя.

Сей домыслъ не вдоволивъ одначе гетьмана.

— Єсть у тôмъ щось, чого зрозумѣти не можу... Маючи передъ собою таку силу, якъ Россія, й побѣдивши ѣи, не лишалось бы нѣчого иншого, якъ сполучити всѣ силы, абы вôднесену побѣду выхôснувати; — а король въ рѣшучôй хвили не сполучаѣ силъ, але роздѣлюѣ. Чи ты не помыливъ ся? Шереметьевъ побитый?

— Побитый...

— Се не абы яка побѣда... адже-жь у него було сорокъ тысячѣвъ вôйска.

Digitized by Google

Настала мовчанка.

— Нѣщо не єсть иншого, — продовжавъ зъ розвагою гетьманъ, — або побѣда непевна, або Петро загородивъ Левенгавптови дорогу въ середину краю.

— И се може бути.

— Га, нѣщо намъ иншого не лишаєть ся, — завважавъ гетьманъ, — якъ дожидати ся приѣзду о. Якова.

Черезъ хвилю гетьманъ додавъ:

— Чого-жь хоче вôдъ насъ єще?

— Якъ звычайно... пôдмоги. Царь жадає, щобы три тысячѣ козакôвъ выслати Шереметьеву до розпорядженя.

Гетьманъ понуривъ ся въ задуму.

— Подумаємо объ тôмъ...

— Єго величество жадає, абы єму въ сѣй хвили вôдповѣсти оборотнымъ курієромъ.

Настала опять мовчанка.

— Вôдпиши, — сказавъ гетьманъ, — що по выєквіпованю сейчасъ будуть высланѣ.

Вôдтакъ додавъ:

— Пождати мушу... Адже-жь не можу обезсилювати ся супроти непевнои ситуаціи. Треба намъ зъ дальшими кроками здержати ся до приѣзду о. Якова; вôнъ намъ привезе щось певного.

Непевнôсть положеня вязала украиньского гетьмана тымъ бôльше, що одержана черезъ курієра вѣдомôсть насувала єму такъ богато домыслôвъ, що зъ ихъ лябіринту не мôгъ выплутатись, а тымчасомъ заходила щоразъ наглѣйша потреба рѣшучого дѣланя. Подразненый дожиданьемъ, неспокôйный гетьманъ попадавъ иногдѣ въ апатію, въ резигнацію и ждавъ прочуваючи щось недоброго.

Пôвъ житя свого вôддавъ вôнъ однôй думцѣ: вырвати ся зъ-пôдъ опѣки, працювавъ за-для неи невсипу-

Digitized by Google

що, проворно, довго, часто успѣшно, схилявъ ся, брехавъ, ошукувавъ... Чи-жь бы тѝ всѣ упокореия мали згинути марне? Осуджували єго за гордовитбсть, самолюбнбсть, жажду славы, — а вбнъ же-жь найлучше знавъ, що се и єсть те звычайне болото, котрымъ обкидаєть ся людей, що стоять на передѣ!

Середъ тои лихорадки й непевности дожидали ся въ Батуринѣ приѣзду о. Якова. На єго видъ гетьманъ не мбгъ погамувати свою нетерпеливбсть.

— Що-жь тамъ стало ся, ради Бога — закликавъ.

Єго блыскучѝ гадками, огнистѝ зъ неспокою очи вдивили ся въ о. Якова, наче силували ся заздалегбдь угадати вбдповѣдь, заки ще буде высказана.

Поважный, спокбйный патеръ повитавъ церемоніяльно гетьмана.

— Сѣдайте, отче... говорѣть!

Єзуитъ выймивъ зъ ледви замѣтнымъ хитримъ усмѣхомъ табакирку, пбдсунувъ ви гетьманови, самъ заживъ, вбдтакъ вытеръ нбсъ у кратчату шовкову хустку.

— Все, — говоривъ розмѣрнымъ сухимъ голосомъ — иде якъ найлѣпше на славу Божу й вашу.

Мазепа перебивъ ему.

— Була вбдъ царя звѣстка, що Шереметьевъ побитый. Чи се правда?

— Щира правда.

— По що-жь выславъ король Левенгавпта въ Литву? Длячого не выкористувъ побѣды? не йде въ глубину Московщины, якъ було умовлено? Не розумѣю сего.

— Саме за-для того Єго королѣвска милость король шведскій велѣвъ менѣ мерщѣй ѣхати й положенье выяснити.

Digitized by Google

— Такъ що-жь? — нетерпляче пытавъ ся гетьманъ.

Патеръ заживъ опять табаки.

— О, съ такимъ противникомъ якъ Петро, то не абы яка справа! Выграти Шведамъ битву позволивъ, але — не давъ имъ по битвѣ ѣсти.

Гетьманови не подобала ся балакучость тамъ, де треба було якъ найскорше саму подѣю высказати.

— Не розумѣю.

— Заразъ ваша гетьманска милость зрозумѣете. На трицять миль навкруги Петро все знищивъ и спаливъ, такъ що король пôсля побѣды найшовъ ся безъ поживы для вôйска и въ глубину царства вырушити не мôгъ.

Въ мѣру якъ зъ устъ патра падали слова, гетьманове лице блѣдло що-разъ бôльше, наче кожный выразъ выяснявъ ему лучше положенье, усю грозу котрого, невырозумѣлу патрови, розумѣвъ гетьманъ гараздъ.

— Такъ по що-жь вôддѣливъ вôдъ себе Левенгавпта?

— За поживою въ Литву пôславъ.

Кожна вôдповѣдь о. Якова робила пригнѣтаюче враженье на гетьманѣ. Вôнъ теръ чоло рукою, кмѣтувавъ щось, думавъ и мовчавъ.

— Не вже-жь король шведскій, великій воѣвникъ, вырушаючи въ глубину неприятельского краю, сподѣвавъ ся, що людноcть зганяти-ме ему въ обозъ стада баранôвъ и волôвъ? Печеный хлѣбъ довозити-ме?

— Вôнъ же-жь числить на вашу гетьманску милость. Вôнъ знае, що въ союзника въ домѣ найде гостинный привѣтъ.

Лесть не подобала ся гетьманови.

— На вôйнѣ не можна на гостинноcть числити, — вôдказавъ.

Digitized by Google

По хвили мовчанки, котру о. Яковъ заповнивъ зажиткомъ табаки, гетьманъ запытавъ опять.

— Які-жь дальші пляны й кроки, Єго королѣвскои милости? Треба менѣ знати, щобы приложити ся до нихъ.

— Змѣнивъ дорогу король. Замѣсть ити въ глубину Россіи, вырушивъ на Стародубъ.

Гетьманъ машинально хитнувъ головою.

— Змѣнивъ... — повторивъ гетьманъ глухимъ гомономъ, — а що зъ поживою?

— Лєвенгавптъ дожене по дорозѣ.

— А що, якъ Петро догнати не дозволить?

Ся несподѣвана гадка вразила о. Якова, але вôдповѣди на неи не мôгъ найти.

Нечайна змѣна замѣрôвъ Карловыхъ псувала зовсѣмъ усѣ пляны гетьманові, бо замѣсть могучого союзника вôнъ мôгъ мати въ шведскôмъ короли дуже сумнѣвну силу.

Невмѣлôсть выхôснувати перемогу, недостача поживы, а зъ того конечна потреба змѣны основного пляну и немовь вôдступъ изъ поля боротьбы, могли выкликати упадокъ духа въ вôйску, а що бôльше, могли змôцнити чи бодай дати змогу змôцнити ся Петрови, котрый певно не забарить ся выкористати те положенье.

Ситуація була фатальна; але кôсть кинута и треба було грати до кôнця.

Пôсля тои розмовы зъ о. Яковомъ гетьманъ покликавъ Орлика и переповѣвъ ему почутї вѣсти. Гетьманъ бувъ роздразненый и горячивъ ся. — Згубивъ себе й мене, — сказавъ зъ горестю — всѣ пляны збуривъ! Се незрозумѣлый для мене доказъ непослѣдчости. Розбивъ усю армію й отворивъ собѣ дорогу въ середину неприятельского краю, — отже поки жовняръ упоєный духомъ по-

Digitized by Google

бѣды, поки неприятель не зôбравъ новыхъ силъ, треба йти на передъ и добути поживу! А вôнъ — вôдступаєть ся! Дѣлить и обезсилює власни̂ силы и зъ тыми обезсилеными силами до насъ иде, коли тутъ на карку сидить Меншиковъ, котрый навѣть битвы єму не выдасть, а лише зъ боку сѣпати-ме вôддѣлы й нищити-ме...

Гетьманъ говоривъ се зворушеный майже зô слѣзми въ очахъ.

— Треба щось радити, — завважавъ Орликъ.

— Радь, моя голова надто прибита тымъ усѣмъ. Теперь пора було-бъ почати акцію — а якъ почати? Король шведскій ще за далеко. Петро жадає высылки трьохъ тысячь вôйска... за плечима Меншиковъ зô своимъ корпусомъ.

Положенье справдѣ було незавидне.

— До сего додай недовѣрье царя. Нехай лише теперь велить Меншикову вдарити на Батуринъ, а пôбьє насъ на прахъ!

— Треба-бъ Петра успокоити... — завважавъ Орликъ.

— Успокоити... за довго мы натягали струну.

— Потрѣбувати можна.

— Потрѣбуй, а якъ?

Мармурове наче мертве лице Орлика выражало спокôйну задуму.

— Здаєть ся, єсть... Въ канцеляріи маємо письма сторонника Лѣщиньского, якогось Тарла, щó голосно вештавъ ся по краю й орґанізує Карлови помôчь... пôслати-бъ ти̂ письма цареви, нехай у тôмъ бачить новый доказъ нашои вѣрности; пересвѣдчити єго, що конче треба дѣлати спѣшно, щобы разъ на завсѣгды скрутити лобъ шведскôй гадрѣ!

Digitized by Google

— Ще не пора, Орлику. Нехай упершь Карло добуде Стародуба, нехай маѳ яку точку опору. Тогдѣ нашъ выступъ мати-ме якусь вагу.

Орликъ прибравъ поважный тонъ.

— Надто вже мы вѳдкладаѳмо. Вѳдкладати добре, але лише до поры, а вѳдкладаючи надто, зашкодимо собѣ.

Гетьманъ успокоѳный трохи тымъ, що о. Яковъ выяснить цѣль высылки письмъ Тарла й того докладу до Петра яко потребу маскуватись до часу, ждавъ уже лише, коли Шведы добудуть Стародуба, абы зѳ своими силами получити ся зъ Карломъ, — коли прийшовъ вѳдъ царя приказъ, щобъ гетьманъ сейчасъ выславъ 10.000 козакѳвъ на помѳчь Сѣнявскому, три тысячѣ Шереметьеву, а три самому цареви до боку.

Бувъ се новый грѳмъ, нова проба, котра потрясла гетьмана до глубины. Пѳсля свого пересвѣдченя вѳнъ не мѳгъ выйти Карлови на зустрѣчь, поки не одержить вѣсти, що король шведскій пѳйшовъ на Стародубъ и тамъ осѣвъ ся. Въ гетьманову душу вкрала ся невѣра й пѳдозрѣнье, чи межи королемъ а Петромъ не настало порозумѣнье або може й союзъ. Въ такѳмъ выпадку крокъ, котрый выявлявъ бы ѳго зраду, бувъ бы фатальный. Зрада принесла-бъ ѳму тогдѣ лишь упадокъ безъ нѣякои користы для Украины и для него. Выжиданье й політикованье выдались ѳму одинокими способами дѣлання, бо навѣть на злучай союза лишили-бъ ѳму ще спромогу вѳдступитись.

Супроти такихъ комбінацій не сповнити приказъ Петровый значилось-бы пѳдносити выразный бунтъ и выявилась-бы вѳдъ-разу вся ситуація, затаювана такъ довго й такъ успѣшно. Опроче-жъ навѣть по высылцѣ тыхъ 16.000 вѳйска лишало ся ще гетьманови якихъ 20.000. Зъ такою силою при щасливыхъ обставинахъ зможе въ

Digitized by Google

короткôмъ часѣ утворити нову армію. А Хмельницкій же зъ чимъ зачинавъ? А одначе зумѣвъ зруйнувати Польщу!

Такими обчисленями гетьманъ потѣшавъ себе й оправдувавъ. Супроти того не лишалось ёму нѣ-що иншого, якъ пôддати ся приказови Петра й до краю зберегти видъ вѣрности.

Неповожденя однй по другихъ побивали немовь обухомъ гетьмана й вытисли слѣды на ёго успособленю й думкахъ. Въ ёго душу разъ закравъ ся сумнѣвъ, чи поведеть ся дѣло, и мовь шашель дерево, точивъ и надгрызавъ ёго душу. Гетьманъ жахавъ ся выконати плянъ, котрый самъ заснувавъ, за-для котрого працювавъ довгй лѣта. Лякавъ ся приложити до него послѣдню печать лишень длятого, що боявъ ся неповожденя, бо неповожденье ще въ бôльшу пропасть втрутило-бъ тыхъ, котрыхъ мавъ ратувати. Точный, проворный, провидющій гетьманъ мучивъ ся гадкою, що мабуть не все якъ слѣдъ провидѣвъ, не досыть бувъ осторожный, що не обчисливъ ся. Сила, можнôсть, а ще бôльше нѣчимъ не переможна енергія противника такъ ёго пригнобляла, що переставъ вѣрити у власнй силы. Вôдкладавъ, шукавъ скрôзь надѣ и готовъ бувъ вôдступитись, абы лишень приготовити ся лучше, выждати спосôбнѣйшу хвилю до дѣланя, абы лѣпше й певнѣйше вôддати ударъ.

Той въ останнôй майже хвили зродженый сумнѣвъ заслонявъ передъ ёго очима правдиву доносимôсть подѣй; гетьманъ стративъ мѣру въ ихъ оцѣнцѣ й обманювавъ себе.

Вже лише однымъ одна гадка, наче огникъ, свѣтила ся зъ далека: що Скоропадскій пôддасть Стародубъ и получить ся зъ Карломъ. Але й передъ тымъ огникомъ якась тѣнь перемигала й заслоняла ёи разъ-у-разъ. Бу-

Digitized by Google

Гетьманъ не дуже вѣривъ, якъ видко було, въ той способъ.

— Га! пиши, — сказавъ изъ деякою резигнацією — трѣбуй, пошли ему письма. Одначе менѣ здаѣть ся, що то вже за пізно, правда?

— Треба трѣбувати. Може спонуканый нашою вѣрностю Петро звелить намъ выступити проти шведского короля, се було-бъ улекшенье задачѣ.

Мазепа глянувъ на него зъ недовѣрьемъ.

— Вѣришь у те?

— Нѣ, — вдказавъ певно Орликъ — а все-жь таки не можемо ждати спокойно, поки насъ не повяжуть. Треба боронити ся до самого краю.

Письма Тарла вразъ изъ одвѣтно уложенымъ гетьманьскимъ докладомъ выслано Петрови сейчасъ.

Гетьманъ щоденно бувъ якъ найлѣпше поинформованый про рухи шведскихъ войскъ и ждавъ лишень, коли зближать ся до Стародуба, щобы й собѣ розпочати зачѣпнї кроки.

Нежданo Карло на колька маршевъ передъ Стародубомъ зупинивъ ся й сейчасъ выславъ до гетьмана штафету.

Листъ писавъ власною рукою Карло. Подражненый непевностю й напруженымъ положеньемъ Мазепа почавъ читати той листъ не безъ тревоги. Лице его нежданo зблѣдло, очи станули стовпомъ, а зъ тремтючои руки листъ выпавъ на землю. Гетьманъ ледви мавъ силу зблизити ся до крѣсла й сѣсти.

Орликъ схиливъ ся й поднявъ листъ.

— Перечитай, — сказавъ гетьманъ.

Коли Орликъ скончивъ читати листъ и зупинивъ здивованый зоръ на гетьманѣ, Мазепа додавъ изъ деякимъ смуткомъ:

Digitized by Google

— Зла се ворожба...

Писарь не хотѣвъ лишити єго надѣ и уваги.

— Се рѣчь звычайна, — сказавъ, силуючи ся придати свому голосови штучный выразъ байдужости.

— Е, нѣ, Орликъ, се рѣчь незвычайна! Непорозумѣнье выяснить ся, оно такъ, але втраченый часъ не вернеть ся. Карло зупинивъ вôйско, поки надôйде вôдповѣдь; кôлька день мине, а на вôйнѣ хто гаєть ся, той зъ огнемъ граєть ся.

Цѣле непорозумѣнье було въ тôмъ, що тѣ письма Тарла разомъ изъ листомъ Мазепы, повнымъ покоры й лайки на Шведôвъ попали ся въ руки Карлови.

— Не ма сумнѣву, — говоривъ дальше гетьманъ, що коли король спинивъ по дорозѣ вôйско, отже побоювавъ ся зъ нашого боку засѣдки; значить, ажь тогдѣ вырушить дальше въ походъ, коли дôйдуть до него нашѣ выясненя, а до тои поры Петро такожь не залишить нагоды влучити для себе якiй хосенъ.

— Для бôльшои певности треба выслати о. Якова.

— Очевидно. Ты, любый Орлику, приготовишь сейчасъ мôй листъ.

— Приготовлю.

Орликъ не выходивъ, видко мавъ щось сказати. Була се звычна метода: ждати й мовчати.

— Що маєшь єще сказати?

— Маю. Здаєть ся менѣ, що теперь пора-бы вашôй ясновельможности зачати.

Гетьманъ не грѣшивъ рѣшучôстю нѣколи. Вмѣвъ заснувати плянъ, але не вмѣвъ перевести, не вмѣвъ улучити спроможнои хвилѣ, абы почати дѣло. Замѣтка Орлика зробила на ньому зражѣнье несподѣваного удару.

— Такъ думаєшь?

— Такъ менѣ здаєть ся, пôзнѣйше буде тяжше.

Digitized by Google

ла се друга гадка, що высувала ся зъ глубины душѣ й стояла передъ нимъ разъ-у-разъ недвижна, незрушима, грѳзна въ своихъ наслѣдкахъ, котрѣ вела за собою: а якъ Скоропадскій зрадить тебе? Чи не лучше було-бъ послухатись Орлика й выйти Карлови на зустрѣчь уже давно?

Ся безупинна боротьба душевна й вагливѳсть пригнѣтала й ломила здаѳть ся ѳго зелѣзну вдачу. Гетьманъ попавъ у мелянхолію, въ невпинну задуму, котра занепокоила окружаючихъ. Орликъ, котрый прикладавъ руки до усеи роботы, знавъ и вѳдгадавъ найлучше може станъ душѣ й успособленье гетьмана, але ѳго вплывъ ослабавъ що-разъ бѳльше супроти выразнои Мазепинои охоты усувати ся вѳдъ людей й замыкати ся въ якусь одчайливу мовчаливѳсть. Вѳдъ кѳлькохъ день гетьманъ писавъ щось и укладавъ, наче приготовлявъ ся на якійсь крокъ, зъ котрымъ ѳще мусѣвъ таити ся.

За тымъ писаньемъ застала ѳго увѳйшовши въ кѳмнату Мотря. За нею дѣвчина служанка несла якійсь сувѳй.

— Положи те, — сказала гетьманша — й можешь вѳдѳйти.

Она глянула на мужа. Блѣде лице, змѣшаный поглядъ, несупокѳй, — все те зраджувало въ ньому якусь внутрѣшню боротьбу зъ собою Она зблизила ся до него й поцѣлувала въ чоло. По тѳмъ поцѣлунку глянула ѳму пильнѣйше въ лице.

— Що тобѣ, голова твоя, якъ у огни...

Гетьманъ вѳдказавъ нерадо:

— Нѣчого менѣ не ѳсть...

Замѣтивши, що ся вѳдповѣдь не вдоволить жѣнки, додавъ:

Digitized by Google

— Станувъ надъ берегомъ, — нѣ перескочити нѣ переплысти!

Мотря вчинила ся, що не розумѣе натяку.

— Ты писавъ?

— Писавъ... письмо..

— До? — И глянула єму пильно въ очи.

— До Меншикова.

Голосъ мужа выдавъ ся ѣй якійсь глухій, беззвучный, смутный, зломаный.

Жалко ѣй стало єго. Обняла єго за шию й поцѣлувала. Не допытувала ся, якій змѣстъ письма, але вѳдгадала гетьмановый новый плянъ: певне закликаѥ єго до спѳльного дѣланя. Вчинила ся одначе, що не догадуєть ся нѣчого, хотяй чула, шо стисло ѳи щось нѣбы могучѣ клѣщѣ за серце.

Чи-жь се можливе? хиба-жь вѳнъ вѳдступить ся въ останню хвилю? Чи-жь тѳлько часу, людей та крови змарнувало ся на даремне?

Она сидѣла на поручю фотелю мужа, похилена до него обнявши єго лѣвою рукою. Неждано пѳдвела руку й закрыла собѣ нею очи. Ѣй здало ся, що повзъ прижмуренѣ очи пересунула ся батькова тѣнь... Чи-жь и вѳнъ надаремне поклавъ голову? Чи той, котрого она такъ сердечне любила за те, що навчивъ ѳи любити вѳтчину, не постане въ оборонѣ того коханого краю?

Чи той чоловѣкъ, котрого она полюбила, то блазень и обманець, самолюбъ и зледащѣлый сибаритъ, а бѳльшь нѣчого? Вѳнъ? Вѳнъ, гордый при власти, чи-жь похилить ся безсильный до пѳдлоты?

Сѣ мысли завдавали ѣй такій бѳль, що зъ-пѳдъ долоньѣ, котрою закрыла очи, почали падати сльозы.

Гетьманъ постерѣгъ тѣ сльозы и може догадувавъ ся ихъ причины.

Digitized by Google

— Що се ты принесла зъ собою? — запытавъ ѣи, силуючи ся надати свому голосови спокбйный тонъ и затаити дбзнане чутье.

Мотря встала зъ якоюсь гордбстю и взяла той сувбй матеріи въ руки. Вбдтакъ присилувала ся до усмѣху й сказала зъ акцентомъ веселости:

— Вгадай!

— Не вгадаю.

— Хоругва, що велѣвъ ѣси вышити, тямишь — ещѣ въ Жукахъ. Ось теперь бачь саме въ пору тобѣ пригодить ся! Звелишь ѣи посвятити й вбддаси до сердюцкого полку; ее буде по минѣ памятка.

Жѣнчинѣ слова наче вырвали ѣго зъ лѣтарґу: вже свѣтло вдарило въ ѣго очи, але ще не мбгъ зббрати думокъ, щобы призадумати ся.

Теперь почувъ якусь полегкбсть свободу — якъ коли-бъ жѣнчина пригадка чаромъ обвѣяла ѣго, вбдсвѣжила оживотворила. Доси вбнъ боровъ ся самъ зъ собою, прихильники радили ѣму квапитись, кожный говоривъ: ратуй положенье, ратуй вбйско, ратуй Украину... въ имя славы. Але нѣхто не сказавъ: въ имя обовязку. Вона-жь прийшла пригадати ѣму объ тбмъ! За годину уже було-бъ за пбзно.

Нова сила, нова надѣя заповнила ѣму душу. Вбнъ чувъ для неи безграничну вдячнбсть.

— Га! въ нещасну годину довелось намъ бороти ся, — сказавъ, — але що-жь дѣяти! Чую, що упадемо...

Въ ту-жь хвилю увбйшовъ у кбмнату змѣшаный трохи Орликъ.

Гетьманъ обернувъ ся до него.

— Що-жь? Стародубъ не пбддавъ ся?

— Не пбддавъ ся...

Настала мовчанка.

Digitized by Google

— Мудрый козакъ, — сказавъ гетьманъ, -- саме въ пору сягнувъ по гетьманску булаву.

И опять запанувала тиша. Орликъ не смѣвъ говорити. Гетьманъ вагувавъ ся выдати рѣшучій приказъ.

— Коли-жь вырушишь Карлови на зустрѣчь? — запытала Мотря, — завтра, не вже-жь нѣ?

Гетьманъ зôтхнувъ.

— Завтра!... — повторивъ.

И гетьманъ звернувъ ся до Орлика.

— Прикажешь, пане Орликъ, завтра досвѣта вôйску станути пôдъ ружьемъ, а старшину запросишь до рады.

Орликъ мовчки выйшовъ зъ покою.

На завтра гетьманъ вырушивъ, але було вже за нôзно.

Перекладъ выстаченый за сѣчень – мартъ 1893 року.

Переклавъ ***Василь Рôленко.***

КÔНЕЦЬ.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

6 187

Digitized by Google

Digitized by Google

Widener Library
3 2044 079 004 958
HD